

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

Toshkent Moliya instituti

D. TOJIBOEVA

**IQTISODIYOT
NAZARIYASI FANIDAN
MASALA VA MASHQLAR**

2-qism

**TOSHKENT
“IQTISOD-MOLIYA”
2007**

Tojiboeva D. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan masala va mashq-lar. 2-qism: D. Tojiboeva. Toshkent Moliya instituti. -T.: «IQTISOD-MOLIYA» 2007, 172 bet.

Mazkur to'plam iqtisodiyotni nazariy jihatdan o'rganishda, jahon tajribasidan kelib chiqib, iqtisodiy kategoriyalar, bozor iqtisodiyotining qonuniyatlari, amal qilish mexanizmi, iqtisodiy jarayonlar dinamikasini tushunishni engillashtirish, fanning mazmunini chuqurroq tushunishga yordam berish maqsadida tayyor-lang'an. Masala-mashqlarni tuzishda iqtisodiyotdagi asosiy masalalar, muammolar, etakchi nazariy maktablar, yo'nalishlar va ular-ning namoyandalari fikrlari, kontseptsiyalari hisobga olingan.

Iqtisodiyot nazariyasi fanining dasturda o'rganish ko'zda tutilgan barcha mavzulari bo'yicha masala-mashq, o'ziga xos mashq sifatida testlar, topshiriq sifatidagi tarqatma materiallardan namunalar javoblari bilan berilgan.

Qo'llanma Oliy o'quv yurtining barcha yo'nalishdagi bakalavr-lari va iqtisodiyot nazariyasi fanidan dars beruvchi o'qituvchilarga mo'ljallangan. Shu bilan birga, undan magistratura bosqichi talabalari, aspirantlar va hozirgi zamon iqtisodiyot nazariya-sining muammolarini o'rganishga qiziquvchi kitobxonlar foydalanishi mumkin.

Qo'llanma Toshkent Moliya instituti qoshidagi Oliy o'quv yurtlararo Kengashda muhokama qilinib, nashr etishga tavsiya etilgan.

Taqrizchilar: i.f.d., prof. Sh. Shodmonov,
i.f.n., prof. E. Egamov,
i.f.n., prof. A. Islomov,
i.f.n., dots. U. G'ofurov.

© "IQTISOD-MOLIYA", 2007

Kirish

O'quvchi-talabalarning puxta bilim olishlari, iqtisodiy fan-larni chuqur o'rganishlarining eng samarali metodlaridan biri si-fatida masala va mashqlardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Nihoyatda o'ylab, fanni puxta o'rganishga qaratilgan masala va mashqlar vaqtdan unumli foydalanish va uni o'zlashtirishda yaxshi natijalarga erishish uchun imkoniyat yaratadi.

Masala va mashqlardan iqtisodiy fanlarni o'rganishda foydalanishning muhim afzalligi shundaki, u iqtisodiy kategoriya, qo-nunlarni sifat xarakteristikasi bilan birga miqdor aloqalarini ham o'zida mujassamlashtiradi.

Masala va mashqlar hisob-kitob qilishni taqozo qiladi. Bu esa o'quvchi-talabalarda aniq miqdorlar, raqamlar yordamida qonun va kategoriyalarni tushunishni osonlashtiradi. Bu ayniqsa, 1-kursda iqtisodiyot nazariyasini o'rganadigan talabalar uchun nihoyatda muhim.

Qo'lingizdagi iqtisodiyot nazariyasi fanidan masala-mashqlar-ning ikkinchi qismi agrar munosabatlar va agrar sektor muammolari, makroiqtisodiyot va jahon iqtisodiyotini nazariy jihatdan o'rga-nishga bag'ishlangan mavzularni qamrab olgan va ana shu mavzularni chuqur anglash, puxta o'zlashtirishga qaratilgan.

Avvalgi kitobda ko'rsatib o'tganimizdek, masala-mashqlarning javobini qidirishga shoshilmang. Masala-mashqni o'zingiz musta-qil echishga harakat qiling, o'zingizni sinab ko'ring, chunki uning javobi to'g'riligi tufayli intellektual jihatdan qoniqish hosil qilishning, zavqlanishning nashidasi o'zgacha bo'ladi.

Bunday to'plam o'zbek tilida iqtisodiyot nazariyasi fanidan bi-rinchi marta nashr qilinmoqda. Muallif u haqda bildirilgan mas-lahatlar va fikr-mulohazalarni kutadi va bajonidil qabul qiladi.

1-mavzu. AGRAR TIZIMDA RENTA MUNOSABATLARI

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Agrar munosabatlar	9. Uzoq muddatli muammolar
2. Er rentasi	10. Qisqaruvchi tarmoq
3. Differentsial renta I	11. Baho pariteti
4. Differentsial renta II	12. Fermer xo'jaligi
5. Sof (absolyut) renta	13. Dehqon xo'jaligi
6. Monopol renta	14. Shirkat xo'jaligi
7. Undirma sanoatda renta	15. Ijara haqi
8. Qisqa muddatli muammolar	

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

- a) erdan foydalanganlik uchun uning egasiga to'lanadigan haq. U tarixan ishlab berish – barshchina, mahsulot bilan to'lash – obrok va pul bilan to'lash shaklida amal qilgan;
- b) erga egalik qilish va undan foydalanish xususiyatlariga ko'ra tarkib topgan iqtisodiy munosabatlar;
- v) erga qo'shimcha sarflangan kapital va uning natijasidagi farq evaziga vujudga keladigan qo'shimcha daromad;
- g) er uchastkalarining tabiiy unumdorligi va iste'molchilarga nisbatan joylashishidagi farq tufayli vujudga keladigan qo'shimcha daromad;
- d) mutlaq cheklangan resurs - erdan foydalanganlik uchun uning egasiga to'lanadigan haq;
- e) er qariidagi qazilma boyliklarning sifati va qazib olishdagi xarajatlardagi farq tufayli vujudga keladigan renta;
- yo) o'ta noyob mahsulot etishtiriladigan erlardan olinadigan renta;
- j) o'zining qator xususiyatlariga ko'ra, yalpi ichki mahsulot tarkibi-dagi ulushi qisqarib boruvchi qishloq xo'jaligi;
- z) qishloq xo'jaligi mahsulotlariga, daromadga, ham narxga nisbatan talab va taklifning noelastikligi, ishlab chiqarish hajmining o'zgarib turishi, ichki talabning tebranishi, chet el talabining beqarorligi sababli nisbatan qisqa muddatga xos muammolar;
- i) fan-texnika taraqqiyoti natijasida qishloq xo'jalik mahsulotlarining ko'payishi, aholi xarajatlarida qishloq xo'jalik mahsulotlariga xarajalar absolyut miqdorining nisbatan sekin o'zgarishi, agrar sektorda band bo'lganlar daromadi-ning boshqa sohalarga nisbatan pastligi va beqarorligi, baho paritetining sanoat foydasiga o'zgarishi va

boshqalar sababli kelib chiqadigan nisbatan uzoq muddatga xos muammolar;

y) mulk(er) egasiga mulkdan foydalanish huquqini ma'lum bir muddatga berib turgani uchun egasiga to'lanadigan haq;

k) qishloq xo'jaligi mahsulotlari bahosining o'zgarishini qish-loq xo'jaligida ishlatiladigan sanoat tovarlari va xizmat-lari bahosining o'zgarishi bilan taqqoslanishi. Odatda, u paritet indeksi orqali ifodalanadi.

Masala va mashqlar:

1. Fermerning 20 ga eri bo'lib, bug'doy etishtirdi. Etishtiril-gan bug'doy hajmi $Q(x) = 100x - 2x$ tenglikda ifodalanadi. Q - olingan hosil, ts/ga.; x – er maydoni, ga. Agar bug'doyning narxi 210 so'm va u raqobatli bozorda sotiladi desak, erdan foydalanganlik uchun to'lanadigan er rentasini hisoblang. (Hosila yordamida me'yoriy mahsulot miqdori aniqlab echiladi, chunki raqobatli bozorda narx u olib keladigan me'yoriy daromadga teng. Me'yoriy daromad esa, me'yoriy mahsulotning narxga ko'paytmasiga teng).

2. Aytaylik, er uchastkasi 800 ming so'mga sotilayapti. Xaridor Anvar bu erni sotib olib, uni yiliga 700 ming so'mga ijaraga ber-moqchi. Bankka qo'yilgan omonatlarning joriy stavkasi 10%. Agar erga o'zi ishlov berib mahsulot etishtiradigan bo'lsa, olishi mum-kin bo'lgan eng yuqori daromadi 800 ming so'mni tashkil qiladi. Unga erni sotib olgin, deb maslahat berarmidingiz?

3. Ucha fermerning 10 gektardan eri bor. Er uchastkalari unum-dorligi har xil. Uchala fermer ham kartoshka etishtirgan. Bozorda kartoshkaning bahosi 200 so'm.

Birinchi fermerning uchastkasida me'yoriy xarajatlar bilan o'rta-cha xarajatlar narxning 150 so'mlik darajasiga teng: $AS=MS=150$ so'm;

Ikkinchi fermerning er uchastkasi hosildorligi birinchisi-nikiga nisbatan pastroq bo'lgani uchun xarajatlar ko'proq sarf-langan. Bu erda me'yoriy xarajatlar bilan o'rtacha xarajatlar 180 so'm darajasida teng bo'ladi. $AS=MS = 180$ so'm;

Uchinchi fermerning eri unumdorligi yuqoridagi har ikki fer-merning eridan ham past bo'lib, bir xilda hosil olish uchun ularga nisbatan ko'proq xarajat qilishi kerak. Bu er uchastkasida me'yoriy xarajat mahsulotning

hajmi 4000 kg. bo'lgan darajadagi narxga teng, ya'ni 200 so'm bo'lar ekan.

Berilganlar asosida:

- a) etishtiriladigan kartoshkaning optimal hajmini;
- b) er uchastkalaridan olinadigan er rentasi miqdorini aniq-lang. Bu er rentasi qanday ataladi? Yana qanday renta turlarini bilasiz? Ko'rsating.

4. Erga talab $Q = 150 - 3R$ ga teng. Q – foydalanilayotgan er maydoni, R -renta, 1 ga maydon uchun 1 mln. so'm. Er rentasini hi-soblang. Agar er taklifi 120 ga. bilan cheklangan, bank foizi 50% bo'lsa, erning 1 gektarining bahosini hisoblang. Erning bahosi nima sababdan renta va foizga bog'liq? Izohlang.

5. Joriy yilda fermerlar tomonidan sotilgan va sotib olin-gan tovarlar o'rtasida narx indeksi 120 va 165 bo'lgan. U holda nisbat qanday bo'ladi? Nisbat o'zgarishining ahamiyatini izohlang. Baho pariteti nima? Nima sababdan u sanoat va xizmat ko'rsatish sohalari foydasiga o'zgarayapti? Fikringizni asoslang.

6. 1932 yili AQShda fermerlar qarzi 12 mlrd. dollarga etdi. Qishloq xo'jaligida olingan daromad shu yili 1929 yildagi daro-madning $\frac{1}{3}$ ga teng bo'ldi. Oziq-ovqat va sanoat tovarlari bahosi (1914 yili 100%) 1929 yili 89%dan 55%ga tushdi. Shunday sha-roitda Prezident Ruzvelt kongressga ekin maydonlarini qisqar-tirish, 2 mlrd. dollar fermer qarzlariga hukumat tomonidan pro-tsents to'lanishi kafolatlanishi yuzasidan tadbirlar ko'rishni tak-lif etdi.

Bu vaziyatda davlat qanday funktsiyani bajaradi? Ba'zi kongres-smenlar Ruzveltning taklifi Sovet Rossiyasidagi mavjud har qanday qonunga qaraganda ham ko'proq bolshevikchadir, degan fikr-lar bildirishdi. Siz ana shu fikrga qo'shilasizmi? Javobingizni asoslang.

7. Quyidagi tushunchalarni diqqat bilan o'qib chiqing. Ulardan qaysi biri guruhga taalluqli bo'lmagan tushunchalar, aniqlang. Ularni ro'yxatdan chiqaring. Sababini izohlang.

Tushunchalar: tuproq unumdorligidagi farq, er uchastkalari-ning iste'molchilarga nisbatan joylashishi, lalmi yoki sug'orila-digan bo'lishi, iqlim sharoitining turlichaligi, egasiz er yo'q va u qadr-qimmati baland, cheklangan resurs.

8. Miqdori deyarli o'zgarmas, o'rnini hech bir resurs bosolmay-digan tanho resurs nima?

**Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang
(T/N)**

1. Ko'chmas mulk bozorida er taklifi va unga talab muvozanati shunday holda namoyon bo'ladiki, qachonki bir xil unumdorlikdagi erlardan olingan er rentasi bir xil bo'lsa, aks holda muvozanat buziladi.

2. Er rentasining turlicha hajmi er uchastkalarining me'yoriy unumdorligi farqini ko'rsatadi.

3. Sof(absolyut) er rentasi mutlaq noelastik talabni ifoda-lovchi resurs uchun to'lov hisoblanadi.

4. Alohida olingan ishlab chiqaruvchi uchun renta real ishlab chiqarish xarajatlarini ifodalaydi. Iqtisodiy jihatdan qo'shim-cha olingan daromadni emas.

5. Tabiiy resurslar, jumladan, erning cheklanganligi ulardan foydalanishning optimal usulini topishga yo'l bermaydi.

6. Agar erga bo'lgan talab egri chizig'i o'ngga siljisa, er rentasi miqdori kamayadi.

7. Er rentasining ko'payishi er taklifining ortishiga olib keladi.

8. Qisqa muddatli agrar sektor muammolariga qishloq xo'ja-lik mahsulotlariga talab daromadga nisbatan, ham narxga nisbatan noelastikligini, taklifning noelastikligi tufayli kelib chiqadigan muammolarni kiritish mumkin.

9. Barcha mamlakatlarda agrar sektorda band bo'lganlar daromadi boshqa sektorda band bo'lganlar daromadiga nisbatan yuqori.

Testlar:

1. Er taklifi ...
 - a) mutlaq noelastik;
 - b) yagona elastik;
 - v) mutlaq elastik;
 - g) elastik;
 - d) noelastik.

2. Er egasi umuman renta olmasligi mumkin, ...
 - a) erdan soliq olinganda;
 - b) er taklifi bilan talab egri chizig'i kesishganda;
 - v) er taklifi egri chizig'i mutlaq noelastik;
 - g) er taklifi egri chizig'i talab egri chizig'iga nisbatan o'ngda joylashgan bo'lsa;
 - d) er unumdorligi keskin yomonlashsa.

3. Er rentasi ortadi (boshqa sharoitlar teng bo'lganda), agar:
 - a) er narxi tushsa;
 - b) erga talab ortsa;
 - v) erga talab qisqarsa;
 - g) er taklifi ortsa;
 - d) bu shartlardan hech birida.

4. Qishloq xo'jaligida er rentasi tushunchasi bilan sanoatda biron bir firmaning olgan «kvazi renta»si o'rtasidagi farq nimada?
 - a) har ikkisi ham taklif noelastikligi tufayli yuzaga keladi, shuning uchun farqi yo'q;
 - b) birinchisida er rentasi deb ataladi, ikkinchisida esa «kvazi renta», ya'ni rentaga o'xshash daromad;
 - v) er rentasi taklifi mutlaq noelastik resurs evaziga nisbatan va agrar sektorning xususiyatlaridan kelib chiqib, uzoq muddat olinadigan daromad bo'lsa, sanoatda «kvazirenta» qisqa muddat taklif-ning noelastikligi tufayli olinadigan qo'shimcha daromad.
 - g) ularning farqi yo'q, sababi taklif noelastikligidan foydalanib, uzoq muddat olish mumkin;
 - d) birinchisida talab noelastik bo'lgani uchun, ikkinchisida talab elastik bo'lgani sababli olinadi.

5. Er rentasining ortishi ...
- a) er taklifini orttiradi;
 - b) er taklifini o'zgartirmaydi;
 - v) er taklifini kamaytiradi;
 - g) er taklifi miqdorini talabga moslashtiradi;
 - d) er taklifini ko'paytirish uchun chora-tadbirlar belgila-nadi.
6. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga talabni ortishi boshqa sharo-itlar teng bo'lganda...
- a) er rentasi miqdorini ko'paytiradi;
 - b) er rentasi miqdori kamayadi;
 - v) renta miqdori o'zgarmaydi;
 - g) narx ko'tariladi, renta o'zgarmaydi;
 - d) daromad ko'payadi, renta kamayadi;
7. Er uchastkalarining tabiiy unumdorligi va iste'molchilarga nisbatan joylashishidagi farq tufayli vujudga keladigan renta nima?
- a) monopol renta;
 - b) sof(absolyut) renta;
 - v) differentsial renta I;
 - g) differentsial renta II;
 - d) iqtisodiy renta.
8. Agrar ishlab chiqarishning boshqa tarmoqlardan alohida ajra-lib turuvchi birinchi va asosiy xususiyati shundaki, u...
- a) energiya to'plashga qaratilgan;
 - b) energiyani sarflashga qaratilgan;
 - v) yuqori malakali bo'lishni talab qiladi;
 - g) yuqori malaka talab qilmaydi;
 - d) maxsus malaka talab qiladi.
9. Erning nazariy jihatdan bahosi,
- a) er rentasi va ijara haqi nisbatiga;
 - b) bank foizi va shu er uchastkasida mavjud asosiy kapital amortizatsiyasiga;
 - v) er rentasi va ssuda foiziga;
 - g) er rentasi va bank foiziga;
 - d) ijara haqi va ssuda foiziga bog'liq.
10. Ijara haqi qachon er rentasiga teng bo'ladi?
- a) er uchastkalarida avval qurilgan bino-inshootlar bo'lsa;

- b) mavjud asosiy kapitalga amortizatsiya hisoblansa;
- v) er uchastkalarida ijara shartnomasi tuzilgunga qadar aso-siy kapital mavjud bo'lmasa;
- g) ijara shartnomasi tuzilgunga qadar asosiy kapital mav-jud bo'lsa;
- d) ijara shartnomasi qisqa muddatga tuzilsa.

Tarqatma materiallardan namunalar

1-tarqatma material

Quyidagi jadval ma'lumotlariga diqqat qiling. Ularni keyingi yillar ma'lumotlari bilan to'ldiring. Ishlab chiqarish dinamikasi haqida fikringizni bildiring.

Qishloq xo'jaligi rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari

	o'lchov birligi	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Paxta xom ashyosi	ming t.	3934	3350	3646	3206	3600	3002	3265	3122,4	2822,5
Don	ming t.	3115	1562	3776	4148	4331	3929	4072	5792,6	6262,3
Kartoshka	ming t.	440	514	692	691	658	731,1	744	777,2	827,8
Sabzavotlar	ming t.	2713	2497	2384	2404	2680	2644	2778	2935,6	3299,2
Meva va ho'l meva	ming t.	602	605	548	544	489	791	801	842,9	758
Uzum	ming t.	621	478	512	336	344	624,2	573	516,4	401,4
Poliz	ming t.	472	470	376	461	518	451,4	466	479,1	583,3
Go'sht (tirik vaznda)	ming t.	853	854	801	807	822	842	854	865	935,5
Sut	ming t.	3665	3390	3806	3498	3543	3633	3665	3721,3	4030,3
Tuxum	mln. dona	1232	1057	1075	1165	1240	1254	1288	1368	1611,4

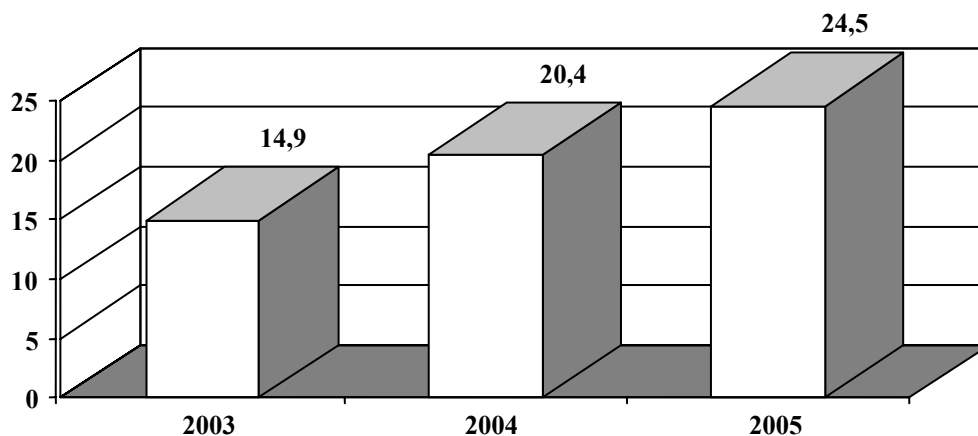
Fermer xo'jaliklarida mahsulot ishlab chiqarish

Mahsulot	o'lchov birligi	Yillar				o'tgan yilga nisbatan % hisobida	
		2002	Ulushi, %	2003	Ulushi, %	2002	2003
Paxta xom ashyosi	ming t.	896,7	28,7	1066,4	37,8	126,4	118,9
G'alla	ming t.	1542,0	26,6	2227,5	35,6	198,9	144,5
Dukkaklilar	ming t.	1473,9	27,2	2083,0	36,0	198,5	141,3
Bug'doy	ming t.	1434,2	27,2	2024,9	36,1	198,5	141,2
Kartoshka	ming t.	29,9	3,8	31,7	3,8	97,7	106,0
Sabzavot	ming t.	218,6	7,4	350,3	10,6	121,0	160,2
Poliz	ming t.	78,9	16,5	176,8	30,3	140,4	230
Meva	ming t.	59,5	7,1	54,4	7,2	140,3	91,4
Uzum	ming t.	34,0	6,6	23,2	5,8	101,5	68,2
Chorva mollar-i, parranda	ming t.	16,7	1,9	18,3	1,9	134,7	109,4
Sut	ming t.	81,6	2,2	83,5	2,1	140,9	102,3
Tuxum	mln. dona	46,1	3,4	60,2	3,7	111,4	130,5

Manba: O'zR Davlat statistika qo'mitasi

Jadvalni keyingi yil ma'lumotlari bilan to'ldiring. Ko'r-satkichlarni taqqoslang, tahlil qiling va o'z fikringizni bildi-ring.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmida fermer xo'jaliklari mahsulotlarining ulushi (%)

Fermer xo'jaliklari soni

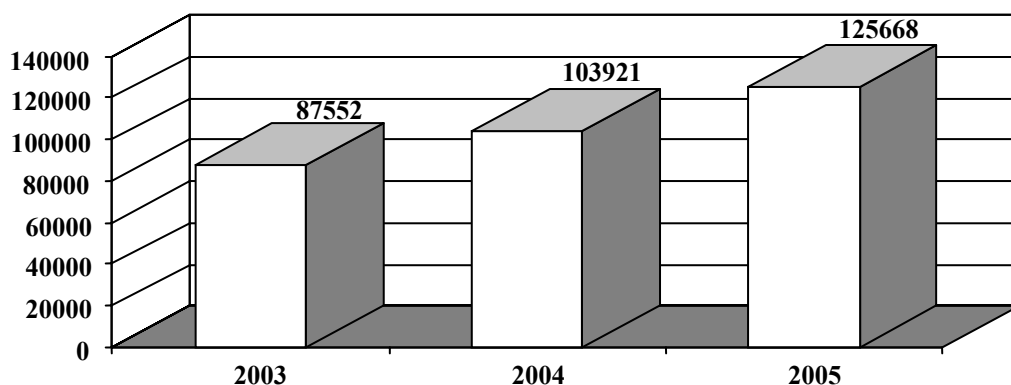

Diagramma ma'lumotlari asosida qanday xulosa chiqarish mumkin?

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1b); 2a); 3g); 4v); 5d); 6yo); 7e); 8z); 9i); 10j); 11k); 15y);

Masala va mashqlar:

1. Har gektaridan to'lanadigan er rentasi($MRP=P(100-4x)$ 4200 so'm.
2. Bank stavkasi 10% bo'lsa, erni sotib olish kerak emas, chunki u 100000 so'm zarar qiladi.
3. Eng optimal hajmi $MS=R$ bo'lganda, u bizda 4000kg;
Er uchastkalari unumdorligi har xil bo'lgani sababli bir tsentner mahsulot etishtirish uchun turlicha xarajat qilinadi yoki aksincha bir xil sarflangan xarajatga olinadigan hosil miqdori turlicha bo'ladi. Er uchastkalari unumdorligidagi farq tufayli olinadigan qo'shimcha daromad differentsial renta deyiladi. Bizda nisbatan eng unumsiz er uchinchi fermerga qarashli er uchastkalari. Differentsial renta 0 ga teng; Ikkinchi fermer 80000 so'm; Birinchi fermer 200000so'm miqdorda differentsial renta oladi.
4. 20mln. so'm.
5. Nisbat 120/165 bo'ladi. Agar qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish o'zgarmagani holda ham daromad 25%ga pasayadi.
6. Davlat daromad va resurslarni qayta taqsimlashni amalga oshirishni taklif etdi.

7. Guruhga taalluqli bo'lmagani oxirgisi u sof (absolyut) renta mavjud bo'lishining sababini ko'rsatadi, qolganlari differentsial rentaning hosil bo'lishiga sabab bo'luvchi omillar.

8. Er.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2T; 3N; 4T; 5N; 6N; 7N; 8T; 9N.

Testlar:

1a); 2g); 3b); 4v); 5b); 6a); 7v); 8a); 9g); 10v).

**I bo'lim. MAKROIQTISODIYOT NAZARIYASI.
MILLIY IQTISODIYOT VA UNING AMAL QILISH
QONUNIYATLARI**

2-mavzu. MILLIY IQTISODIYOT VA UNING MAKROIQTISODIY O'LCHAMLARI

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Milliy iqtisod	7. Milliy daromad
2. Milliy hisob tizimi	8. Qo'shilgan qiymat
3. Pirovard mahsulot	9. Nominal YaIM
4. Yalpi ichki mahsulot	10. Real YaIM
5. Yalpi milliy mahsulot	11. Shaxsiy daromad
6. Sof milliy mahsulot	12. Shaxs(aholi) ixtiyoridagi daromad

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) yalpi ichki mahsulot (YaIM) deb, resurslar manbaidan qat'i nazar, mamlakat hududida yil davomida yaratilgan pirovard mahsulotga aytiladi;

b) sotish yoki qayta ishlov berish uchun emas, balki pirovard iste'mol qilish uchun bozor baholarida sotib olingan mahsulot (tovarlar va xizmatlar);

v) iqtisodiyotdagi faoliyat natijalarini o'lchash metodlarining majmui bo'lib, ikki yoqlama yozuvga asoslangan, daromad, xarajat-lar oqimini ifodalovchi jadvallar to'plami. Mikromiqyosda bux-galteriya tizimi qanday rol o'ynasa, makromiqyosda MHT shunday ahamiyatga ega;

g) mamlakat miqyosida mulkchilikning turli shakllariga asoslangan, mehnat taqsimoti orqali o'zaro bog'liq bo'g'inlar, tarmoq-lardan tashkil topgan murakkab xo'jalik tizimi;

d) mamlakatning resurslari (er, ish kuchi, kapital, tadbirkor-lik) qaerda joylashtirilishidan qat'i nazar, ular evaziga yaratilgan pirovard mahsulot (olingan daromad)dan iborat;

e) yil davomida jamiyatning sof «ishlab topgan daromadi» dir. Sof ichki mahsulotdan chet el ishlab chiqarish omillari evaziga yaratilgan sof daromad va biznesga egri soliqlarni ayirib to-piladi yoki SMMdan biznesga egri soliqlar chegirib topiladi;

yo) joriy yilda yangidan yaratilgan mahsulot, YaMMdan amortizatsiya ajratmalarini ayirib topiladi yoki YaIMdan amortizatsiya, chet el ishlab chiqarish omillari evaziga yaratilgan sof daromad ayriladi;

j) shaxs(aholi)ning qo'liga tekkan daromad. Shaxsiy daromaddan individual (jismoniy shaxslarga) soliqlarni ayirib tashlagani-mizdan so'ng qolgan daromad (daromad solig'i, mulk solig'i, merosga soliq kabilar);

z) mavjud bozor narxlari bo'yicha hisoblangan YaIM;

i) narx o'zgarishini nazarda tutgan holda hisoblangan yalpi milliy mahsulot. Real mahsulot hisoblanganda narxlar indeksi qo'llaniladi. $\text{Real YaIM} = \text{Nominal yalpi ichki mahsulot} / \text{Narx indeksi}$;

y) shaxsga tegishli daromad, ya'ni faoliyat yuritib topilgan daromad. Milliy daromaddan sotsial to'lovlar, foydadan soliq, taqsimlanmagan foydani ayirib, transfert to'lovlarini qo'shib topamiz;

k) har bir korxona, firma tomonidan yaratilgan mahsulotning bozor narxida ifodalangan hajmi bo'lib, undan sotib olib ishlatilgan xom ashyo, materiallar chegirib tashlanadi.

Masala va mashqlar:

1. Quyidagilar berilgan:

Ko'rsatkichlar	mlrd. so'm
1. Foizlar	12
2. Yalpi xususiy investitsiyalar	55
3. Ish haqi va maosh	218
4. Korporatsiya foydasi	113
5. Biznesga egri soliqlar	22
6. Renta to'lovlari	20
7. Korporatsiya foydasiga soliq	50
8. Tovar va xizmatlar sof eksporti	7
9 Tovar va xizmatlarning davlat xaridlari	90
10. Sof xususiy investitsiyalar	45
11. Mulkdan daromadlar	21
12. Davlat korxonalariga sof subsidiyalar	2
13. Aholiga transfert to'lovlari	23
14. Aholi iste'mol xarajatlari	280

Ular asosida:

a) YaIMni daromad va xarajatlar bo'yicha hisoblang;

b) sof milliy mahsulot hajmini hisoblang;

v) milliy daromad hajmini hisoblang. YaIMni hisoblashning qanday usullari bor? YaMM YaIMdan nimasi bilan farq qiladi? Izohlang.

2. Yil davomida mamlakatning yalpi xarajatlari va daromadlari tarkibi quyidagicha bo'ldi:

Ko'rsatkichlar	mlrd. so'm
1. Davlatning tovar va xizmatlar sotib olish uchun xarajatlari	670
2. Aholining shaxsiy iste'mol xarajatlari	2475
3. Mulkdan olingan daromadlar	520
4. Material, aylanma vositalar zaxirasining o'sishi	45
5. Tugallanmagan ishlab chiqarish	30
6. Iste'mol qilingan kapital xarajatlari (amortizatsiya)	370
7. Yollanma ishchilarning ish haqi	2170
8. Biznesga egri soliqlar	344
9. Sof ichki investitsiyalar	570
10. Transfert to'lovlari	220
11. Korporatsiya daromadiga soliqlar	257
12. Qo'yilgan kapitalga olingan protsentlar	210
13. Korporatsiyalarning taqsimlanmagan foydasi	170
14. Chet el ishlab chiqarish omillari bilan yaratilgan sof daromad	5
15. Sof eksport	460
16. Sotsial sug'urta, ishsizlarga yordam va boshqa to'lovlar	276
17. Aholining uy-joy qurishga xarajatlari	200
18. Renta to'lovlari	18
19. Dividendlar	115

Ular asosida YaIM, YaMM, Sof milliy mahsulot, milliy daromad hajmini aniqlang. Sof milliy mahsulot va milliy daromad qanday iqtisodiy ko'rsatkich, ularning o'zgarishi nimani bildirishini izohlang?

3. Quyidagi berilganlar asosida mamlakatda yaratilgan YaIM-ni xarajatlar va daromadlar bo'yicha hamda sof milliy mahsulot, milliy daromad, shaxsiy daromad, shaxs ixtiyoridagi daromadni hisoblang. Shaxsiy daromad va shaxs ixtiyoridagi daromad nimasi bilan farqlanadi? Sizningcha, nima sababdan rivojlangan mamla-katlarda ish haqining ulushi yuqori? Fikringizni izohlang.

Ko'rsatkichlar	mlrd. so'm
1. Davlatning tovar va xizmatlar sotib olish uchun xarajatlari	72
2. Aholining shaxsiy iste'mol xarajatlari	245
3. Pensiya fondiga ajratmalar	15
4. Iste'mol qilingan kapital xarajatlari(amortizatsiya)	7
5. Dividendlar	16
6. Import	17
7. Yollanma ishchilarning ish haqi	141
8. Biznesga egri soliqlar	18
9. Sof ichki xususiy investitsiyalar	13
10. Transfert to'lovlari	12
11. Korporatsiya daromadiga soliqlar	19
12. Qo'yilgan kapitalga olingan protsentlar	13
13. Korporatsiyalarning taqsimlanmagan foydasi	21
14. Ishsizlarga yordam ko'rsatadigan fondlarga ajratma	15
15. Eksport	15
16. Sotsial sug'urta badallari	14
17. Ijara haqi	9
18. Individual soliqlar (jismoniy shaxslarga soliqlar)	26
19. Individual mulkdan daromad	31

4. Yuqorida (3-masalada) berilganlar asosida YaIMni aniq-lang. Inflyatsiya darajasi 20% desak, real YaIM, SMM hajmini hisoblang. Ularning hajmini qanday qilib ko'paytirsan bo'ladi? Javobingizni izohlang.

5. Fermer xo'jaligi etishtirgan bug'doyini tegirmon korxo-nasiga 150000 so'mga sotdi. Korxona bug'doyini tegirmonda tortib, uni 300000 so'mga novvoyxonaga sotdi. Novvoyxona undan bulka, baton, obi non, patir yopib, oziq-ovqat, non va non mahsulotlari bilan savdo qiluvchi magazinlarga 450000 so'mga sotdi. Ular bu mahsulotlarni 520000 so'mga aholiga sotishdi.

Har bir xo'jalikning yalpi mahsulotdagi hissasini hisob-lang. Ularni qaysi tarmoq ulushiga qo'shamiz, nima sababdan? YaIMni qo'shilgan qiymat bo'yicha hisoblashning qanday afzallik-lari bor? Ko'rsating.

6. Kichik korxona jun ipdan paypoq to'qishni yo'lga qo'ydi. Bu jarayon quyidagi bosqichlar va xarajatlardan iborat:

Ishlab chiqarish bosqichlari	Sotilgan mahsulot narxi, ming so'm	Qo'shilgan qiymat
1. Fermer xo'jaligi qo'y juni tayyorlab, xom ashyoni sotdi.	250	
2. Xom ashyoni yuvish, yigirish-ga tayyorlash	410	
3. Ip yigirish	560	
4. Paypoq to'qish	720	
5. To'qilgan paypoqni realizatsiya qilish	850	

Ular asosida sotilgan mahsulotning umumiy qiymati (jami ijtimoiy mahsulot) va pirovard mahsulot, qo'shilgan qiymatni hisoblang. Bo'sh ustunni to'ldiring. Pirovad mahsulot, deb qanday mahsulotga aytamiz.

7. Quyidagilarni diqqat bilan o'qing. Ular YaIMni qanday usul bilan hisoblaganda qaysi satr bo'yicha qo'shiladi. Har biri qanday faoliyat turiga kiradi, ko'rsating, hisobga olinmasa hisoblanmaydi deb yozing, sababini ko'rsating.

1) o'zingiz va o'rtog'ingizga 2000 so'm to'lab kinoga tushdingiz va 500 so'mdan 2 ta muzqaymoq oldingiz;

2) joriy yilda 5 mln. so'm sarflab uy qurdingiz;

3) 3 mln. so'mga besh yil avval qurilgan uyni sotib oldingiz;

4) o'qituvchi ko'ylagini tikkani uchun chevarga 10000 so'm berdi;

5) davlat xavfsizligini mustahkamlash maqsadida mudofaa uchun qo'shimcha 1 mlrd. so'm sarfladi;

6) fond bozoridan 120000 so'mga «Yangiyo'lyog'» AJ aktsiyalarini sotib oldingiz;

7) davlat pensionerga ijtimoiy ta'minot va salomatlikni saq-lash dasturiga binoan 20000 so'm yordam berdi;

8) yilning oxirida «Namangantegirmon» aktsionerlik jamiya-tida yil boshiga qaraganda don va un mahsulotlari zaxirasi 1 mln. so'mlik ko'pligi aniqlandi;

9) uy bekasi oilasi uchun meva-sabzavotlardan konserva tayyor-lab, qishga olib qo'ydi;

10) O'zDEU avtomobil ishlab chiqarish uchun 250 mln. dollar-lik yangi robotlar sotib oldi;

11) siz uy egasiga oyiga 10000 so'm ijara haqi to'layapsiz;

12) siz 800 ming so'm sarflab, Yaponiyada ishlab chiqarilgan yangi videokamera sotib oldingiz;

13) ota-onangiz Toshkent Moliya institutida o'qishingiz uchun 500 ming so'm kontrakt puli to'lashdi;

14) «Fayz-xolding» Namangan mebel aktsiyalarini nazorat paketini sotib oldi;

8. Quyidagilarni diqqat bilan o'qing. Tushunchalar orasida guruhga taalluqli bo'lmaganlarini aniqlang va ularni ro'yxatdan chiqaring. Sababini izohlang.

Tushunchalar: yalpi milliy mahsulot, yalpi ichki mahsulot, sof mahsulot, milliy daromad, doimiy xarajatlar, davlat byudjeti taqchilligi, inflyatsiyaning o'sish darajasi, narxlar indeksi, yalpi ichki investitsiya, ishsizlik darajasi, milliy boylik, foyda, to'lov balansi holati.

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. Qo'shilgan qiymat bu - har bir korxona, firma tomonidan yaratilgan mahsulotning bozor narxida ifodalangan hajmi bo'lib, mahsulotning umumiy qiymatidan sotib olib ishlatilgan xom ashyo, materiallar chegirib tashlanadi.

2. YaMM mamlakat aholisi farovonligini ifodalovchi aniq ko'rsatkich.

3. Shaxsiy jamg'arma ko'rsatkichidan YaIMni qo'shilgan qiymat usuli bo'yicha hisoblaganda foydalaniladi.

4. Qo'shilgan qiymatda ish haqi hisobga olinadi, lekin foyda hisobga olinmaydi.

5. YaIM hajmi qaysi usul bilan hisoblanishidan qat'i nazar, xarajatlarmi, daromadlarmi, qo'shilgan qiymatmi - ularning na-tijasi teng bo'lishi kerak.

6. Tovar zaxiralarini realizatsiya qilish yalpi va sof investitsiyalar hajmining qisqarishiga olib keladi.

7. YaIM, YaMM, SMM dinamikasining nisbiy tahlili ularni ma'lum bir yilga nisbatan qiyosiy baholarda hisoblanishini ko'z-da tutadi.

8. Xufyona iqtisodiyot sektori barcha mamlakatlarda mavjud, faqat u miqyosi jihatidan farqlanadi va bu sektorda yaratilgan mahsulot YaIM, YaMMda o'z aksini topmaydi.

Testlar:

1. Shaxsiy daromad bu –
 - a) yil davomida ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar qiymati;
 - b) yil davomida uy xo'jaliklari tomonidan olingan daromad;
 - v) individual soliqlar to'langandan so'ng shaxsiy xarajat-larga mo'ljallangan daromad;
 - g) mamlakat aholisining jamg'argan daromadi;
 - d) yalpi ichki mahsulot minus amortizatsiya.
2. Yalpi mahsulot tarkibiga sanab o'tilganlardan qaysi birlari kiradi?
 - a) uy bekasining oiladagi bajargan xizmatlari;
 - b) qarindoshdan minib yurgan avtomobilini sotib olish;
 - v) brokerdan aktsiyalar sotib olish;
 - g) kitob magazinidan sotib olingan «Iqtisodiyot nazariyasi» kitobi;
 - d) yashirin tsexda tayyorlangan makaron mahsulotlari.
3. Agar real yalpi ichki mahsulot hajmi 6% ga, aholi soni 3% ga qisqarsa,
 - a) aholi jon boshiga real yalpi ichki mahsulot qisqargan;
 - b) aholi jon boshiga real yalpi ichki mahsulot o'sgan;
 - v) real yalpi ichki mahsulot o'sgan, nominal YaIM qisqargan;
 - g) nominal yalpi ichki mahsulot o'zgarmagan;
 - d) narxlar 3%ga tushgan.
4. Yalpi xususiy investitsiyalar hisobga olinadi:
 - a) yalpi ichki mahsulotni daromadlar bo'yicha hisoblaganda;
 - b) sof milliy mahsulotni hisoblaganda;
 - v) yalpi ichki mahsulotni xarajatlar usuli bo'yicha hisob-laganda;
 - g) shaxs ixtiyoridagi daromadni hisoblaganda;
 - d) shaxsiy daromadni hisoblaganda.
5. Agar nominal yalpi ichki mahsulot hajmi va narxlar daraja-si ko'tarilsa:

- a) real yalpi ichki mahsulot o'zgarmagan;
 - b) real yalpi ichki mahsulot o'sgan, lekin narxga nisbatan kamroq;
 - v) real yalpi ichki mahsulot qisqargan;
 - g) bu axborot yalpi ichki mahsulot dinamikasini aniqlash uchun kamlik qiladi;
 - d) hamma javoblar noto'g'ri.
6. Milliy daromad hajmini hisoblaganda quyidagi qaysi agre-gat ko'rsatkich hisobga olinmaydi?
- a) korporatsiyalar foydasi;
 - b) davlat transfert to'lovlari;
 - v) tadbirkorlar tomonidan kreditga olingan kapitalga foiz;
 - g) renta to'lovlari;
 - d) ish haqi va maosh.
7. Milliy daromad va yalpi milliy mahsulotni hisoblaganda qo'shish mumkin emas:
- a) iste'mol xarajatlari va shaxsiy jamg'armani;
 - b) sof investitsiya va iste'mol xarajatlarini;
 - v) korporatsiya foydasi tadbirkorlarning kredit uchun foiz to'lovlari;
 - g) davlat xarajatlari, ish haqi va maoshni;
 - d) iste'mol xarajatlari va yalpi investitsiyani.
8. YaIM (YaMM)ni qo'shilgan qiymat (ishlab chiqarish) asosida hisoblash:
- a) mamlakat iqtisodiyotida davlat sektorining rolini;
 - b) undiruvchi va qayta ishlovchi tarmoqlarning YaIM tarki-bida o'sish sur'atini aniqlash;
 - v) sanoat va qishloq xo'jaligida unumdorlikni aniqlash;
 - g) milliy iqtisodiyotda kapital qurilish sur'atini;
 - d) barcha tarmoq va sohalarning ulushini aniqlash imkonini beradi.
9. YaIM(YaMM)ni daromadlar bo'yicha hisoblash:
- a) aholining umumiy daromadlarida transfertlar hissasini;
 - b) mehnat evaziga daromad bilan mulk evaziga daromad nisbatini;
 - v) iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari va ularning tabaqalani-shini;
 - g) aholi daromadlarining tabaqalanishi;

d) barcha daromad turlari ulushini aniqlash imkonini bera-di.

10. Yalpi ichki mahsulot bu - ...

- a) mamlakat hududida yaratilgan barcha pirovad mahsulot (tovar va xizmatlar) summasi;
- b) realizatsiya qilingan tovar va xizmatlar summasi;
- v) ishlab chiqarilgan barcha tovar va xizmatlar summasi;
- g) mamlakatning o'zida va chet elda ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar summasi;
- d) tayyor tovar va xizmatlar summasi.

11. Nominal yalpi ichki mahsulot o'lchanadi:

- a) eksport baholarida;
- b) joriy yil bozor baholarida;
- v) o'zgarmas baholarda;
- g) o'tgan davr baholarida;
- d) jahon baholarida.

Tarqatma materiallardan namunalar
1-tarqatma material
Aholi jon boshiga YaIM ishlab chiqarish bo'yicha hududlarni guruhlash

2002 y.	indeks	2003 y.	indeks
I. Yuqori daraja	1.000 yuqori	I. Yuqori daraja	1.000 yuqori
Toshkent sh.	1,671	Navoiy viloyati	1,685
Navoiy viloyati	1,490	Toshkent sh.	1,682
Toshkent viloyati	1,032	Buxoro viloyati	1,053
Buxoro viloyati	1.101	Toshkent viloyati	1,041
II. O'rta daraja	0.600 dan 1.000 gacha	II. O'rta daraja	0.600 dan 1.000 gacha
Farg'ona viloyati	0,843	Farg'ona viloyati	0,785
Andijon viloyati	0,834	Andijon viloyati	0,764
Sirdaryo viloyati	0,776	Sirdaryo viloyati	0,754
Qashqadaryo viloyati	0,780	Jizzax viloyati	0,702
Jizzax viloyati	0,666	Surxondaryo viloyati	0,734
Surxondaryo viloyati	0,760	Qashqadaryo viloyati	0,782
Xorazm viloyati	0,720	Samarqand viloyati	0,669
Samarqand viloyati	0,693	Xorazm viloyati	0,681
III. Quyi daraja	0.600 gacha	III. Quyi daraja	0.600 gacha
Namangan viloyati	0,599	Namangan viloyati	0,543
Qoraqalpog'iston Respublikasi	0,392	Qoraqalpog'iston Respublikasi	0,400

**Manba: O'zR Davlat Statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblangan
jadvalni keyingi yil ma'lumotlari bilan to'ldiring. Ular asosida xulosalar chiqaring.**

2-tarqatma material
O'zbekistonda YaIM va iste'mol (tovarlar va xizmatlar) baholarining dinamikasi
(avvalgi yilga nisbatan).

Yillar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
YaIM o'sish sur'ati, % da	-11,1	-2,3	-5,2	-0,9	1,7	5,2	4,3	4,3	3,8	4,1	4,2	4,4
Iste'mol baholarining o'sish sur'ati, % da	718,8	104,2	1457	249,5	54	58,8	17,9	29,1	24,9	27,4	27,6	10,3

Jadvalni keyingi yillar ma'lumotlari bilan to'ldiring. Ularni tahlil qiling.
Jadval raqamlaridan qanday xulosa chiqarish mumkin?

Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar

Ko'rsatkichlar	1991	1995	2000	2003	2004	2005
Yalpi ichki mahsulot, o'tgan yilga nisbatan %	99,5	99,1	103,8	104,4	107,7	107,0
1991 yilga nisbatan	X	81,5	98,6	111,4	119,0	128,2
Sanoat mahsuloti, o'tgan yilga nisbatan %	101,5	100,1	105,9	106,2	109,4	107,3
1991 yilga nisbatan	X	98,3	121,8	150,8	165,5	...
Qishloq xo'jaligi, o'tgan yilga nisbatan %	98,9	102,2	103,1	105,9	110,1	106,2
1991 yilga nisbatan	X	89,8	101,9	119,2	131,2	...
Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar, o'tgan yilga nisbatan %	105	104	101	104,5	105,2	107,0
Qurilish ishlari, o'tgan yilga nisbatan %	96,6	95,8	103	103,5	104,5	107,8
1991 yilga nisbatan	X	77,2	90,3	100,2	104,7	...
Chakana savdo, o'tgan yilga nisbatan %	82,3	95,7	107,6	105,1	105,0	108,2
1991 yilga nisbatan	X	65,1	120,5	141,8	148,9	...
Eksport, o'tgan yilga nisbatan %	-	138,3	100,9	124,6	130,3	111,5
Import, o'tgan yilga nisbatan %	-	110,9	94,8	109,3	113	107,2

Jadval ma'lumotlariga diqqat qiling. Ulardan qanday xulosa chiqarish mumkin? Izohlang.

3-tarqatma material
YaIMning tarmoqlar bo'yicha tarkibi (jamiga nisbatan % da)

Ko'rsatkichlar	2000	2001	2002	2003	2004	2005
YaIM jami	100	100	100	100	100	100
Qishloq xo'jaligi	30,1	30,2	30,6	28,6	26,8	24,6
Sanoat	14,2	14,2	14,5	15,8	17,1	20,2
Qurilish	6,0	5,9	4,9	4,5	4,5	4,7
Xizmat ko'rsatish sohalari va boshqalar	37,2	37,2	37,9	37,4	37,6	39,3
Sof bilvosita soliqlar	12,5	12,5	12,1	13,7	14,0	11,2

Jadval ma'lumotlari YaIMni hisoblashning qaysi usulini ko'rsatadi?
 Uni hisoblashning yana qanday usullari bor?

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1 g); 2 v); 3 b); 4 a); 5 d); 6 yo); 7 e); 8 k); 9 z); 10 i); 11 y); 12 j);

Masala va mashqlar:

1. a) 414 mlrd. so'm; b) 404 mlrd. so'm; v) 384 mlrd. so'm.
 YaIM=4450; SMM=4085; MD=3741;
3. YaIM (xarajatlar va daromadlar bo'yicha) = 335; SMM = 328;
 Milliy daromad = 310; Shaxsiy daromad = 268; Shaxs ixtiyoridagi daromad = 242;
4. Real YaIM=2791,6; Real SMM=273,3;
5. Qishloq xo'jaligida yaratilgan mahsulot 150000 so'm, jami mahsulotning 28,8 %i;
 Oziq-ovqat sanoati 300000 so'm. 57,7%; Xizmat ko'rsatish 70000so'm, 13,5%
6. Umumiy qiymat 2790 ming so'm, pirovard mahsulot qiymati, qo'shilgan qiymat 850 ming so'm;
7. 1) Shaxsiy iste'mol xarajati? S
 2) Investitsiya, I
 3) Hisoblanmaydi, faqat joriy yilda qurilgan bo'lsa, hisoblanadi.
 4) Xizmat, shaxsiy iste'mol? S
 5) Davlat iste'moli. G
 6) Hisoblanmaydi, sof moliya bitimlari
 7) Hisoblanmaydi, transfert to'lovlari
 8) Zaxiradagi o'zgarish, investitsiya. I

- 9) Xizmat, iste'mol xarajatlari, C
- 10) Import, sof eksport satri, X
- 11) Xizmat. Iste'mol xarajatlari, S
- 12) Import, X
- 13) Investitsiya, I
- 14) Hisoblanmaydi. Sof moliya bitimi.

8. Guruhga taalluqli bo'lmagan tushunchalar: doimiy xarajat-lar va foyda, ya'ni mikroiqtisodiy ko'rsatkichlar, qolganlari mak-roiqtisodiy ko'rsatkichlar.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2N; 3N; 4N; 5T; 6T; 7T; 8T.

Testlar:

1b); 2g); 3a); 4v); 5g); 6b); 7g); 8d); 9d); 10a); 11b).

3-mavzu. YALPI TALAB VA YALPI TAKLIF

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Agregatlashtirish	7. Yalpi taklif egri chizig'ining
2. Yalpi talab	gorizontal yoki Keyns bo'lagi
3. Yalpi taklif	8. Yalpi taklif egri chizig'ining
4. Boylik effekti	oraliq bo'lagi
5. Protsent (foiz) stavkasi ef-fekti	9. Yalpi taklif egri chizig'ining
6. Import effekti	klassik yoki vertikal bo'lagi

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) mamlakatda narxlarning turli darajasidagi ishlab chiqarishning real hajmi, ya'ni ishlab chiqaruvchilar taklif qilishi mumkin bo'lgan tovar va xizmatlarning umumiy miqdori;

b) narxlarning o'sishi yoki kamayishi tufayli moliyaviy aktivlarning real qiymatlari o'zgarishi oqibatida xarajatlar umumiy hajmining o'zgarishi;

v) turli ko'rsatkichlarni qo'shish, yiriklashtirish asosida umumiy ko'rsatkichga keltirish. Turli narxlarni umumiy narx darajasiga keltirish mamlakatda ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarni YaIM (YaMM) tarzida ifodalash;

g) mamlakatda turli narxlar darajasida iste'molchilar sotib olishga tayyor tovar va xizmatlar hajmi;

d) narxlar darajasining o'zgarishi tufayli pulga talabning va o'z navbatida foiz stavkasining o'zgarishiga olib kelishi va uning oqibatida yalpi xarajatlar umumiy darajasining o'zgarishi;

e) mamlakat iqtisodiyotida resurslardan to'la foydalana bori-lishi tufayli ishlab chiqarish hajmining o'sishi, narxlar o'sishi bilan birgalikda yuz beradigan, keyns va klassik bo'laklar orasida joylashgan bo'lak;

yo) mamlakatda bo'sh resurslar mavjud, narx o'zgarmagani holda milliy ishlab chiqarishning real hajmini ko'paytirish mumkin bo'lgan bo'lagi;

j) mamlakatning sof eksporti hajmi bilan mamlakat ichida va chetdagi narx darajasi hamda ularning nisbatiga bog'liqligi;

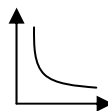
z) mamlakat iqtisodiyotida resurslarning to'la bandligini, talab va narxlarning o'sishidan qat'i nazar, ishlab chiqarish real hajmini ko'paytirib bo'lmaydigan bo'lak.

Masala va mashqlar:

1. 2004 yilda YaIM 5000 birlikni tashkil etdi. Yalpi talab AD egri chizig'i $Y = 6250 - 2R$ tengligida ifodalangan. Yil davomida YaIM 2,5% ga o'sdi. Yalpi talab egri chizig'i esa $Y = 6375 - 2R$ ko'rinishini oldi.

Yil davomida muvozanatli narx darajasi o'zgaradimi? Narx darajasining o'zgarishiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?

2. 2004 yilda YaIM 1500 birlik edi. $18750 - 3R$ yalpi talab egri chizig'ini ifodalaydi. Yil davomida YaIM 4% ga o'sdi. Yalpi talab egri chizig'i esa $21900 - 3R$ ko'rinishini oldi. Yil davomida muvozanatli narx darajasi o'zgaradimi, yo'qmi aniqlang. Yalpi talab egri chizig'i

ko'rinishida bo'lishi sababini izohlang.

3. Mamlakatda real ishlab chiqarish hajmi bilan uni yaratish uchun zarur resurslar hajmi quyidagicha bo'lsin:

	Resurslar miqdori	Real yalpi ichki mahsulot
1	300,0	800
2	225,0	600
3	150,0	400

Quyidagilarni hisoblang:

- iqtisodiyotdagi resurslar unumdorligi qanday?
- resurslar bir birligining narxi 5000 so'm desak, bir birlik mahsulot ishlab chiqarish uchun xarajatlar qanday o'zgara-yapti?
- agar resurslar narxi 5000 so'mdan 7500 so'mga etsa, unumdorlik o'zgarmagani holda, mahsulot birligiga sarflanadigan ishlab chiqarish xarajatlari qanday o'zgarishini hisoblang.
- yalpi taklif egri chizig'i narx ortishi bilan qaysi tomonga siljiydi? Ko'rsating.

4. Mamlakatda 1000 birlik real yalpi ichki mahsulot ishlab chiqarish uchun 400 birlik resurslar sarflandi, resurslar narxi 8000 so'm bo'lsin, deylik. Narx o'zgarmay, resurslar unumdorligi 2 barobar o'sdi. Bir birlik mahsulotga to'g'ri keladigan xarajatlar qanday o'zgaradi? U

taklif egri chizig'ini qanday o'zgartiradi? Narx va ishlab chiqarishning real hajmini-chi?

5. t - yilda potentsial yalpi milliy mahsulot miqdori 500000 bo'ldi. AD yalpi talab egri chizig'i $Y = 635000 - 2R$ tenglamasida ifodalanadi. t_n - yili potentsial yalpi ichki mahsulot 2,5% o'sdi. Yalpi talab egri chizig'i tenglamasi $Y = 647500 - 2R$ ko'rinishini oldi. t_n - yili muvozanat narxi darajasi o'zgaradimi?

Masalani echish:

t - yili narx darajasi quyidagicha bo'lgan:

$$(S+J+G+X) = Y;$$

$$635000 - 2R = 500000;$$

$$135000 = 2R; R = 67500;$$

Agar potentsial yalpi ichki mahsulot t_n - yili 2,5% ko'paysa, u holda:

$$Y_t = (Y_i + 2,5\% \times 500000 : 100\%) = (500000 + 12500) = 512500;$$

$$Y_t = 512500;$$

Yangi tenglama quyidagicha:

$$Y_i = A_{Di}; 512500 = 647500 - 2R;$$

$$2R = 647500 - 512500;$$

$$R = 67500;$$

Muvozanat narx darajasi o'zgarmagan. Shunga o'xshash masala tuzib eching.

6. Beshinchisi ortiqcha.

Quyidagilarni diqqat bilan o'qing. Ulardan qaysi biri ortiqcha va nima sababdanligini ko'rsating.

Tushunchalar: iste'mol xarajatlarining o'zgarishi, investi-tsion xarajatlarning o'zgarishi, davlat xarajatlaridagi o'zgarish-lar, resurslar narxining o'zgarishi, sof eksport xarajatlarining o'zgarishi.

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. Yalpi talab va taklifga ta'sir qiluvchi, iqtisodiyotning muvozanat holatiga qattiq zarba berib, uni o'zgartiruvchi yoki izdan chiqaruvchi hodisalar iqtisodiy shoklar deb ataladi.

2. Jahon bozorida paxta tolasiga talabning ortishi O'zbekis-tonda paxta tolasini eksportining o'sishiga olib kelishini O'zbekis-ton iqtisodiyotida ijobiy shok sifatida ko'rish mumkin. Natijada talab egri chizig'i o'ngga siljiydi.

3. Yangi standartlarning qabul qilinishi engil va yuk avtomobillarini ishlab chiqarish uchun o'rtacha xarajatlarni 5% ortishiga olib keldi. Atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadida ko'rilgan bu chora ularning qiymatini oshiradi, iste'molchilar uchun ham ishlab chiqaruvchilar uchun ham xarajatlarni ko'paytiradi. Real yalpi ichki mahsulot kamayadi, taklif egri chizig'i chapga siljiydi.

4. Qulay ob-havo sharoiti bug'doy hosildorligining keskin ortishiga olib keldi. Yaqin 40 yil ichida bunday bo'lgani yo'q edi. Bug'doyga talabning noelastikligini hisobga olsak, oziq-ovqat sanoatining ko'pgina tarmoqlarida narx yuqori bo'ladi. Taklif egri chizig'i chapga siljiydi.

5. Bir nechta yapon firmalari O'zbekistonda korxonalar ochishdi. Talab va taklif egri chizig'i o'ngga siljiydi.

6. Hukumat xarajatlarining o'sishi yalpi talab AD ning kamayishiga olib keladi.

7. Davlat ta'lim, sog'liqni saqlash, kam ta'minlangan oilalar uchun uy-joy qurish dasturini qabul qilib, amalga oshirishni boshladi. U yalpi talabning o'sishiga olib keladi.

8. Keynschilarning fikriga ko'ra, narx va ish haqi faqat o'cish nuqtai nazaridan elastik, pasayish tomonga esa noelastikligi va korporatsiyalarning monopol mavqei va kasaba uyushmalarining ish haqini pasaytirmaslik, uni oshirish uchun qilingan harakatlar bilan izohlashadi. Shuning uchun ular faqat bir tomonga, barqaror o'sish tendentsiyasiga ega, xuddi «xrapovik»ka o'xshab, deb ko'rsatishadi.

9. Agar, iqtisodiyot oraliq bo'lak holatida bo'lsa, yalpi talab-ning ortishi, narxning o'sishiga hamda ishlab chiqarish hajmining o'zgarmasligiga olib keladi.

10. Mamlakat iqtisodiyoti klassik, vertikal bo'lakda bo'lsa, talabning ortishi faqat resurslarning qayta taqsimlanishiga olib keladi, real YaIM hajmi o'zgarmaydi.

11. Yalpi talabni rag'batlantirishga yo'naltirilgan siyosat doimo inflyatsiyaga olib keladi.

Testlar:

1. Agar davlat xarajatlari ko'paysa, u holda:
 - a) yalpi taklif qisqaradi, yalpi talab ko'payadi;
 - b) yalpi talab ham taklif ham ko'payadi;
 - v) yalpi talab ortadi, yalpi taklif o'zgarmaydi;
 - g) yalpi taklif ortadi, yalpi talab qisqaradi;
 - d) yalpi talab ham, taklif ham qisqaradi.
2. Agar individual daromad solig'i oshirilsa, u holda:
 - a) yalpi talab ham, taklif ham ortadi;
 - b) yalpi taklif qisqaradi, yalpi talab esa o'zgarmaydi;
 - v) yalpi talab ham, taklif ham qisqaradi;
 - g) yalpi talab qisqaradi, yalpi taklif o'zgarmaydi;
 - d) yalpi talab ortadi, yalpi taklif o'zgarmaydi.
3. Milliy iqtisodiyotning holati taklif egri chizig'ining qaysi bo'lagiga to'g'ri kelsa, yalpi talabning o'sishi:
 - a) narxlarning pasayishi va real YaIM hajmining o'sishiga olib keladi;
 - b) real YaIM o'sadi, lekin narx darajasiga ta'sir ko'rsatmaydi;
 - v) narxlarni ham, real YaIM hajmini ham o'sishiga olib keladi;
 - g) narxlarning o'sishi va real YaIM hajmining qisqarishiga olib keladi;
 - d) narxlarning o'sishiga olib keladi, lekin YaIM mahsulot hajmining o'zgarishiga ta'sir ko'rsatmaydi.
4. Yalpi talablar egri chizig'i o'ngga siljiydi, agar
 - a) energoresurslar narxi oshsa;
 - b) ishlab chiqarish resurslari narxi tushsa;
 - v) mehnat unumdorligi pasaysa;
 - g) investitsion xarajatlari pasaysa;
 - d) pulning qadri pasaysa.
5. Bozor talabi bilan yalpi talab o'rtasidagi farq shundaki,
 - a) bozor talabi barcha individlarga xos, yalpi talab esa – yo'q;
 - b) yalpi talab tushunchasi ma'lum bir tovarga xos, bozor talabi esa unday emas;

- v) iqtisodiy siyosatga ko'ra ko'rilgan chora-tadbirlar bozor talabiga ta'sir ko'rsatadi, yalpi talabga esa – yo'q;
- g) yalpi talab tushunchasi iqtisodiyotdagi barcha tovar va xizmatlarga nisbatan qo'llanilsa, bozor talabi tushunchasi – ma'lum bir tovar, xizmatga nisbatan qo'llaniladi;
- d) bozor talabi individual talabning o'zgarishini ifodalaydi, yalpi talab esa – yo'q.

6. Qaysi omillar yalpi taklif egri chizig'inining o'ngga siljishiga, ya'ni yalpi taklifning ko'payishiga olib keladi?

- a) kasaba uyushmalari siyosati nisbatan agressiv tus olib, ish haqi oshsa;
- b) OPEK neftning narxini ko'targanda;
- v) davlat xarajatlari ko'paysa;
- g) aholining tug'ilishi kamayib, kelajakda ishchi kuchi soni-ning qisqarishiga olib kelishi;
- d) kompyuter texnologiyasi joriy etilishi bilan sanoatda samaradorlikning ortishi.

7. Yalpi talab egri chizig'i o'ngga siljiydi, ...

- a) davlat xarajatlarni ko'paytirsan;
- b) iste'mol xarajatlari kamaysa;
- v) xususiy investitsiya xarajatlari kamaysa;
- g) iste'mol xarajatlarini avvalgi darajada saqlab qolishga erishilsa;
- d) davlat xarajatlari o'tgan yilgi darajada saqlab qolinsa.

8. Tadqiqot ko'rsatadiki, ta'limdagi islohotlar ishlovchilar va rahbarlarning malakasini oshirishga olib keladi, natijada ...

- a) yalpi taklif ortadi, egri chiziq chapga siljiydi;
- b) yalpi taklif ortadi, egri chiziq o'ngga siljiydi;
- v) yalpi taklif pasayadi, egri chiziq chapga siljiydi;
- g) yalpi taklif o'zgarmaydi, egri chiziq chapga siljiydi;
- d) yalpi taklif ortadi, egri chiziq o'zgarmaydi.

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1v); 2g); 3a); 4b); 5d); 6j); 7yo); 8e); 9z).

Masala va mashqlar:

1. Yil davomida muvozanat narxi o'zgarmagan, 625 birlik;
2. Yil davomida muvozanat narx 5750 dan o'zgarib, 6780 ga etgan.
3. Resurslar sarfining natijasi:
 - a) 2,667;
 - b) 1875 so'm;
 - v) 2812,5 so'm
 - g) yalpi taklif egri chizig'i AS chapga siljiydi. Narx o'sadi, real YaIM hajmi qisqaradi.
4. Resurslar unumdorligi 0,4, bir birlik mahsulot ishlab chiqarish uchun 3200 so'm sarflanar edi. Resurs unumdorligi 0,8 bo'lib, xarajatlar 1600 so'mga tushdi. Taklif egri chizig'i AS o'ngga siljiydi. Narx darajasi tushadi, real ishlab chiqarish ortadi.
6. Ortiqcha tushuncha, resurslar narxining o'zgarishi, u yalpi taklif determinanti, qolganlari esa yalpi talab determinantlari.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2T; 3T; 4N; 5T; 6N; 7T; 8T; 9N; 10T; 11N (taklif egri chizig'ining qaysi bo'lakda ekanligiga bog'liq).

Testlar:

1v); 2g); 3b); 4b); 5g); 6d); 7a); 8b).

4-mavzu. ISTE'MOL, JAMG'ARMA VA INVESTITSİYALAR

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Iste'mol funktsiyasi	7. Jamg'arishga me'yoriy moyil-
2. Jamg'arma funktsiyasi	lik
3. Iste'molga o'rtacha moyillik	8. Avtonom iste'mol xarajat-lari
4. Jamg'arishga o'rtacha moyillik	9. Avtonom yoki rejalashtiril-gan
5. Avtonom yalpi xarajatlar	investitsiyalar
6. Iste'molga me'yoriy moyil-lik	10. Yalpi investitsiyalar

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) iste'mol xarajatlari bilan shaxs ixtiyoridagi daromad o'rtasidagi bog'lanishni ifodalaydi;

b) qo'shimcha birlik olingan shaxs ixtiyoridagi daromadni jamg'armaga sarflangan ulushi. Uni jamg'arishdagi o'zgarishi ΔS ni daromaddagi o'zgarishi ΔD_i nisbati tarzida hisoblanadi;

v) yillik potentsial daromadning har qanday darajasida ham ishlab chiqaruvchilar amalga oshirishni ko'zlagan investitsiyalar. Jamg'arma hajmi bilan (boshqa sharoitlar teng bo'lgan holda) shaxs ixtiyoridagi daromad o'rtasidagi bog'lanishni ko'rsatadi;

g) iste'mol xarajatlarining hajmi va dinamikasi shaxs ixtiyoridagi daromad hajmiga bog'liq bo'lmagan, zaruriyat tufayli sarflanadigan qismi;

d) yil davomida shaxs ixtiyoridagi daromadning iste'molga sarflangan qismi iste'molni daromadga nisbati tarzida hisoblanadi;

e) sof investitsiya bilan modernizatsiya (yoki eskirgan asosiy kapitalning o'rnini to'ldirish) uchun yo'naltirilgan investitsiya-lar;

yo) mamlakat miqyosida ma'lum bir vaqt – yil mobaynida hajmi va dinamikasi yaratilgan milliy daromadga bog'liq bo'lmagan, zaruriyatdan qilinadigan xarajatlar.

j) yil davomida shaxs ixtiyoridagi daromadning jamg'armaga yo'naltirilgan qismi. Jamg'armaning daromadga nisbati tarzida hisoblanadi;

z) qo'shimcha birlik olingan shaxs ixtiyoridagi daromadni iste'molga sarflangan ulushi. Iste'moldagi o'zgarish ΔS ni, daromaddagi o'zgarishga ΔD_i nisbati tarzida hisoblanadi.

Masala va mashqlar:

1. A mamlakatning iqtisodiyotida investitsiya funktsiyasi $I = 80 + 0,8Y$ tenglikda, jamg'arish funktsiyasi esa $S = -40 + 1,2 Y$

tenglikda ifodalanadi. Y - milliy daromad. Jamg'arma 100% investitsiyaga aylandi, desak, mamlakatda milliy daromadning muvozanatli hajmini hisoblang.

Nima sababdan muvozanatli hajmi deymiz, izohlang.

2. Agar jamg'arish funtsiyasi $S = -20 + 0,2Y$ tenglikda ifodalaniib, avtonom investitsiyalar 150 birlikni tashkil etsa, milliy daromadning muvozanatli darajasi qanday bo'ladi? Avtonom investitsiyalar qanday investitsiyalar? Izohlang.

3. Mamlakatda avtonom iste'mol xarajatlari 20 mlrd. so'mni tashkil etdi. Iste'molga o'rtacha moyillik 0,675 ga teng, yaratilgan milliy daromad hajmi 450 mlrd. so'm bo'lsa, yalpi xarajatlarni hisoblang. Avtonom iste'mol xarajatlari qanday xarajatlar? Tushuntiring.

4. Quyidagi jadval ma'lumotlariga diqqat qiling:

Ishlab chiqarish va daromad darajasi $Y_{IM} = \text{real daromad, tril. so'm}$	Iste'mol, tril. so'm	Jamg'arish, tril. so'm	Iste'molga o'rtacha moyillik	Jamg'arishga o'rtacha moyillik	Iste'molga me'yoriy moyillik	Jamg'arishga me'yoriy moyillik
350		-4				
370		0				
390		4				
410		8				
430		14				
450		20				

a) berilganlar asosida jadvalni to'ldiring. Me'yoriy daromad ham iste'mol va jamg'arishga avvalgi nisbatda bo'linadi, deb oling.

b) daromad nuqtasini aniqlang.

Nima sababdan daromad ortgan sari jamg'arish ortib borishi-ni izohlang? Iste'molga me'yoriy moyillik deganda nimani tushu-namiz? Nega ularning yig'indisi birga teng?

5. Aytaylik, A mamlakatda 1 mln. oila bor. Oilalar yarmining iste'molga me'yoriy moyilligi $\frac{1}{2}$, ikkinchi yarminiki $\frac{3}{4}$ ga teng.

a) agar shaxs ixtiyoridagi daromad 10 mln. so'mga ko'paysa va hammasi oilalarning birinchi qismiga to'g'ri kelsa, iste'mol xarajatlari qanchaga ko'payadi?

b) agar o'sgan daromadlarning barchasi oilalarning ikkinchi qismiga to'g'ri kelsa-chi? Hisoblang, natijasini izohlab bering.

**Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang
(T/N)**

1. Iqtisodiyotga investitsiya kiritib, olingan daromad dara-jasini aniqlash uchun multiplikator koeffitsienti ko'rsatki-chidan foydalanish mumkin. U daromad o'sishi bilan investitsiya o'sishi o'rtasidagi bog'lanishni ifodalaydi.

2. Sof investitsiya, bu asosiy kapitalga amortizatsiya hisob-lanib, uning modernizatsiyasi uchun sarflanadi.

3. Jamg'arish va investitsiyalarning hajmi va dinamikasiga ta'sir qiluvchi omillar bir xil bo'lib, har ikkisiga ham bir xil ta'sir qiladi.

4. Keynsning fikricha, jamg'arma bilan investitsiyaning real taklifi muvozanatiga sof bozor mexanizmi yordamida erishish mumkin emas. Jamg'armaning investitsiyaga nisbatan ko'pligi yalpi talabning kamayishiga, o'z navbatida ishlab chiqarish hajmi va bandlikning qisqarishiga olib keladi.

5. Investitsiyalarning naqadar muhim rol o'ynashini hisobga olib, O'zbekistonda mustaqilligimizning dastlabki yillaridan boshlab iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishga alohida e'tibor qaratildi.

6. Qimmatli qog'ozlar bozori va bank tizimi moliyaviy resurs-larni investitsiyalarga aylantirishning muhim mexanizmi hisob-lanadi.

7. Investitsion xarajatlar iste'mol xarajatlariga nisbatan beqaror, chunki unga foiz stavkasi dinamikasi va tadbirkorlar-ning kayfiyati katta ta'sir qiladi.

8. Iste'mol funktsiyasi aniq bo'lsa-da, doimo jamg'arish funktsiyasini aniqlab, grafik chizib bo'lmaydi.

9. Iste'molga me'yoriy moyillik bilan jamg'arishga me'yoriy moyillikning yig'indisi doimo ham birga teng bo'lavermaydi.

10. Investitsiyalarni jalb qilib, uning samaradorligini oshi-rish uchun ko'rilgan chora-tadbirlar mamlakatda iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

Testlar:

1. Agar odamlar olgan daromadlarining barchasini sarflamay, ma'lum bir qismini bankka qo'yadilar, desak:
 - a) jamg'aradilar, lekin investitsiya qilmaydilar;
 - b) investitsiya qiladilar, lekin jamg'armaydilar;
 - v) jamg'armaydilar ham, investitsiya ham qilmaydilar;
 - g) ham jamg'aradilar, ham investitsiya qiladilar.
 - d) jamg'aradilar, lekin jamg'armaning ma'lum bir qismini, ya'ni qimmatli qog'ozlar sotib olgan qismini investitsiya qiladilar.
2. Jamg'arish boshlanadigan nuqta, bu
 - a) jamg'arish daromadga teng;
 - b) daromad iste'molga teng;
 - v) jamg'arish iste'molga teng;
 - g) iste'mol investitsiyaga teng;
 - d) iste'molga me'yoriy moyillik birga teng.
3. Milliy hisob tizimi bo'yicha quyidagilardan qaysi birini investitsiyaga kiritish mumkin?
 - a) obligatsiya sotib olish;
 - b) jamg'armaga ajratilgan daromad;
 - v) aktsiya sotib olish;
 - g) fermerning yangi traktor sotib olishi;
 - d) bankdan pul olish uchun yozilgan chek.
4. Keynes ta'kidlaydiki, mamlakatdagi iste'mol xarajatlari, eng avvalo:
 - a) iste'molchining yashash joyiga;
 - b) oila a'zolarining yoshiga;
 - v) pul taklifining o'sish sur'atiga;
 - g) milliy daromad hajmiga;
 - d) shaxs ixtiyoridagi daromad darajasiga bog'liq.
5. Investitsiya hajmiga sanab o'tilganlardan qaysi biri ta'sir qilmaydi?
 - a) investorning yashash joyi;
 - b) foiz stavkasi;
 - v) tadbirkorlarning optimistik yoki pessimistik kayfiyati;
 - g) texnologiya o'zgarishi;
 - d) ishlab chiqarish uskunalarining bandligi darajasi.

6. Agar $MRS = 1$ bo'lsa, u holda ...

- a) o'sgan daromadning barchasi jamg'ariladi;
- b) o'sgan daromadning yarmisi iste'mol qilinadi;
- v) o'sgan daromadning barchasi iste'mol qilinadi;
- g) o'sgan daromadda iste'molning ulushi jamg'arishga nisba-tan kam;
- d) o'sgan daromadda investitsiya hajmi ko'payishi uchun imkoniyat yaratiladi.

7. Real investitsiya quyidagi yo'nalish bo'yicha amalga oshirilmaydi:

- a) ishlab chiqarish uchun yangi bino-inshootlar qurish;
- b) yangi texnika, texnologiya, uskunalar sotib olish;
- v) uy-joy va madaniy-maishiy ob'ektlar qurish;
- g) mutaxassis kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish;
- d) fond birjalarida qimmatli qog'ozlar sotish.

1- tarqatma material
Moliyalashtirish manbalari bo'yicha asosiy kapitalga investitsiyalar tarkibi (%)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Jami	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Davlat byudjeti	22,9	24,0	25,3	22,8	28,3	29,2	21,5	25,0	17,7
Korxona mablag'lari	43,6	43,2	40,3	31,5	26,6	27,1	31,0	40,0	41,8
Aholi mablag'lari	9,9	8,7	8,9	18,1	13,6	12,0	10,3	12,0	11,1
Hukumat kafilligi ostidagi xorijiy investitsiyalar	140	16,1	17,5	13,3	19,0	19,8	23,2	15,7	19,2
Xorijiy investitsiyalar	-	-	-	6,4	3,7	3,4	4,8	4,7	7,1
Bankning markazlashtirilgan kreditlari	9,6	7,3	7,8	6,0	6,0	5,2	5,9	0,1	0,0
Tijorat banklari kreditlari	-	-	-	1,2	1,9	1,7	2,2	1,5	1,9
Byudjetdan tashqari jamg'armalar mablag'lari	-	-	-	0,4	0,7	1,2	0,5	0,3	0,4
Boshqa qarz mablag'lar	-	0,7	0,2	0,3	0,2	0,4	0,6	0,7	0,8

Manba: O'zR Davlat statistika qo'mitasi.

Jadvalni keyingi yil ma'lumotlari bilan to'ldiring. Ularni tahlil qilib, fikringizni bildiring.

2-tarqatma material
Iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha assosiy kapitalga
investitsiyalar tarkibi (%)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Jami	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan	68,1	67,7	64,5	58,9	57,5	57,5	63,1	57,1	65,1
Sanoat	45,1	37,9	31,7	28,8	32,6	29,7	38,9	32,4	28,4
Qishloq xo'jaligi	8,4	5,9	6,7	6,0	8,2	5,7	5,5	5,8	4,4
Qurilish	0,5	0,7	0,6	0,4	0,3	0,5	0,6	0,4	0,4
Transport va aloqa	7,5	17,7	21,0	19,6	13,0	16,7	14,0	10,0	21,7
Savdo va umumovqatlanish	5,7	4,7	2,9	3,3	3,1	4,3	1,5	2,6	3,4
Boshqa sohalar	0,9	0,8	1,6	0,8	0,3	0,6	2,6	5,9	6,8
Noishlab chiqarish uchun mo'ljallangan	31,9	32,3	35,5	41,1	42,5	42,5	36,9	42,9	34,9

Manba: O'zR Davlat statistika qo'mitasi.

Jadvalda keyingi yil ma'lumotlarini keltiring. Ulardan xulosa chiqaring.

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1 a); 2 e); 3 d); 4 j); 5 e); 6 z); 7 b); 8 g); 9 v); 10 e).

Masala va mashqlar:

1. $Y = 300$;
2. 850;
3. 357,5 mlrd. so'm.
4. a)

Ishlab chiqarish va daromad dara- jasi YaIM real daromad, tril. so'm	Iste'mol tril. so'm	Jamg'arish tril. so'm	Iste'molga o'rtacha moyillik	Jamg'arishga o'rtacha moyillik	Iste'molga me'yoriy moyil-lik	Jamg'arishga me'yoriy moyil-lik
350	354	-4	1,01	-0,01		
370	370	0	1	0	1	0
390	386	4	0,99	0,01	0,8	0,2
410	402	8	0,98	0,02	0,8	0,2
430	416	14	0,97	0,03	0,7	0,3
450	430	20	0,95	0,05	0,7	0,3

b) daromad nuqtasi 370 tril. so'm.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2N; 3N; 4T; 5T; 6T; 7T; 8N; 9N; 10T.

Testlar:

1a); 2b); 3g); 4d); 5a); 6b); 7d).

5-mavzu. IQTISODIY O'SISH VA MILLIY BOYLIK

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Iqtisodiy o'sish	6. Milliy boylik (nazariy jihatdan)
2. Iqtisodiy o'sish sur'ati	7. Moddiy buyumlashgan boylik
3. Ekstensiv iqtisodiy o'sish	8. Nomoddiy boylik
4. Intensiv iqtisodiy o'sish	9. Iqtisodiy o'sish modellari
5. Milliy boylik (MXT metodikasi bo'yicha)	

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish orqali iqtisodiy o'sishga erishish yo'llarini ko'rsatuvchi andozalar;

b) aholining salomatligi, madaniy-ma'naviy, intellektual salohiyati, to'plagan bilimi, malaka, mahoratida ifodalangan boylik;

v) mamlakatning asosiy va aylanma kapital, moddiy zaxiralar, aholining mol-mulki, tabiiy boyliklar, tarixiy obidalar, arxitektura yodgorliklarida ifodalangan boylik;

g) muayyan jamiyatning asrlar osha, o'z tarixi davomida to'plagan ne'matlarining jamidir;

d) taraqqiyot asosi bo'lib, mamlakat ixtiyoridagi mehnat tufayli yaratilib jamg'arilgan moddiy ne'matlar, oltin, chet el valyutalari, nomoddiy aktivlar va qadriyatlar, hisobga olingan va xo'jalik oborotiga jalb etilgan er va tabiiy resurslardan iborat;

e) resurslarni tejab-tergab ishlatish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish evaziga iqtisodiy o'sish;

yo) qo'shimcha ishlab chiqarish resurslarini jalb etish evaziga erishilgan iqtisodiy o'sish;

j) joriy yildagi yalpi ichki mahsulot (YaMM)ning o'tgan yilga yoki bazis yildagi YaIM nisbatida ifodalanuvchi ko'rsatkich;

z) ma'lum bir vaqt (yil) mobaynida real yalpi ichki mahsulot (yoki YaMM), sof milliy mahsulotning hajmini ortib, tarkibi-ning o'zgarib borishi;

Masala va mashqlar:

1. Aytaylik, mamlakatning real YaMM 2003 yil mlrd. dollar, 2004 yili esa 4,5 mlrd. dollarni tashkil etdi. Aholisi esa shu davr ichida 2 mln. kishidan 2,3 mln. kishiga ko'paydi.

a) YaIMning o'sish sur'ati;

b) YaIMning aholi jon boshiga o'sish sur'atini hisoblang.

YaIM hajmi, o'sish sur'ati va aholi jon boshiga o'sish sur'ati-ga ko'ra, qanday xulosa chiqarish mumkin. Fikringizni izohlang.

2. YaIM 2003 yili 18 mlrd. dollarni tashkil etgan, 2005 yili esa 25 mlrd. dollarni. Shu davrda narxlar 25% o'sdi. Nominal va real YaIM o'sish sur'atini hisoblang. Iqtisodiy o'sishga qanday omillar ta'sir qiladi?

3. O'zbekistonda 2003 yili yaratilgan YaIM hajmi joriy baholarda 9664,1 mlrd. so'mni tashkil etdi. Bu 2002 yilga ishlab chiqarilgan YaIMdan 2194,8 mlrd. so'mga ko'p. Aholi esa 25,5 mln. kishiga etdi. 2002 yili esa 25,4 mln kishi edi. Narx o'rtacha 23,9%ga ortdi desak. Nominal va real YaIM o'sish sur'ati, YaIM aholi jon boshiga qanday o'zgarganini hisoblang.

Mamlakatimizda barqaror iqtisodiy o'sishga erishish uchun qanday chora-tadbirlar ko'rilayapti? Izohlang.

4. Berilgan ishlab chiqarish funktsiyasi $u = AK^{0,2} - L^{0,3}$. Parametr A yil davomida 4%ga o'sdi. Band bo'lganlar 5%, kapital esa 3% ga o'sdi. Real ishlab chiqarish necha foizga o'sdi. Bu iqtisodiy o'sishning qaysi modeli, deb hisoblaysiz?

5. Oltinchisi ortiqcha. Quyidagilarni diqqat bilan o'qing. Tushunchalar ichida guruhga taalluqli bo'lmagan tushunchani aniq-lang va uni ro'yxatdan chiqaring. Sababini izohlang.

Tushunchalar: tabiiy resurslar miqdori va sifati, mehnat resurs-lari miqdori va sifati, asosiy kapital hajmi, texnik taraqqiyot va texnologiya, daromadning iste'mol va jamg'arishga ajratilishi hamda investitsiyaning o'sishi.

**Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang
(T/N):**

1. Milliy iqtisodiyotning iqtisodiy o'sish bilan bog'liq 3 muammosiga e'tibor beriladigan bo'ldi. Bular: a) iqtisodiy o'sish-dan ko'zlangan maqsad; b) milliy daromadning o'sish sur'ati qanday bo'lishi kerakligi; v) qanday omillar evaziga iqtisodiy o'sishni ta'minlash muammolaridir.

2. Iqtisodiy o'sishni ta'minlashda, taqsimlash omillari, chunonchi, milliy daromadda iste'mol va jamg'armaning nisbati qanday bo'lishi uncha rol o'ynamaydi.

3. Intensiv iqtisodiy o'sishning mehnatni tejovchi, kapital tejovchi va universal shakllari mavjud.

4. Nol darajadagi iqtisodiy o'sish kontsepsiyasining asoschi-lari iqtisodiy o'sish uchun qilingan harakatlar bir tomondan, resurslarning kamayib, tugab borishiga olib kelsa, ikkinchi tomondan, ekologik muammolarni keltirib chiqaradi, degan fikrni ta'kidlaydilar.

5. Iqtisodiy o'sishda mehnat unumdorligi, mehnat sig'imi, kapital unumdorligi, kapital sig'imi, tabiiy resurslar unumdorligi va sig'imi ko'rsatkichlari muhim iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'lib, ular asosida mavjud resurslardan qay darajada foydalanilganimiz to'g'risida xulosa chiqaramiz.

6. Iqtisodiy o'sish bilan milliy boylik o'rtasidagi bog'lanish deyarli sezilmaydi. Iqtisodiy o'sish bo'lsa ham, bo'lmasa ham milliy boylik to'planaveradi.

7. Milliy boylik jamiyatning iqtisodiy kuch-qudratini, iqtisodiy potentsialini tashkil qiladi.

8. Milliy boylikning yaratilishi va avloddan-avlodga o'tishi nuqtai nazaridan qarasak, asrlar osha hamma avlodlar mehnati bilan yaratilgan, avloddan-avlodga o'tib kelgan tabiiy boylikdan iborat.

9. Iqtisodiy o'sishning Xarrod-Domar modeli nisbatan eng sodda ishlab chiqarish funksiyasiga asoslangan model bo'lib, asosiy diqqat kapital va kapitalning me'yoriy unumdorligiga qaratiladi.

10. Iqtisodiy o'sishning neoklassik: Kobb-Duglas modelida Xarrod-Domar modelidan farqli ravishda iqtisodiy o'sishda barcha ishlab chiqarish omillari qatnashishini va ularning o'sishi asosida mahsulot o'sishiga erishishni ishlab chiqarish funksiyasi $= f(LK)$ orqali ko'rsatib beriladi.

Testlar:

1. Agar diqqat markazda mamlakatning iqtisodiy, harbiy-siyosiy potentsiali tursa, iqtisodiy o'sish quyidagi ko'rsatkichlar orqali o'lchanadi:

- a) o'rtacha mehnat unumdorligining o'sishi;
- b) YaIM (YaMM), milliy daromadning o'sish sur'ati;
- v) mehnatning kapital bilan qurollanishining o'sish sur'ati;
- g) kapital qaytimining o'sishi;
- d) ishlab chiqarish omillarining o'sish sur'ati.

2. Agar, aholining turmush darajasini taqqoslash zarurati bo'lsa, iqtisodiy o'sish quyidagi ko'rsatkichlar orqali o'lchanadi:

- a) aholi jon boshiga yaratilgan YaIM (YaMM), milliy daromadning o'sish sur'ati;
- b) mehnatning kapital bilan qurollanishi o'sish sur'ati;
- v) kapital qaytimining o'sish sur'ati;
- g) aholi daromadlarining o'sish sur'ati;
- d) ishlab chiqarish omillarining o'sish sur'ati.

3. Iqtisodiy o'sish o'zaro bog'liq ikki ko'rsatkich:

- a) aholining va YaIMning o'sish sur'ati;
- b) YaIM va kapital qaytimining o'sish sur'ati;
- v) aholi jon boshiga yaratilgan YaIM (YaMM);
- g) YaIM (YaMM) va aholi jon boshiga yaratilgan YaIM (YaMM) o'sish sur'ati;
- d) YaIM (YaMM), mehnat unumdorligi o'sish sur'ati bilan xarakterlanadi.

4. Ishlab chiqarish imkoniyati egri chizig'i ko'rsatadi:

- a) mavjud resurslarga ko'ra, ishlab chiqarishning minimal hajmiga erishish;
- b) resurslar o'zgarishi bilan ishlab chiqarish imkonining o'zgarishi;
- v) mavjud resurslar bilan ikki turdagi tovarlarni ishlab chiqarish variantlarini;
- g) mehnat resurslarini ikki turdagi tovar ishlab chiqarishga bo'linishi variantlari;
- d) jamiyatning erishgan samaradorlik darajasi.

5. Iqtisodiy o'sish intensiv bo'ladi, agar:

- a) qo'shimcha mehnat omilini jalb qilish natijasida milliy daromad hajmi o'ssa;
- b) yollanma ishchilarning ish haqi ko'paysa, mehnat unumdorligining o'sish sur'ati band bo'lganlar o'sish sur'atiga qaraganda yuqori bo'lsa;
- v) kapital bilan qurollanish darajasi o'ssa;
- d) mahsulot birligiga sarflangan omillar hajmi o'ssa.

6. Agar mehnatning kapital bilan qurollanishi mehnat unumdorligiga nisbatan tezroq o'ssa, u holda:

- a) kapital qaytimi pasayadi;
- b) kapital qaytimi o'sadi;
- v) aholi jon boshiga milliy daromad o'sadi;
- g) mamlakatning milliy boyligi ortadi;
- d) kapital samaradorligi ortadi.

7. O'zbekistonda 2005 yili YaIM qanchaga o'sdi?

- a) 6,5%; b) 7%; v) 7,7%; g) 4,5%; d) 5,0%.

8. Iqtisodiy o'sishning sifat darajasini qanday ko'rsatkich-lar orqali ifodalab bo'lmaydi?

- a) bir-birlik qo'shimcha milliy daromad yaratish uchun sarflangan xarajatlar;
- b) 1% iqtisodiy o'sishga erishish uchun sarflangan xarajatlarning o'zgarishi;
- v) mehnat unumdorligining o'zgarishi;
- g) mamlakatning tabiiy-geografik joylashuvi;
- d) iqtisodiy taraqqiyotga erishish uchun sarflangan kapital miqdori.

9. Agar ishlab chiqarish omillari 1,5 baravarga, milliy daromad ham 1,5 baravarga o'ssa, u holda

- a) ishlab chiqarish hajmiga ko'ra, doimiy samaradorlik;
- b) ishlab chiqarish hajmiga ko'ra, o'suvchi samaradorlik;
- v) ishlab chiqarish hajmiga ko'ra, pasayuvchi samaradorlik;
- g) ishlab chiqarish miqyosida ijobiy o'zgarish;
- d) ishlab chiqarish miqyosida salbiy o'zgarish kuzatiladi.

10. Iqtisodiy o'sishning intensiv omillariga ... kiradi:
- a) band bo'lgan ishlovchilarning soni ortishi;
 - b) mehnat unumdorligining ortishi;
 - v) ishlab chiqarish maydonlarining kengayishi;
 - g) mavjud texnologiya darajasida investitsiya hajmining o'sishi;
 - d) mavjud uskunalar miqdorining ortishi.
11. Quyidagilardan qaysi biri iqtisodiy o'sishning intensiv omiliga kirmaydi?
- a) fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan foydalanish;
 - b) er, ishlab chiqarish maydonini ko'paytirish;
 - v) ishchilarning malakasini oshirish;
 - g) mehnat unumdorligini oshirish;
 - d) material sig'imini pasaytirish.

1-tarqatma material
O'zbekistonda iqtisodiy o'sish

Yil	YaIM		YaIM ishlab chiqarish tarkibi, %				
	Tegishli yilning amaldagi baholarida, mlrd. so'm	O'tgan yilga isbatan, % (taqqoslama baholarda)	Sanoat	Qishloq xo'jaligi	Qurilish	Xizmat ko'rsatish sohasi	Sof soliq-lar
1995	302,8	99,1	17,1	28,1	7,1	34,6	13,1
1996	559,1	101,7	17,8	22,4	8,2	37,2	14,4
1997	976,8	105,2	15,6	28,3	7,3	36,4	12,4
1998	1416,2	104,3	14,9	26,8	7,5	36,4	14,4
1999	2128,7	104,3	14,3	29,0	6,7	36,6	13,4
2000	3255,6	103,8	14,2	30,1	6,0	37,2	12,5
2001	4925,3	104,2	14,2	30,2	5,9	37,3	12,4
2002	7469,3	104,2	14,5	30,1	4,9	38,4	12,1
2003	9664,1	104,4	15,0	28,8	4,5	38,3	13,4

Manba: O'zR Davlat statistika qo'mitasi.

Javoblar:

Asosiy tushunchalar:

1z); 2j); 3yo); 4e); 5d); 6g); 7v); 8b); 9a).

Masala va mashqlar:

1. a) real YaIM o'sish 12,5%, -5% (aholi jon boshiga esa kama-yib, 2003 yilga nisbatan 95% darajasini tashkil etgan).

2. Nominal YaIM 1,39 marta o'sgan, real YaIM 11% ga o'sgan.

3. Nominal YaIM o'sish sur'ati 29%, real YaIM o'sish sur'ati 4,4%, aholi jon boshiga: nominal YaIM o'sish sur'ati 28,9, real YaIM 3,9% o'sgan.

4. Ishlab chiqarish funktsiyasi formulasini differentsiallash va logarifmlash asosida $Y' = a + \alpha k + \beta l$ formulasiga keltirib hisoblanadi. $4 + (0,2 \times 3) + (0,3 \times 5) = 6,1$ foiz, Kobb-Duglas modeli.

5. Ortiqchasi: beshinchisi, u iqtisodiy o'sishning taqsimlash omili, qolganlari iqtisodiy o'sishning taklif omillari.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2N; 3E; 4T; 5T; 6N; 7T; 8N; 9T; 10T.

Testlar:

1v); 2a); 3g); 4b); 5v); 6a); 7b); 8g); 9a); 10b); 11b).

6-mavzu. MAKROIQTISODIY NISBATLAR VA UMUMIQTISODIY MUVOZANAT

Asosiy tushunchalar:

1. Muvozanat	8. Ishlab chiqarish hajmi va yalpi
2. Umumiy yoki mikroiqtisodiy muvozanat	xarajatlarni taqqoslash metodi
3. Iqtisodiy muvozanat	9. Makroiqtisodiy muvozanat-ning
4. Ideal iqtisodiy muvozanat	keynscha modeli
5. Real iqtisodiy muvozanat	10. Jamg'arma va investitsiyalar-
6. Dinamik iqtisodiy muvozanat	ning taqqoslash usuli
7. Milliy iqtisodiyotning tarkibi (tarmoq tuzilishi)	11. Tarkibiy o'zgarishlar
	12. Tarkibiy siyosat
	13. O'zak tarmoqlar

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

- a) nazariy jihatdan erishish mumkin bo'lgan muvozanat;
- b) tabiat va jamiyatning yashashi, hayot tarzini ifodalovchi umumiy qonun;
- v) iqtisodiyotdagi nomukammal raqobat sharoitida tashqi omillarning ta'siri, turli cheklanishlar mavjudligi, iqtisodiyotga ta'sir qiladigan shoklar tufayli o'rnatiladigan muvozanat;
- g) jamiyat ehtiyojlari, uni qondirish imkoniyatlari (resurslari) va ishlab chiqarish natijalarining mos kelishi;
- d) o'zgaruvchanlikka asoslangan, barqaror rivojlanishni ta'minlaydigan muvozanat;
- e) iqtisodiy jarayonlar mutanosibligining balanslashuvi;
- yo) yalpi xarajatlar bilan narxlar o'zgarmas darajasidagi real YaIM o'rtasidagi o'zaro bog'lanishni ifodalovchi model;
- j) ishlab chiqarishning muvozanatli hajmi yalpi xarajatlar, milliy mahsulotga teng bo'lgan real sof milliy mahsulot hajmi-ni aniqlash orqali hisoblanadigan metod;
- z) milliy iqtisodiyotda tarmoqlar hissasini o'zgartirish va ularni modernizatsiya qilish;
- k) milliy manfaatlarni ta'minlovchi, iqtisodiy o'sishga yo'l beruvchi, aholi farovonligini muttasil oshib borishga olib ke-luvchi yangicha ishlab chiqarish tarkibini yaratish;
- l) milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun eng zarur bilan resurslarni etkazib beruvchi tarmoqlar;

m) muvozanatli sof milliy mahsulotni jamg'arma bilan investitsiyalarni tenglashtirish orqali aniqlash usuli;

n) mamlakatda mavjud iqtisodiy resurslar va mehnat taq-simoti asosida shakllangan ishlab chiqarish va YaIMning tarkibi (tuzilishi).

Masala va mashqlar:

1. Makroiqtisodiy muvozanatga erishish muammosini grafik orqali quyidagi modellar yordamida ko'rsatish mumkin:

1) «Keyns kresti» modeli;

2) «Yalpi talab va yalpi taklif» modeli.

Har ikki model o'rtasida farq bormi? Fikringizni qanday izohlagan bo'lar edingiz?

2. Aytaylik, mamlakatning iqtisodiyoti quyidagi berilganlar bilan xarakterlanadi: $Y = C + I$; $C = 300 + \frac{1}{4}Y$; $I_n = 150$.

Muvozanatlashgan ishlab chiqarish hajmi va daromadlarni aniqlang.

Umumiy va xususiy muvozanat qanday muvozanat? Misollar keltiring.

3. Mamlakatlarda yaratilgan YaIMda davlat xarajatlari va soliqlar nolga teng. Eksport va import yo'q, deb faraz qilsak, $Y = C + I$; ko'rinishda bo'ladi.

Agar $C = 600 + \frac{1}{5}Y$; $I_n = 100$ bo'lsa, jamg'arma va iste'molning muvozanatlashgan darajasini aniqlang. $S = I_n$ haqida qanday fikr bildira olasiz?

4. Mamlakatning makroiqtisodiy holati quyidagi berilgan-larda ifodalanadi:

$$C = 500 + \frac{1}{5}Y; I_n = 200; G = 0; X = 0.$$

Agar ishlab chiqarish hajmi 860ga teng bo'lsa, yalpi xarajatlar avvalgi darajada qolsa, mahsulotning rejalashtirilmagan zaxi-rasi qanchaga ortadi? U qanday oqibatlarga olib keladi? Qanday qilib yalpi talab va yalpi taklifning muvozanatiga erishiladi?

5. Mamlakatning iqtisodiy ko'rsatkichlari $C = 800 + \frac{1}{5}Y$; $I_n = 200$ ga teng. Iqtisodiyotga qo'shimcha 87,2 birlik avtonom investitsiya qo'yildi. Muvozanatli ishlab chiqarish qanday o'zgardi? Investi-tsiya multiplikatorining ahamiyati qanday? Izohlang.

6. Quyidagilarni diqqat bilan o'qing. Tushunchalar ichida guruhga taalluqli bo'lmagan tushunchani aniqlang va uni ro'yxatdan chiqaring. Sababini izohlang.

Tushunchalar: iste'molga yo'naltirilgan, eksportga yo'naltirilgan tarmoqlarni rivojlantirish, undirma sanoatni rivojlantirishga qaratilgan, qayta ishlovchi sanoatni rivojlantirishga qaratilgan, iqtisodiyotning tarmoq va texnologik tarkibini takomillashtirishga qaratilgan, import o'rnini bosadigan tovarlar ishlab chiqarish.

7. Ettinchisi ortiqcha.

Quyidagi tushunchalarni o'qing. Ulardan qaysi biri ortiqcha. Uni ro'yxatdan chiqaring. Sababini izohlang.

Tushunchalar: aholi xarajatlari va daromadlari muvozanati, yalpi talab va yalpi taklif muvozanati, ishlab chiqarish omillari muvozanati, daromad va iste'mol muvozanati, tovar va pul muvozanati, yalpi xarajatlar va ishlab chiqarish muvozanati, jamg'arma va investitsiya muvozanati

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. Yalpi talab bilan yalpi taklif ($AD = AS$) muvozanati, umumiyy makroiqtisodiy modelni ta'riflashning klassik modelida Sey qonuniga asoslanib:

- a) ish haqi va baholar mutlaq elastik deb olinadi;
- b) birinchi o'ringa iqtisodiy o'sishning dvigateli sifatida yalpi taklif qo'yiladi;
- v) ishlab chiqarishning turli omillari va to'la bandligi darajasida yalpi talab bilan yalpi taklif muvozanatini bozor mexanizmi ta'minlaydi;
- g) yalpi taklif egri chizig'i bilan iqtisodiyotning potentsial imkoniyati teng kelishi tendentsiyasi doimo amal qiladi, degan fikrni ilgari suradi.

2. YaIM muvozanatli darajasiga haqiqiy jamg'arma va investitsiyalar rejalashtirilgan investitsiyalar bilan muvofiq kelmagandagina erishish mumkin.

3. Haddan tashqari tejab-tergash natijasida, iste'molning kamayishi ishlab chiqarish hajmining kamayishiga olib keladi. Bu hodisa tejab-tergash paradoksi, deb ataladi.

4. Multiplikator bu - makroiqtisodiy muvozanatning oddiy, Keyns modelida, investitsiyalarning o'sishi tufayli daromadlar-ning necha barobarga o'sishini ko'rsatuvchi koeffitsient.

5. Retsession farq - bu mutanosib daromad (ishlab chiqarish) ning yalpi xarajatlardan kamligi, ya'ni takliflarning talabdan kamligi tufayli kelib chiqadi.

6. Yalpi talab yalpi taklifga nisbatan ko'p — $AD > AS$ bo'lsa, ularni muvozanatga keltirish uchun:

- a) ishlab chiqarishni qisqartirish;
- b) ishlab chiqarishni va narxni o'zgartirmay qoldirish kerak.

7. Yalpi talab yalpi taklifdan kam — $AD < AS$ bo'lsa, ularni muvozanatga keltirish uchun:

- a) ishlab chiqarishni qisqartirish;
- b) ishlab chiqarishni o'zgartirmay narxni tushirish zarur. Buni har bir mamlakat mavjud vaziyatdan kelib chiqib hal qiladi.

8. O'zbekiston tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishi tufayli, chetdan energoresurslarni sotib oluvchi mamlakatdan, ularni eksport qiluvchi mamlakatga aylandi.

9. O'zbekistonda tarkibiy siljishlarni amalga oshirishda hududlardagi mahalliy xom ashyo, mehnat resurslaridan samarali foydalanib, ustuvor yo'nalish aniqlanib, ularga ustunlik berish jihatidan yondashilmoqda.

Testlar:

1. Umumiy, ya'ni makroiqtisodiy muvozanatdagi asosiy muvozanat, bu:

- a) yalpi talab va yalpi taklif, daromad va yalpi xarajatlar;
- b) yalpi talab va yalpi taklif, engil sanoat bilan oziq-ovqat sanoati o'rtasida muvozanat;
- v) og'ir sanoat bilan engil sanoat o'rtasidagi muvozanat, ish kuchiga talab va taklif muvozanati;
- g) tovar va xizmatlar taklifi, davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari o'rtasida;
- d) moliyaviy resurslar bilan ishlab chiqarish, ishlab chiqarish bilan daromad o'rtasidagi muvozanatdir.

2. Tarkibiy islohotlarning iste'molga yo'naltirilgan, past daromadli mamlakatlar uchun modelning bosh maqsadi:

- a) aholi soni, mehnat resurslarining o'sishini ta'minlash;
- b) aholining erkin migratsiyasini ta'minlash;
- v) aholining real daromadlarini oshirish;
- g) og'ir sanoatning o'sishini ta'minlash;
- d) mamlakatning texnik potentsiali o'sishini ta'minlashga qaratilgan.

3. Inflyatsion farq:

- a) yalpi xarajatlarning ishlab chiqarish hajmidan kamligi;
- b) talab va taklif o'sish sur'atidagi mutanosiblik;

- v) yalpi xarajatlarning ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi-dan ko'pligi;
 - g) yalpi xarajatlar va yalpi daromadlar mutanosibligi;
 - d) investitsiyalarning o'sishi tufayli kelib chiqadi.
4. Agar iqtisodiyotda ishlab chiqarilgan va realizatsiya qilin-gan SMM balanslashgan bo'lsa, u holda ...
- a) yalpi daromad yalpi taklifga teng;
 - b) jamg'arma investitsiyaga teng;
 - v) iqtisodiyotda to'la bandlik va barqaror narx darajasiga erishilgan;
 - g) yalpi daromad yalpi taklifga, jamg'arma investitsiyaga teng;
 - d) jamg'arma investitsiyaga teng bo'lib, iqtisodiyotda to'la bandlik va barqaror narx darajasiga erishilgan.
5. Quyidagilardan qaysi birini ko'pincha iqtisodiyotga «in'ektsiya» deb ataladi?
- a) jamg'arma;
 - b) investitsiya;
 - v) soliqlar;
 - g) import;
 - d) daromad.
6. Iqtisodiy mutanosiblikning zaruriyati asosida nima yotadi?
- a) ishlab chiqarishning ma'lum miqdordagi omillar nisba-tini talab qilishi;
 - b) ishlab chiqarish bilan iste'mol muvozanati;
 - v) mehnat omilining ixtisoslashuvi;
 - g) kapital omilining tarkibiy tuzilishi muammosi;
 - d) investitsiyalarni samarali joylashtirish muammosi.
7. Tarmoqlar o'rtasidagi mutanosiblik(nisbatlar) bu - ...
- a) qishloq xo'jaligi bilan xizmat ko'rsatish o'rtasidagi nisbat;
 - b) undiruvchi sanoat bilan qayta ishlovchi tarmoq o'rta-sidagi;
 - v) viloyatlardagi sohalar, tarmoqqa kiruvchi korxonalar o'rtasidagi;
 - g) engil sanoat bilan og'ir sanoat o'rtasidagi nisbat;
 - d) sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, xizmat ko'rsatish va boshqa tarmoqlar o'rtasidagi nisbat.

8. Quyidagilardan qaysi biri tarmoqlar ichidagi nisbat (mutanosiblik)larga kirmaydi?

- a) neft, gaz, torf, toshko'mir qazib olish;
- b) og'ir va engil, oziq-ovqat sanoati;
- v) dehqonchilik va chorvachilik;
- g) temir yo'l, avtomobil, havo transporti;
- d) sanoat va qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish.

Tarqatma materiallardan namunalar:

1-tarqatma material

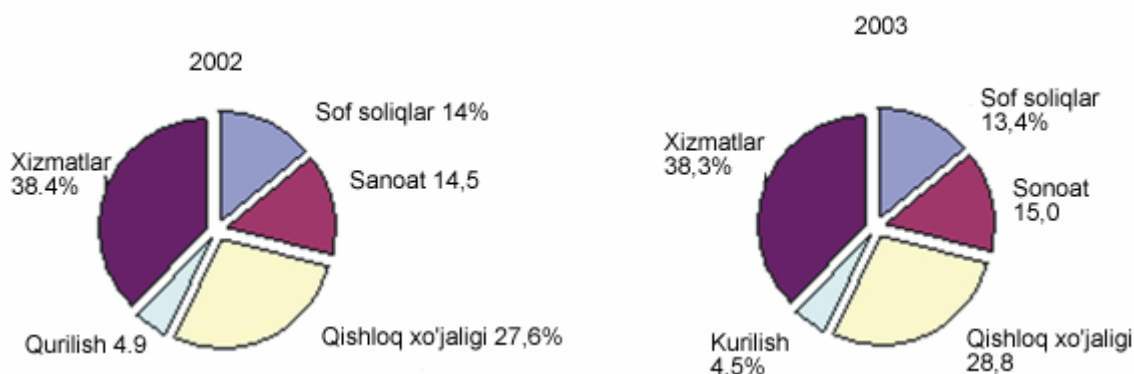
Sanoatning tarkibiy tuzilishi va o'sish ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Tarkibiy tuzilishi			O'tgan yilga nisbatan o'sish ko'rsatkichi, %		
	2000	2001	2004	2000	2001	2004
Sanoat-jami	100,0	100,0	100,0	105,9	107,6	139,4
Shu jumladan						
Elektroenergetika	9,5	8,0	10,9	101,1	95,4	99,1
Yonilg'i	16,7	12,9	13,4	99,7	96,4	106,0
Qora metallurgiya	1,4	1,4	2,6	118,7	110,6	131,6
Rangli metallurgiya	11,3	10,7	15,4	102,5	101,8	104,9
Kimyo va neft kimyosi	5,9	5,3	5,6	112,7	104,1	103,3
Mashinasozlik va metalni qayta ishlash	9,0	10,5	12,2	89,5	124,9	132,1
O'rmon, yog'ochni qayta ishlash	0,9	1,4	1,1	130,1	108,6	117,1
Qurilish materiallari	4,6	5,3	3,9	104,3	105,9	108,2
Engil sanoat	20,1	20,5	18,0	117	112,4	105,2
Oziq-ovqat	11,8	13,9	10,1	108,5	109,4	104,7
Boshqa tarmoqlar	9,6	10,1	5,6	109,5	128,5	121,7

Manba: O'zR Davlat statistika qo'mitasi.

Jadval raqamlariga e'tibor bering. Keyingi yil ma'lumot-lari bilan to'ldiring. Tahlil qilib, fikringizni izohlang.

Yalpi ishlab chiqarish tarkibi(%)

Manba: O'zR Davlat statistika qo'mitasi.

Diagrammaga diqqat qarating, keyingi yil ma'lumotlari aso-sida yangi diagramma chizing, ularni solishtiring va tahlil qilib, izohlang.

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1 b); 2 g); 3 e); 4 a); 5 v); 6 d); 7 n); 8 j); 9 yo); 10 m); 11 z); 12 m); 13 l).

Masala va mashqlar:

1. Farq bor. Yalpi talab – yalpi taklif modeli ishlab chiqarish-ning real hajmi bilan narx darajasi o'rtasidagi bog'lanishni ko'rsatadi. Ular o'zgarishi mumkin.

Keyns kresti – bu ishlab chiqarishning real hajmi bilan o'zgarmas baholar darajasidagi yalpi xarajatlar miqdorining o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi.

2. Muvozanatlashgan ishlab chiqarish hajmi va daromad: $Y = 600$ birlik.

3. $Y=875$; $S=775$; $S=100$.

4. $Y = 800$; Agar ishlab chiqarish hajmi 860 bo'lib, yalpi xarajatlar 800 bo'lsa, u holda 60 birlik tovar zaxirasiga qo'shiladi.

5. $1_n=287,2$; $Y = 1609$; investitsiya 87,2 birlikka, milliy daromad esa 359 birlikka o'sdi. Avval muvozanatlashgan milliy daromad hajmi

1250 edi. Yangi muvozanati 1609 birlikka ko'chdi. Multiplikator koeffitsienti $\frac{\Delta Y}{\Delta I} = 4,1$ ga teng.

6. Guruhga taalluqli bo'lmagani, import o'rnini bosadigan tovarlar ishlab chiqarish, u tarkibiy siljishlardan ko'zlangan maqsadlardan birini ifodalaydi. Qolganlari esa, tarkibiy islohotlarning asosiy modellari.

7. Ortiqchasi, uchinchisi, ishlab chiqarish omillari muvozanati, u xususiy muvozanatga tegishli, qolganlari umumiy muvozanatni ifodalaydi.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2N; 3T; 4T; 5N; 6N aksincha; 7T; 8T; 9T.

Testlar:

1a); 2v); 3v); 4g); 5b); 6a); 7d); 8d).

7-mavzu. IQTISODIY BEQARORLIK VA TSIKL NAZARIYALARI

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Iqtisodiy tsikl	6. Qisqa muddatli tsikl
2. Krizis (tanglik, tushkunlik, burilish)	7. O'rta muddatli tsikl
3. Depressiya	8. Uzoq muddatli tsikl
4. Jonlanish	9. Ortiqcha ishlab chiqarish krizisi
5. Yuksalish	10. Taqchil ishlab chiqarish krizisi

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) iste'mol tovarlariga bo'lgan bozor talabi va takliflari muvozanatining buzilishi va tiklanishi;

b) tsiklning to'la bandlikka, YaIMning potentsial darajasiga yaqinlashishi, hatto undan oshib ketishi, narxlarni o'sishi kuzatiladigan iqtisodiy faollikning yuqori darajadagi fazasi;

v) iqtisodiyot ancha chuqur tushkunlikka tushib, barcha fazalar-ni qamrab oladigan tsikl;

g) tsiklning ishlab chiqarish va bandlikning krizisgacha bo'lgan darajasiga etish davri;

d) uzoq vaqt davomida ishlab chiqarish hajmi absolyut miqdorining pasayishi, iqtisodiy o'sish sur'atining tezlashuvi va sekinlashuvining almashib turishini uzoq muddatli tendentsiyasi tarzida yuz beruvchi tsikli;

e) iqtisodiyotda yuksalishning tushkunlik bilan almashinib, takrorlanib turishi;

yo) turli naf keltiradigan ne'matlarni talabga qaraganda ko'p ishlab chiqarib, ularni to'la realizatsiya qila olmaslik natijasida tang ahvolga tushishi;

j) tsiklning ishlab chiqarish hajmi va bandlikni uzoq vaqt tushkunlikda bo'lish fazasi;

z) turli ne'matlarni talabga qaraganda kam ishlab chiqarish natijasida tang holatga tushishi;

k) tsiklning qisqarish yoki ishlab chiqarish hajmini iqtisodiy o'sish sur'atining pasayishi fazasi.

Masala va mashqlar:

1. AQShda 1929 yili yaratilgan YaMM 103,1 mlrd. dollardan 1933 yilga kelib 55,6 mlrd. dollarga, amortizatsiya 9,9 mlrd. dollardan 7,6 mlrd. dollarga tushdi. Real YaMM 1987 yil baholarida 821,8 mlrd. dollardan 587,1 mlrd. dollarga qisqardi. Inflyatsiya darajasi 1933 yili - 5,1%ni tashkil etdi. Ishsizlar 1,6 mln. kishidan 12,8 mln. kishiga ko'paydi. Xususiy investitsiyalar 16,7 mlrd. dollardan 1,6 mlrd. dollargacha qisqardi.

Tushkunlik, 1940 yilga kelibgina to'xtatildi. 1933 yilda 1929 yilga nisbatan YaMM, (joriy va 1987 yil o'zgarmas narxlarida) amortizatsiya, ishsizlar, investitsiya qanchaga qisqarganini hisob-lang. Nima sababdan bu tanglik tarixga «Buyuk depressiya» nomi bilan kirgan? Izohlang.

2. Respublikamizda 1995 yili joriy baholarda YaMM hajmi

302,8 mlrd. so'mni tashkil qilib, sanoat 51,7 mlrd. so'm, quri-lish 21,5 mlrd. so'mni tashkil etdi. 2003 yilga kelib, YaMM 9664,1 mlrd. so'mni tashkil etib, sanoat 15%, qurilish 4,5%ni tashkil etgan. 1995 yilda YaMMda sanoat va qurilishning hissasini toping. 2003 yil bilan taqqoslang. Ularga asoslanib, sanoat va qurilishda tarkibiy tushkunlik mavjud deb ayta olamizmi?

YaMM sanoat va qurilishning ulushini oshirish uchun hukumat tomonidan qanday chora-tadbirlar ko'rilmoqda?

3. Mamlakatda o'rtacha xizmat ko'rsatishdan kunlik tushum 68 mln. so'mni tashkil etar edi. Yangi yil bayramidan 15 kun avval tushum kuniga o'rtacha 2%dan o'sib borib, 30 dekabrda o'rtacha 30%ga ortdi. Ayniqsa, chakana savdo umumiy xizmatlarning 80%ini tashkil etishini hisobga oladigan bo'lsak, o'sishning asosiy qismi ham chakana savdoga to'g'ri keladi.

Savdoning o'sishi ishlab chiqarish hajmini oshirib, talabga moslashishga undadi. Agar xizmat ko'rsatishga talabning o'sishida savdoning ulushi 80% desak, 30 dekabrga kelib kunlik tovar ay-lanmasi qancha bo'lganini hisoblang. Bu holatga ko'ra, iqtisodiyot iqtisodiy tsiklning ravnaq fazasiga o'tdi, deb ayta olamizmi?

Mavsumiy, vaqtinchalik tebranishlar boshqa tsikllardan qan-day farqlanadi?

4. Quyidagilarni diqqat bilan o'qing. Tushunchalar ichida guruhga taalluqli bo'lmagan tushunchani aniqlang va uni ro'yxatdan chiqaring. Sababini izohlang.

Tushunchalar: pul-kredit krizisi, valyuta krizisi, moliyaviy krizis, birja krizisi, ekologik krizis, o'rta muddatli Kliment Juglyar tsikli, tarmoqlar krizisi, agrar krizis, struktura-tarki-biy krizis.

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. Xo'jalik tizimida muvozanatning ayrim soha va tarmoqlar miqyosida buzilishi va shu soha, tarmoqqa xos tanglik tarzida yuz berishini tarmoq, soha krizisi, deb atash mumkin. Bunga pul-kre-dit tizimidagi krizis, valyuta krizisi, ekologik krizis, sanoat krizisi, moliya krizisini misol qilib keltirish mumkin.

2. Qisqa muddatli tsikl o'zgarishini tadqiq qilib, tovar zaxi-ralari va bank kliringi, ulgurji narxlarning o'zgarishiga qarab xulosa chiqargan olim N. D. Kondratev bo'ladi. Shuning uchun u Kondratev tsikli, deb ham ataladi.

3. O'rta muddatli tsikl, iqtisodiyotdagina emas, ijtimoiy sohada ham barqarorlik buzilishi, iqtisodiy o'sish tushkunlik bilan almashinishi, tsiklning fazalarini namoyon bo'lishi bilan ajralib turadi.

4. Iste'mol xarajatlari – yalpi xarajatlardagi eng beqaror unsur, shuning uchun, uning o'zgarishiga diqqat qilish kerak: chunki krizisga olib keladi.

5. Makroiqtisodiy modellardan iqtisodiyotning o'zgarishini ilmiy taxmin qilish uchun foydalanish mumkin.

6. Investitsiya yalpi xarajatlardagi eng beqaror unsur bo'lib, iqtisodiy tsikl doirasida nihoyatda katta rol o'ynaydi.

7. Mashina va uskunalarga sarflanadigan investitsiyalar hajmi, odatda, tanglik yuz berishidan avval va u yuz berib tugashi-ga qadar o'zgarmaydi, to'g'rirog'i ko'paymaydi.

8. Iqtisodiy taxminlar, odatda, aniq bo'lmay, shuning uchun ularning foydasi yo'q, bekorga vaqt ketkazib, hisob-kitob qilish-ning zaruriyati ham yo'q.

9. N. D. Kondratev bir uzun to'lqinni boshqasi bilan alma-shuvini ishlab chiqarishni bir texnologik usuldan ikkinchisiga o'tishi, ish kuchini sifat jihatdan o'zgarishi, ta'limning o'zgari-shi, tashkiliy-iqtisodiy munosabatlarda tub o'zgarishlar, boshqa-rishda tarkibiy revolyutsiya yuz berishi bilan izohlaydi.

10. Krizis bir tomondan buzg'unchilik, ikkinchi tomondan sog'-lomlashtirish, yaratuvchilik. Shuning uchun ham uni mashhur iqtisodchi Y. Shumpeter «Bunyodkorlik yashiringan buzg'unchilik» deb atagan.

Testlar:

1. Quyidagi sanab o'tilganlardan qaysi biri o'rta muddatli tsiklning yuksalish fazasiga xos emas?
 - a) narxlarning o'sishi;
 - b) ishsizlikning o'sishi;
 - v) ishlab chiqarish darajasining o'sishi;
 - g) ish haqining o'sishi;
 - d) investitsiyalarning o'sishi.
2. Iqtisodiy tsikl yuz berishi jarayoniga ...
 - a) tovar va material zaxiralarini ko'paytirish uchun sof investitsiyalarning o'sishi;
 - b) uzoq muddatli foydalaniladigan tovarlar ishlab chiqarishga yo'naltirilgan sof investitsiyalar;
 - v) iste'mol xarajatlari;
 - g) davlat xarajatlari;
 - d) eksport xarajatlari dinamikasi eng katta ta'sir ko'rsatadi.
3. Quyidagi iqtisodiy ko'rsatkichlardan qaysi biri yuksalish fazasida kamayib ketadi, krizisda bo'lsa, aksincha ortadi.
 - a) qayta ishlovchi sanoat tarmoqlarida tovar zaxiralarining hajmi;
 - b) YaIM hajmi;
 - v) ish haftasining o'rtacha uzunligi;
 - g) qimmatli qog'ozlar kursi;
 - d) sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi.
4. Quyidagi ko'rsatkichlardan qaysi birining miqdori yuksalish fazasi boshlanguncha qisqarmaydi, tushkunlik (krizis) fazasi boshlanguncha ortmaydi?
 - a) uzoq muddat foydalaniladigan tovarlarga yangi buyurtma;
 - b) ish haftasining o'rtacha uzunligi;
 - v) qimmatli qog'ozlar kursi;
 - g) chakana savdo hajmi;
 - d) sanoat mahsulotlari hajmi.
5. Iqtisodiy tsiklning yuksalish fazasida:
 - a) iqtisodiy faollik keskin kamayadi;
 - b) iqtisodiy faollik sust, turg'un bo'ladi;
 - v) iqtisodiy faollik jonlanib, o'sa boshlaydi;
 - g) iqtisodiy faollik ko'tariladi;

d) iqtisodiy faollikning qaysi tomonga o'zgarganini aniq-lab bo'lmaydi.

6. XX asrning ikkinchi yarmida tsikl fazalari o'zgarib, nomlari ham o'zgardi. Quyida sanab o'tilganlardan qaysi biri ana shu o'zga-rishni aks ettirmaydi?

- a) depressiya fazasi yuz bermaydigan bo'ldi;
- b) yuksalishning cho'qqisi ajratilib, ravnaq BUM deb atala boshlandi;
- v) krizisning eng pastki nuqtasi-tanazzul ajratiladigan bo'ldi;
- g) jonlanish bilan yuksalish bir fazaga birlashadi;
- d) to'rt fazaga ajratiladigan bo'ldi.

7. O'zbekiston uchun eng chuqur tushkunlik bo'lib, YaIM hajmi avvalgi yilga nisbatan 11,1% ga qisqardi.

- a) 1990 yilda; b) 1991 yilda; v) 1992 yilda; g) 1993 yilda;
- d) 1994 yilda.

8. O'zbekistonda tushkunlik to'xtatilib, avvalgi yilga nisba-tan 1,7 % o'sishga erishildi:

- a) 1994y.; b) 1995y.; v) 1996y.; g) 1997y.; d) 1998y.

1-tarqatma material

Markaziy va Sharqiy Evropa, Boltiqbo'yi, MDH va Sobiq Ittifoqning boshqa respublikalarida YaIM dinamikasi (1989 yilga nisbatan % hisobida).

Mamlakatlar	1990 y.	1995 y.	2000 y.	2001 y.	2002 y.
1 Chexiya Respublikasi	98,8	94,2	100,1	103,4	106,0
2. Vengriya	96,5	85,5	104,2	108,2	111,7
3. Polsha	88,4	98,6	126,6	127,9	129,5
4. Slovakiya	97,5	83,9	102,6	106,0	110,2
5. Sloveniya	95,3	92,5	114,3	117,8	121,2
6. Bolgariya	90,9	76,8	73,6	76,6	80,0
7. Ruminiya	94,4	84,7	77,0	81,1	85,1
8. Estoniya	93,5	64,6	82,1	86,2	91,1
9. Latviya	102,9	52,8	67,0	72,1	76,1
10. Litva	95,0	55,1	64,8	68,7	72,8
11. Belarus	97,0	64,4	85,1	88,6	92,8
12. Moldova	97,6	38,3	33,7	35,8	38,4
13. Rossiya	100,0	95,5	58,7	61,6	64,3
14. Ukraina	96,0	45,0	40,7	44,4	46,5
15. Armaniston	92,6	48,9	62,9	68,9	77,8
16. Ozarbayjon	88,3	37,0	52,0	57,1	63,2
17. Gruziya	87,6	26,0	34,4	35,9	37,9
18. Qozog'iston	99,6	61,1	69,1	78,2	85,6
19. Qirg'iziston	103,0	90,3	65,9	69,4	69,1
20. Tojikiston	98,4	41,0	47,1	52,0	56,7
21. Turkmaniston	102,0	63,2	75,4	84,4	88,7
22. O'zbekiston	101,6	81,8	98,1	102,5	106,8

**Manba: Sotsialniy monitoring 2003. Ekonomicheskii rost i bednost.
Vneshniy gosudarstvenniy dolg. Analiticheskiy material. YuNISEF, 2003, s.99**

Jadvalni keyingi yillar ma'lumotlari bilan to'ldiring, tahlil qiling va izohlang.

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1 e); 2 k); 3 j); 4 g); 5 b); 6 a); 7 v); 8 d); 9 yo); 10 z).

Masala va mashqlar:

1. YaMM joriy narxlarda 46,1% ga;
1987 yil o'zgarmas narxlarda 28,6% ga;
Amortizatsiya 23,3% ga;
Investitsiya 9,42% qisqargan;
Ishsizlar 8 marta ko'paygan.

Jamiyat tarixida tushkunlik bu qadar uzoq muddat davom etmagan.

2. 1995 yili YaMMda sanoatning hissasi 17,1%, qurilishda 7,1% bo'lgan, 2003 yili sanoatning hissasi 2,1 punktga, qurilishda 2,6 punktga kamaygan.

3. Xizmat ko'rsatish, 88,4 mln. dollarga etgan, chakana savdo 54,4dan 70,72 mln. dollarga o'sgan. Bu o'sish mavsumiy tebranish-larga misol bo'la oladi.

4. Guruhga taalluqli bo'lmagani: o'rta muddatli **Kliment Juglyar** tsikli. U davriy, takrorlanib turuvchi (7—12 yil). Bu tsiklda tebranishlar katta, bu muvozanatning ancha chuqur buzil-ganini ko'rsatadi. Qolganlari, xo'jalik tizimining ayrim soha-larida yuz beradigan krizislar bo'lib, ayrim sohalar yoki tarmoq-larga xos tanglik tarzida nomuntazam holda yuz beradi.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2N; 3T; 4N; 5T; 6T; 7T; 8N; 9T; 10T.

Testlar:

J: 1b), 2b), 3b), 4g), 5g), 6d), 7v), 8v).

8-mavzu. ISH BILAN BANDLIK VA ISHSIZLIK. MEHNAT BOZORI

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Ishchi kuchi	7. Ishsiz
2. Mehnat resurslari	8. Friksion ishsizlik
3. Iqtisodiy faol aholi	9. Tarkibiy ishsizlik
4. Ish kuchi migratsiyasi	10. Tsiklli ishsizlik
5. Nufus qonuni	11. Ouken qonuni
6. Ishsizlik	12. Mehnat birjasi

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) ish kuchi taklifining unga bo'lgan talabdan ortib ketishi tufayli iqtisodiy faol aholining ma'lum bir qismini ish topa olmasligi;

b) ishsizlik darajasi bilan YaMM hajmi o'rtasidagi bog'-lanishni ko'rsatuvchi qonun. Ishsizlikning haqiqiy darajasi tabiiy darajasidan 1%ga optishi 2,5% YaMMni kam yaratilishiga olib kelishi, ya'ni haqiqiy YaMM potentsial YaMMga nisbatan 2,5%ga kam bo'lishini ko'rsatadi. Bu bog'-lanish uning tadqiqotchisi nomi bilan Ouken qonuni deb yuritiladi. 2,5 raqami esa Ouken koeffitsienti deb ataladi;

v) iqtisodiyotning tsiklli o'sishi bilan bog'liq ishsizlik;

g) ish kuchi tarkibi malakasi, mahoratining sekin o'zgarishi ish kuchiga talab tarkibi bilan mos kelmasligi tufayli kelib chiqadigan ishsizlik;

d) mehnatga layoqatli bo'lib, ish topa olmay mehnat birja-larida ro'yxatda turgan kishilar;

e) mehnatga layoqatli yoshdagi kishilar va ishlayotgan o'smir va pensionerlarni tashkil etadi;

yo) ishsizlikning doimo mavjud turi bo'lib, ish qidirish va ish kutish bilan bog'liq ishsizlik;

j) insonning jismoniy va aqliy qobiliyati bo'lib, uni inson-dan ajratib bo'lmaydi. Shu qobiliyatni ijobiy ishlatilishi mehnat deb ataladi;

z) milliy xo'jalikda band bo'lgan barcha kishilar va ish qid-rayotgan mehnatga layoqatli aholidan iborat;

k) aholining tabiiy o'sishi bilan ehtiyojlarni qondirish darajasi o'rtasidagi bog'-lanishni ifodalaydi. Ruhoniy Tomas Maltus aholining o'sishi geometrik progressiya, yashash uchun zarur ne'matlarning

o'sishi arifmetik progressiya asosida yuz berishi tufayli aholining qashshoq yashashi sababini izohlagan;

l) turli sabablarga ko'ra, ishchi kuchining bir erdan boshqa joyga ko'chishi;

m) ishchi, xizmatchi va korxona, firma-tashkilotlar o'rtasida ish kuchini yollash bo'yicha kelishuvni amalga oshirishda muntazam vositachi vazifasini o'taydigan, mehnat bozorini tartibga solish-da asosiy rol o'ynaydigan maxsus muassasa.

Masala va mashqlar:

1. Mamlakatda band bo'lganlar 15 mln. kishi edi. Ishsizlar 3 mln. kishini tashkil etadi. Bir oy o'tgach 15 mln. ishlab turgan-lardan 0,5 mln. kishi ishdan bo'shatildi; mehnat birjasidan ras-man ishsiz, deb ro'yxatdan o'tgan 1 mln. kishi ish qidirishni to'x-tatdi.

Ishsizlik darajasini, band bo'lganlar soni, ishsizlar sonini aniqlang.

2. Mamlakatda iqtisodiy faol aholi 11 mln. kishini tashkil etadi. Undan 2 mln. kishi ishlamaydi. Yaratilgan YaIM 16 mlrd. dollarni tashkil etadi.

Agar ishsizlikni tabiiy darajasi mamlakat uchun 5 % ni tashkil etsa, Ouken qonuniga binoan potentsial YaIM ni hisob-lang. Ishsizlik tufayli qancha YaIM kam yaratilgan?

Ouken qonuni nimani ifodalaydi, koeffitsientichi? Izohlang.

3. Mamlakatda ishlab chiqarish quvvatlarini ishga solinishi normal darajasiga nisbatan ish bilan ta'minlanganligi 75 % ni tashkil etadi. Iqtisodiyotda potentsial YaIM ishlab chiqarish quvvatlarini 90 % band bo'lishiga to'g'ri keladi.

Yilning oxiriga kelib yaratilgan mahsulot 600 mlrd. dollarlik, ishsizlik iqtisodiy faol aholiga nisbatan 11,5 %ni tashkil etadi. Agar ishlab chiqarish quvvatlari qisqarmagan bo'lib, Ouken qonuni bo'yicha hisoblangan koeffitsient shu mamlakat uchun ham to'g'ri desak:

1. Potentsial YaIMni;

2. To'la bandlik ta'minlanmagani sababli yo'qotilgan YaIM hajmini potentsial YaIM ga nisbatan;

3. Tsiklli ishsizlik tufayli yo'qotilgan YaIM hajmini mlrd. dollar va % da;

4. Ishsizlikning tabiiy darajasini hisoblang.

5. Quyidagilarni o'qing:

Ularni uch kategoriya: «Bandlik» (B), «Ishsizlik» (I), «Ishsiz-lar tarkibiga qo'shilmaydigan» (Q) kategoriyalardan qaysi biriga kiritish mumkin, ko'rsating.

- a) faqat o'z uyidagi ishlar va bolalari tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi uy bekasi;
- b) moliya institutida kunduzgi bo'limda o'qiyotgan talaba;
- v) to'la ish kuni ishlamayotgan ishchi;
- g) o'z vaqtini ma'lum bir qismida ko'chmas mulk oldi-sotdisi bilan shug'ullanayotgan uy bekasi;
- d) o'z xohishi bilan ishdan bo'shayotgan ishchi;
- e) kechqurun shofyorlikka o'qiyotgan sotuvchi;
- j) sog'ligi yomonligi tufayli boshqa ishlay olmaydigan xizmatchi;
- z) korxona yopilganligi sababli ishdan bo'shab, mehnat birjasida ro'yxatdan o'tib, ish qidirayotgan to'quvchi;
- i) ishdan bo'shatilib, uzoq vaqt ish topolmay ish qidirishni to'xtatgan ishchi.

6. Quyidagi ishsizlikning namoyon bo'lishini uning qaysi shakllariga kiritishimiz mumkin?

- a) ona bolalariga qarash uchun o'z xohishi bilan ishdan bo'shadi;
- b) krizis paytida korxona yopilib, ishchi ishdan bo'shadi;
- v) abituriyent o'qishi boshlangani tufayli ishdan bo'shadi;
- g) muqobil energiyadan foydalanishga o'tish tufayli shaxtiyor ishdan bo'shadi;
- d) olayotgan maoshi qoniqtirmagani sababli ishchi ishdan bo'shadi;
- e) dastgohlar talabga javob bermagani uchun korxona yopilib, to'quvchi ishdan bo'shadi;
- yo) iqtisodiyotdagi tanglik tufayli televizor ishlab chiqaruvchi qo'shma korxona faoliyatini to'xtatdi.

7. Topqirlik mashqi.

Chizmaning gorizontali bo'ylab, katakchalarga mos ravishda iqtisodiy tushunchalarning harfini joylashtirsangiz, vertika-liga qora chiziq bilan ajratilgan katakchalarda ish kuchi taklifi unga bo'lgan talabdan ortib ketishi tufayli, iqtisodiy faol aholining ma'lum bir qismini, ya'ni ishlashni xohlaganlarning ish topa olmasligi mazmunini ifodalovchi kategoriya kelib chiqadi.

Gorizontalliga:

- 1) o'z xohishi bilan ishlamaslik;
- 2) ishlab chiqarishda keragidan ortiqcha ishchining band bo'li-shi yoki hayot kechirish uchun zarur bo'lgan darajada ish bilan ta'minlanmaslik;
- 3) aniq tarmoqlarning ishlab chiqarishdagi mavsumiy tebranihlari bilan bog'liq ishsizlik;

1							
		2					
3							
4							
	5						
6							
7							
8							

- 4) mehnat bozoridagi rezerv, iqtisodiy yuksalish davrida ishlab chiqarish quvvatini tezda o'stirish, xaridorni tanlab olish imkonini beradigan ishsizlik turi;
- 5) tovar va xizmatlar ayirboshlash, jumladan, ishga yollashni tashkil qilish munosabatlari va ana shu iqtisodiy aloqalarni ma'lum bir tartib asosida amalga oshiriladigan joy;
- 6) iqtisodiyotning tsiklli o'sishi bilan bog'liq, uning faza-lariga ko'ra o'zgaruvchi ishsizlik;
- 7) iste'mol talabi va tarkibida, texnologiyada muhim o'zga-rishlar yuz berishi tufayli ishchi kuchiga bo'lgan umumiy talab strukturasining o'zgarishi natijasida kelib chiqadigan ishsizlik;
- 8) ish qidirish yoki ish kutish bilan bog'liq ishsizlik.

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. Ish kuchi migratsiyasini qanday va qay sharoitda yuz berishini o'rganish orqali, uning har bir turi va shakliga xos ravishda chora-tadbirlar ishlab chiqish mumkin.

2. Fan-texnika taraqqiyoti ish kuchidan yuqori malaka talab qilmaydi. «Aqlli» mashinalarning murvatini burashni o'rganib olsa bo'ldi, qolganini ularning o'zi avtomatik tarzda bajaraveradi.

3. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bozor xaridorning izmida. Bunday bo'lishi, ya'ni xaridor tanlash imkoniga ega bo'lishi uchun bozor to'kin, taklif ko'p bo'lishi kerak. Mehnat bozorida ham ish kuchiga bo'lgan talabga nisbatan ish kuchi taklifi ko'pligi yuqori malaka, mohirlikka ega bo'lish, talabga mos mutaxassisliklarni egallashga olib keladi.

4. Mehnat bozorini tartibga solishga davlatning aralashishi kerak emas. Bozor mexanizmining o'zi etarli darajada tartibga soladi.

5. Ishsizlik nafaqat iqtisodiy, balki sotsial jihatdan ham katta talofot keltiradi.

6. Uzoq muddat davom etgan ishsizlik oqibatida ishchi o'z malakasini yo'qota boradi.

7. Ishsizlikning ko'payishi jinoyatni o'sishi uchun qulay sharoit yaratadi.

8. Ishsizlar bo'lsa-yu, ishsizlik nafaqasini olib tursa, aholi-ning turmush darajasi pasaymaydi.

9. O'zbekiston aholisining asosiy qismi qishloqda yashagani uchun qishloqda ish o'rinlarini yaratish muhim. Shuning uchun ham maxsus dasturlar ishlab chiqilayapti.

10. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi respublikamizda ish kuchini sifat jihatdan ham talabga moslashga qaratilgan.

Testlar:

1. Iqtisodiyotdagi turg'unlik tufayli yuzaga kelgan ishsizlikni ...
 - a) tarkibiy ishsizlik;
 - b) tsiklli ishsizlik;
 - v) fruktsion ishsizlik;
 - g) mavsumiy ishsizlik;
 - d) ixtiyoriy ishsizlik turiga kiritish mumkin.

2. Tabiiy ishsizlik:
 - a) iqtisodiyotda tsiklli ishsizlik mavjud bo'lmagandagi ishsizlik darajasi;
 - b) o'z ixtiyori bilan ishlashni xohlamaganda vujudga kelgan ishsizlik;
 - v) iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilganda vujudga kelgan ishsizlik;
 - g) mavsumga ko'ra vujudga keladigan ishsizlik;
 - d) mehnat bozorining samarali tashkil qilinmagani sababli vujudga kelgan ishsizlik.

- 3 Potentsial YaIM bu ...
 - a) yil davomida haqiqiy yaratilgan YaIM;
 - b) mamlakat tomonidan ishlab chiqarish rejalashtirilgan YaIM;
 - v) «resurslarni to'la bandligi» sharoiti, ya'ni tabiiy ishsizlik darajasida yaratilgan YaIM;
 - g) joriy baholarda hisoblangan YaIM;
 - d) o'zgarmas baholarda hisoblangan YaIM.

4. Haqiqiy ishsizlik darajasi bu ...
 - a) mavsumiy, friktsion, tarkibiy ishsizlik;
 - b) tarkibiy, ixtiyoriy, yashirin ishsizlik;
 - v) friktsion, tarkibiy, yashirin ishsizlik;
 - g) friktsion, mavsumiy, tsiklli ishsizlik;
 - d) friktsion, tsiklli, tarkibiy ishsizlik.

5. Ouken koeffitsienti:
 - a)1; b)2; v)2,5; g)1,5; d)3,5.

6. Fillips egri chizig'i:
 - a) ishsizlik darajasi bilan real ish haqining o'sishi o'rtasi-dagi;

- b) ishsizlik darajasi bilan YaIM ishlab chiqarish o'rtasidagi;
- v) ish haqi o'sishi bilan daromad o'rtasidagi;
- g) ish haqining o'sishi bilan ishsizlik darajasi o'zgarishi o'rtasidagi;
- d) ish haqining o'sishi bilan YaIM ishlab chiqarish o'rtasidagi bog'lanishni ko'rsatadi.

7. Fillips egri chizig'i bo'yicha quyidagicha xulosa chiqarish mumkin:

- a) ishsizlikning inflyatsiya sur'atini tezlashtirish evaziga pasaytirish mumkin;
- b) ishsizlikning inflyatsiya sur'atini pasaytirish evaziga kamaytirish mumkin;
- v) ishsizlikni o'zgarishiga ta'sir qilish noto'g'ri, hammasini bozorning o'zi hal qiladi;
- g) inflyatsiya darajasini barqarorlashtirish zarur;
- d) ish haqi qancha yuqori bo'lsa, unga talab shuncha kam bo'ladi.

8. Fillips egri chizig'i asosida xulosa chiqarib, mamlakatda iqtisodiy chora-tadbirlar belgilashda foydalanish mumkin, qachonki ...

- a) nisbatan uzoq muddat, inflyatsiya darajasi past bo'lsa;
- b) nisbatan qisqa muddat, inflyatsiya darajasi yuqori bo'lsa;
- v) nisbatan qisqa muddat, inflyatsiya darajasi past bo'lsa;
- g) nisbatan uzoq muddat, inflyatsiya darajasi o'zgarmasa;
- d) nisbatan uzoq muddat, inflyatsiya darajasi yuqori bo'lsa.

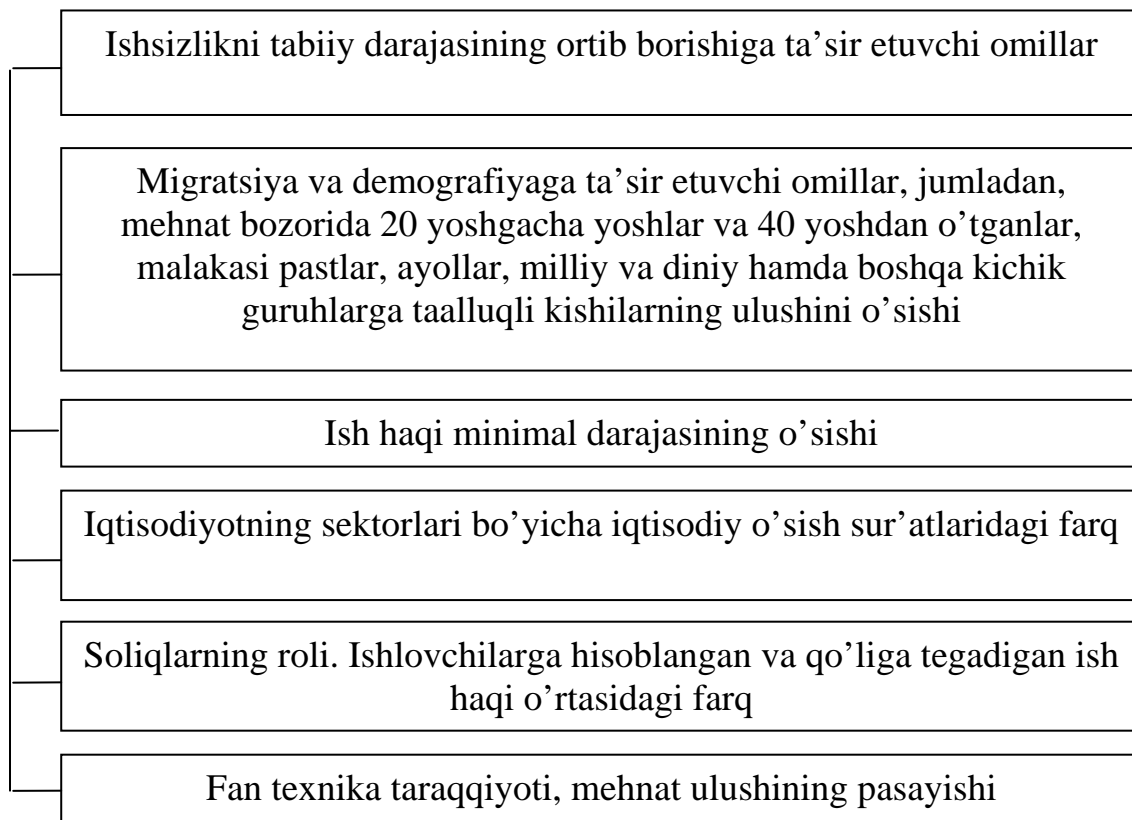
9. Iqtisodiy faol aholi bu

- a) mamlakat aholisi;
- b) mehnatga layoqatli aholi;
- v) tadbirkorlik bilan shug'ullanayotgan va ish qidirayotgan aholi;
- g) mehnatga layoqatli aholi va ish qidirayotganlar;
- d) ish bilan band va ish qidirayotgan aholi.

1-tarqatma material

Ishsizlikning tabiiy darajasi doimiy emas. Keyingi payt-larda uning ortib borish tendentsiyasi kuzatimmoqda.

Ishsizlikning tabiiy darajasi ortishiga ta'sir qiluchi omillar:

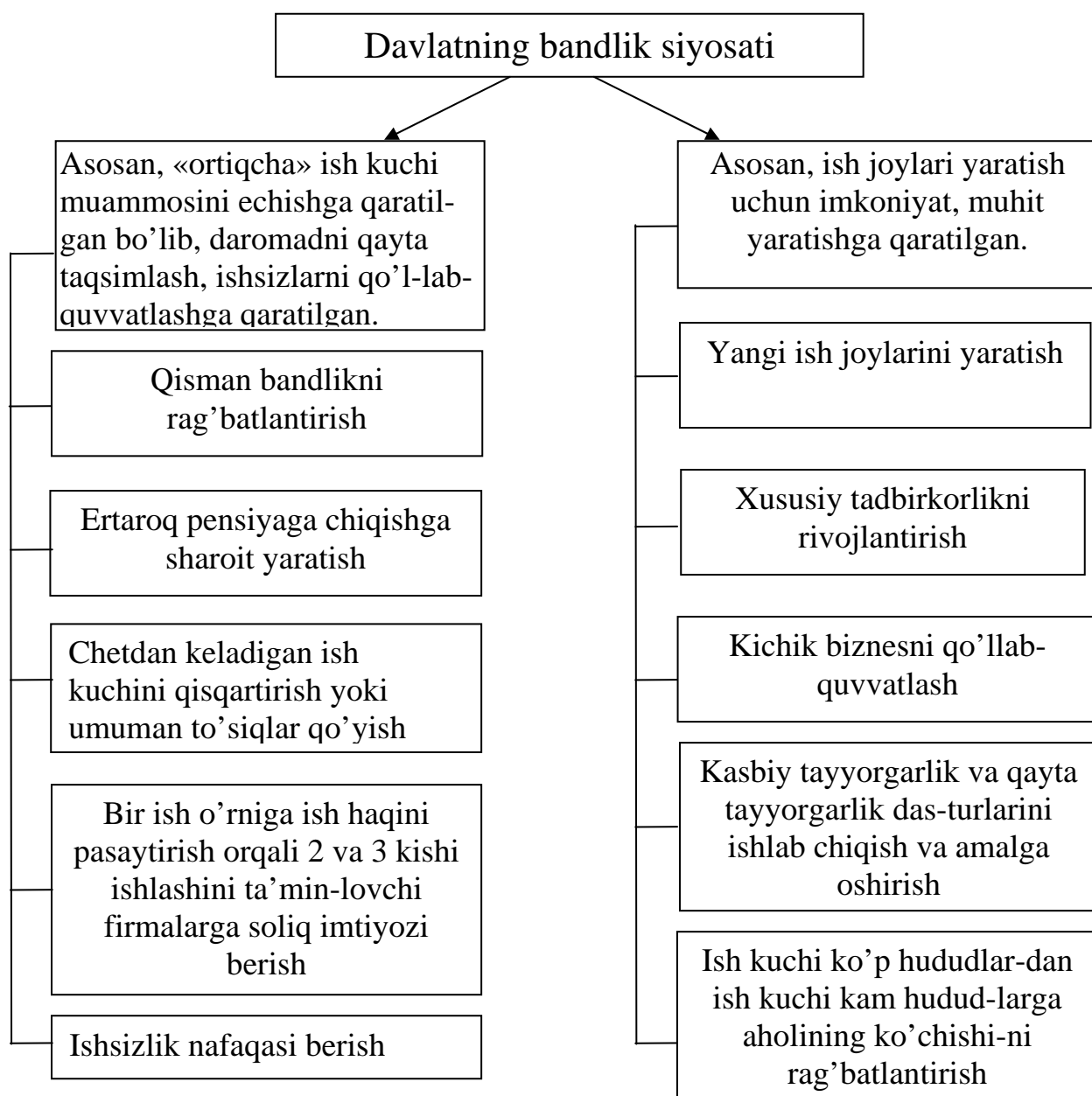
Yuqorida sanab o'tilganlardan tashqari, siz yana qanday omil-larni kiritgan bo'lar edingiz?

2-tarqatma material

Davlatning bandlik siyosati

Davlatning bandlik siyosati mamlakatda mehnatga layoqatli, ish-lashni xohlagan kishilarni ish bilan ta'minlash, ularni va oila a'zolarini hayot kechirish uchun zarur ne'matlar bilan ta'minlash imkonini yaratishni ko'zda tutgan va uni amalga oshirish uchun belgilangan chora-tadbirlar.

Passiv tadbirlar. Aktiv tadbirlar.

Sizningcha, O'zbekistonda qaysi tadbirlarni qo'llash muhimroq?

3- tarqatma material

Joriy mehnat bozorining asosiy ko'rsatkichlari

Yil	Ish qidirayotganlar sifatida ro'yxatga olingan	Ish bilan ta'minlandi	Salmog'i, %	Hisobot yilining oxiriga rasmiy ro'yxatga olingan ishsizlar soni
1995	246194	153526	62,4	25388
1996	275358	178755	64,9	27514
1997	298829	197439	66,1	28797
1998	313824	207924	66,2	33281
1999	387880	246427	63,5	39118
2000	421377	280601	66,6	35408
2001	462753	318068	68,7	37491
2002	448175	322154	71,9	34835
2003	430484	317424	73,7	32208

Manba: Mehnat birjalarining ma'lumotlari asosida hisoblandi.
Jadvalni keyingi yil ma'lumotlari bilan to'ldiring. Tahlil qilib, xulosa chiqaring.

4-tarqatma material

Bandlikning tarmoqlararo tarkibi, %.

Tarmoqlar	2000	2001	2002	2000-2002 yy.da band- likning o'sish sur'atlari
Iqtisodiyotda jami bandlik	100	100	100	103,7
– sanoatda	12,7	12,7	12,7	103,4
– qishloq va o'rmon xo'jaliklarida	34,4	33,5	33,0	99,4
– transport va aloqa	3,0	3,0	3,2	111,7
– qurilishda	7,5	7,7	7,8	107,4
– savdoda, maishiy-ovqatlanishda, ta'minotda	8,4	8,5	8,6	106,3
Uy-joy va kommunal xo'jaliklarida, noishlab chiqarish maishiy xizmat ko'rsatishda	2,8	2,9	2,9	109,4
Sog'liqni saqlashda, jismoniy tar-biya va sportda, ijtimoiy ta'minot-da	6,5	6,6	6,8	108,0
Ta'lim, madaniyat, san'at, ilm-fan va ilmiy ta'minotda	12,8	12,8	13,0	105,7
Transport va aloqa xizmatlarida	1,2	1,3	1,1	88,6
Moliya, kredit, sug'urta va nafaqa ta'minotida	0,6	0,6	0,6	107,5
Davlat va ma'muriy boshqaruv tashkilotlarida	1,4	1,5	1,7	122,6
Boshqalarda	8,7	8,9	8,6	111,2

Manba: Mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish vazirligi.

O'zbekistonda bandlikning tarkibi 2002 yildan so'ng qanday o'zgargan? Javobingizni asoslab bering.

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1 j); 2 e); 3 z); 4 l); 5 k); 6 a); 7 d); 8 yo); 9 g); 10 v); 11 b).

Masala va mashqlar:

1. Dastlab, ishsizlik darajasi 16,6 % bo'lgan;
Bir oydan so'ng ishlovchilar 15,5 mln kishi, ishsizlar 2.5 mln kishi;
ishsizlar darajasi 13,9%.

2. 1) ishsizlikning haqiqiy darajasi 18%;

2) ishsizlik evaziga 32.5% YaIM yo'qotilgan;

3) agarda ishsizlik to'la bandlik darajasida bo'lganda 23.7 mlrd dollarlik mahsulot yaratilgan bo'lar edi. 7.7 mlrd dollar mahsulot potentsial YaIM dan kam yaratildi.

3. 1) potentsial YaIM 1018,8 mlrd doll;

2) $\frac{100 \cdot 53}{73} = 27,6\%$ ish kuchini normal darajada ish bilan ta'minlanganlik darajasi 70,6; Shunga muvofiq, haqiqiy YaIM = 799,2; jamiyat potentsial YaIMga nisbatan o'zgaras narxlarida 199,2 mlrd dollor yoki 19,5 % YaIM yo'qotgan;

3) tsikli ishsizlik natijasida jamiyat 219,7 mlrd so'mlik yoki 21,5 % YaIM yo'qotayapti.

4. Oukon qonuni bo'yicha, 21,5 % YaIM yo'qotilgan. U holda, haqiqiy ishsizlik tabiiy ishsizlik darajasidan $\frac{1 \cdot 21,5}{2,5} = 8,6\%$ ga ko'p.

Ishsizlikning haqiqiy darajasi -2.9% ga teng.

5. **B**-kategoriyasiga v); g); e); **I**-kategoriyasiga - d); z); **q** - kategoriyasiga a); b); j); i).

6. a); v); d) – fruktsion ishsizlik; b); yo) – tsikli ishsizlik; g); e); tarkibiy.

7. Topqirlik mashqi: 1) ixtiyoriy; 2) yashirin; 3) mavsumiy; 4) tabiiy; 5) bozor; 6) tsikli; 7) tarkibiy (strukturaviy); 8) friktsion; Vertikaliga, ishsizlik.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2N; 3T; 4N; 5T; 6T; 7T; 8N; 9T; 10T.

Testlar:

1b); 2a); 3v); 4d); 5v); 6g); 7a); 8v); 9d).

9-mavzu. PUL MUOMALASI VA INFLYATSIYA

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Pul tizimi	6. Pulga jamg'arma, moliyaviy
2. Pul muomalasi	aktivlar sifatida talab
3. Pul bozori	7. Pul miqdori
4. Pulga talab	8. Pul muomalasi qonuni
5. Bitimlar uchun pulga talab	9. Inflyatsiya
(jamg'armani pul shaklida saqlashning transaksion motivi)	10. Pulning aylanish tezligi

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) moliya bozorining tarkibiy qismi bo'lib, pulga talab va taklif asosida umumiy foiz darajasi, zarur va taklif etilayotgan pulning muvozanatli hajmini belgilovchi bozor;

b) muomalaga chiqarilgan pul miqdori;

v) mazkur mamlakatning pul muomalasini qonuniy asosda tash-kil etish tartibi, usullari, ularga xizmat qiluvchi muassasalar;

g) odamlarning jamg'arma (moliyaviy aktivlarning pul shakli-dagi hajmi) sifatida saqlash uchun zarur pul miqdori, foiz stav-kasiga teskari proportsional o'zgaradi;

d) xo'jalik oborotida pulning doimo harakatda bo'lib, pul-ning o'z funktsiyalarini to'laqonli bajarishi;

e) firma, korxona, uy xo'jaligining muomala, ya'ni oldi-sotdi bitimlari va zaxirada saqlayotgan pul mablag'lari miqdori;

yo) muayyan davrda muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdori bilan yaratilgan YaMM yoki barcha sotiladigan tovarlar va xizmatlar narxining jami summasiga to'g'ri, pul aylanishi tezligiga teskari proportsional bog'lanish;

j) muomalada pul taklifining talabga nisbatan haddan tash-qari ko'payib kelishi oqibatida, pulning xarid quvvatini pasa-yishi, pulning obro'sizlanishi. U narx indeksining ko'tarilishida ifodalanadi;

z) muomala vositasi sifatida ishlatish uchun zarur pul miqdori, nominal YaMM hajmiga to'g'ri proportsional;

i) yil davomida pul birligining tovar va xizmatlarni sotib olish uchun necha marta ishlatilishini ifodalovchi ko'rsatkich.

Masala va mashqlar:

1. Bitim tuzish uchun mo'ljallangan har bir so'm, yil davomida o'rtacha 5 marta aylanadi va tovar xizmatlar sotib olish uchun sarflanadi. YaMMning nominal hajmi 9664 mlrd so'mni tashkil etsin.

Bitimlar uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlang.

Muomala uchun zarur pul miqdori qanday omillarga bog'liq?

2. Pulga jamg'arma tarzidagi talab turli foiz stavkalarida quyidagicha bo'lsin:

Foiz stavkasi	Pulga talab mlrd. so'm	
	Jamg'arma sharoitida	Umumiy
30	50	
25	70	
20	90	
15	130	
10	150	

Agar bitimlar uchun pulga talab 1932,8 mlrd. so'm bo'lsa, pulga umumiy talabni hisoblang.

Pul muomalasini tartibga solishda, sizningcha, qanday chora-lar qo'llagan ma'qul? Pulga talab va uning tarkibi qanday pul turida ifodalanishi rol o'ynaydimi?

3. Muvozanatli foiz stavkasi 10% bo'lganda, jamg'arma sifa-tidagi pulga talab 150 mlrd. so'm edi. Foiz stavkasi 12%ga ko'tarilgach, uning miqdori 2%ga kamaydi. Shu bilan birga, YaIM hajmi avvalgi 900 mlrd. so'mga nisbatan 200 mlrd. so'mga ko'paydi. Pulning aylanish tezligi 5 bo'lgani holda, pulga umumiy talab qanday o'zgaradi? Hisoblang.

Pulga talab va taklif muvozanatining buzilishi qanday oqi-batlarga olib keladi? Izohlang.

4. Inflyatsiyani giperinflyatsiyadan farqi nimada? Bu tushunchalarni farqlashga iqtisodchilar o'rtasida shunday anekdot bor. Inflyatsiya kuchayib borayotgan sharoitda siz bir sumka to'la qog'oz pul bilan maosh oldingiz. Uyga qaytayotganda pulni tashqarida qoldirib, telefon avtomatdan tanishingizga qo'ng'iroq qilish uchun to'xtadingiz. Agar gaplashib bo'lib, kabinadan chiqqaningizdan so'ng bo'sh xalta yotganini ko'rsangiz - bu inflyatsiya. Agar pullar erda sochilib yotib, sumkani o'g'irlab ketgan bo'lishsa, bu giperinflyatsiya. Siz ana shu

anekdotni iqtisodiyot nazariyasi nuqtai nazaridan qanday izohlagan bo'lar edingiz?

5. Inflyatsiya jarayoni boshlanib ketishiga nima sabab bo'ldi, pul massasining ko'payishimi yoki narx o'sishi?

a) mamlakatda muomaladagi pul massasi 90 mlrd.so'mdan 1,4 trillion so'mga ko'paydi. Yaratilgan YaMM darajasi o'zgarmadi;

b) narx darajasi 1,4 martaga o'sdi. U o'z navbatida muomala uchun qo'shimcha pul massasini talab qilayapti. Javo-bingizni izohlang.

6. Oltinchisi ortiqcha.

Quyidagilarni diqqat bilan o'qing. Tushunchalar ichida guruhga taalluqli bo'lmagan tushunchani aniqlang va uni ro'yxatdan chiqaring. Sababini izohlang.

Tushunchalar: pulni noyob narsalarga sarflaganlar; tovarlar, qimmatbaho qog'ozlar, valyuta oldi-sotdisi bilan shug'ullanuvchi vositachilar; kredit olgan iqtisodiy agentlar va jismoniy shaxslar; puliga ko'chmas mulk sotib olganlar; kam daromad oluv-chilar; pulni qadrlı valyutalarga almashtirganlar.

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. Yuqori sur'atdagi inflyatsiya, eng avvalo, monetar sabablar-dan kelib chiqadi va talab inflyatsiyasi tarzida yuzaga chiqadi. U bilan narx va ish haqi o'sishi darajasi ustidan nazorat o'rnatish orqali kurashish samarasiz. Faqat iqtisodiyotdagi muvozanatning buzilishini kuchaytiradi, xolos.

2. Mo'tadil, o'rtamiyona inflyatsiya darajasida, yalpi taklifga ta'sir qiluvchi shoklar tufayli xarajatlarning ortishi - taklif inflyatsiyasida, agarda hukumatga ishonch bo'lsa, narxlar va ish haqi ustidan nazorat qisqa muddatli davrda samarali bo'lishi mumkin.

3. Narxlar, inflyatsiya yoki giperinflyatsiya yuz berishidan qat'i nazar, korxona uchun nihoyatda zarur, ob'ektiv signal beruvchi axborot manbai sifatida qoladi.

4. Pullarni «yomon» va «yaxshi» pullarga ajratishdan ma'no yo'q, demak uni o'rganishning ham hojati yo'q.

5. Balanslashgan inflyatsiya deganda, bir vaqtning o'zida juda ko'p tovar va xizmatlarning uncha ko'p bo'lmagan miqdorda o'sishi tushuniladi.

6. Yashirin inflyatsiyada narx o'sishi kuzatilmasligi mumkin. Pulning qadrsizlanishi tovar taqchilligi, pulga zarur tovarni so-tib olib bo'lmasligida ifodalanadi.

7. O'zbekistonda 2003 yili umumlashtirilgan iste'mol baho-lari indeksi 10,3% bo'lgani holda, iste'mol tovarlari 5,4%, no-iste'mol tovarlari bahosi 13,9%, xizmatlar bahosi 30,9%ga ko'ta-rilgan. Demak, respublikamizda balanslashmagan inflyatsiya yuz bergan.

8. Bozor iqtisodiyotida naqd pullar absolyut likvidlikka ega bo'lgani uchun odamlar daromadining iste'moldan ortgan qismini naqd pul shaklida uyda saqlashdan manfaatdor.

9. Bozor iqtisodiyotida har qanday tovar talab va taklif ta'sirida bo'lganidek, pul ham uning ta'sirida bo'ladi.

10. Inflyatsiyaning oqibatlari murakkab va turli-tuman, ular-dan biri puldan qochishni tezlashtirish va tovar ochligini kuchay-tirishdir.

Testlar:

1. Inflyatsiya kuchayganda monetizatsiya:
 - a) koeffitsienti ortadi;
 - b) pasayadi;
 - v) o'zgarmaydi;
 - g) ular o'rtasida hech qanday bog'lanish yo'q;
 - d) aniqlash qiyin.
2. Pulga talab tushunchasi –
 - a) zarur bo'lganda, tezda almashtirish mumkin bo'lgan qimmat-li qog'ozlarni sotib olib qo'yish;
 - b) ma'lum bir foiz stavkasida tadbirkorlar kreditga olib ishlatish mumkin bo'lgan pul summasi;
 - v) daromadning ma'lum bir qismini «har ehtimolga qarshi» saqlash;
 - g) jamg'arma uchun zarur pul miqdori;
 - d) bitimlar va jamg'arma uchun zarur pul miqdori.
3. Pulga jamg'arma (moliyaviy aktivlarning pul shakli) sifa-tidagi talab pulning:
 - a) muomala vositasi;
 - b) jamg'arish vositasi;
 - v) o'lchov birligi;
 - g) turli sabablarga ko'ra;

- d) to'lov vositasi ekanligidan kelib chiqadi.
4. Bitimlar uchun zarur bo'lgan pulga talab quyidagicha o'zgaradi:
- a) foiz stavkasi o'sganda, ortadi;
 - b) foiz stavkasi pasayganda, kamayadi;
 - v) nominal YaIM hajmi o'sishiga qarab pasayadi;
 - g) nominal YaIM hajmi kamayishiga qarab pasayadi;
 - d) foiz stavkasi o'zgarmaganda kamayadi.
5. Pul va tovar massasi o'zgarmagani holda pulning aylanish tezligining ortishi ...
- a) pulning xarid qobiliyatining o'sishiga;
 - b) narxlarning tushishiga;
 - v) narxlarning o'sishiga;
 - g) narxlarning o'zgarmasligiga;
 - d) iqtisodiy o'sishga olib keladi
6. Inflyatsiyadan eng ko'p talafot ko'radigan qatlam, bu...
- a) tovarlar, qimmatbaho qog'ozlar, valyuta oldi-sotdisi bilan shug'ullanuvchi vositachilar;
 - b) kredit olgan iqtisodiy agentlar va yuridik shaxslar;
 - v) pulni o'z vaqtida ko'chmas mulkka qaimmatbaho narsalarga, qadrlı valyutaga almashtirganlar;
 - g) davlat monopolistik strukturasini ifodalovchi guruh-lar;
 - d) kam daromad oluvchi kambag'al qatlam.
7. Balanslashmagan inflyatsiya bu – ...
- a) bir xil tovarlarning narxini har xil ko'tarilishi;
 - b) to'satdan narxlarni ko'tarilib ketishi;
 - v) har xil tovarlarni narxining o'sishi sur'atlarni tur-licha bo'lish;
 - g) har xil tovarlar narxlarning o'sishi sur'atlarining yuqoriligi;
 - d) har xil tovarlar narxining uncha ko'p bo'lmagan miqdorda bir-biriga yaqin o'sishi.
8. Denominatsiya, bu ...
- a) eski pul birliklarini ma'lum nisbatda yangi pullar bilan almashtirish;
 - b) qadrsizlangan puldan voz kechish;
 - v) pul tizimida ro'y bergan tanglik natijasida pulning to'lov vazifasini bajara olmay qolishi;
 - g) davlat tomonidan rasmiy ravishda valyuta kursini pasaytirish;
 - d) muomalaga qo'shimcha pul chiqarish.

Tarqatma materiallardan namunalar:

Quyidagi jadvallardagi ma'lumotlarni diqqat bilan ko'rib chiqing. Ularni keyingi yillar ma'lumotlari bilan to'ldiring, tahlil qiling. O'z fikringizni bildiring.

O'zbekiston Respublikasi bo'yicha 1995-2003 yillarda inflyatsiyaning asosiy indikatorlari (o'tgan yilga nisbatan baholarning % hisobida o'sishi).

Yillar	Iste'mol baholari indeksi (IBI) umum-lashtirilgan	Iste'mol tovarlari	Noiste'mol tovarlari	Xizmatlar
1995	304,6	252,7	185,0	467,6
1996	54,0	99,3	33,5	99,4
1997	58,8	55,2	65,1	71,4
1998	17,9	12,6	18,8	52,6
1999	29,1	25,6	33,7	43,8
2000	24,9	18,9	36,6	47,1
2001	27,4	27,9	21,1	36,9
2002	27,6	28,0	19,3	41,3
2003	10,3	5,4	13,9	30,9

Manba: O'zR Davlat statistika qo'mitasi.

**2003 yilda aholiga pullik xizmat ko'rsatish
tariflari o'sishining inflyatsiyaga ta'siri (%)**

	Baholarning o'sishi	IBI ta'siri	Yakuniga nisbatan
Pullik xizmatlar	26,9	3,11	100,0
Maishiy	26,9	0,60	19,4
Sartaroshlik	36,2	0,23	7,5
Uy-joy-kommunal	61,2	2,14	68,7
Ekspluatatsiya xarajatlari	39,1	0,06	1,8
Suv ta'minoti	48,8	0,30	9,6
Gaz ta'minoti	76,9	0,16	37,3
Issiqlik quvvati etkazib berish	88,1	0,15	4,8
Elektr energiyasi	58,5	0,62	19,9
Jamoat transporti	19,8	0,79	25,4
Avtomobil	19,2	0,67	21,4
Aloqa	59,1	0,20	6,4
Ta'lim	40,0	0,23	7,3

Manba: O'zR Davlat statistika qo'mitasi.

**O'zbekiston Respublikasi hududlari
bo'yicha 2003 yildagi inflyatsiya darajasi (%)**

Mintaqalar nomi	2003 yilda baholar- ning o'sishi	O'rtacha oylik
O'zbekiston Respublikasi	3,75	0,31
Surxondaryo	2,46	0,20
Samarqand	2,69	0,22
Toshkent sh.	2,72	0,22
Navoiy	3,10	0,25
Farg'ona	3,38	0,28
Buxoro	3,87	0,32
Toshkent	3,96	0,32
Jizzax	4,22	0,35
Xorazm	4,46	0,36
Namangan	4,55	0,37
Sirdaryo	4,59	0,37
Qoraqalpog'iston Respublikasi	5,31	0,43
Andijon	6,14	0,50
Qashqadaryo	7,52	0,61

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1v); 2d); 3a); 4e); 5z); 6g); 7b); 8yo); 9j); 10i).

Masala va mashqlar:

1. Fisher tenglamasiga ko'ra, 1932,8 mlrd so'm.

2. 2-ustun + 1932,8 mlrd. so'm.

Masalan, foiz stavkasi 104 bo'lganda, pulga umumiy talab 2082,8 mlrd. so'm.

3. Jamg'arma sifatida talab 120 mlrd. so'm, bitimlar uchun talab sifatida 220 mlrd. so'm, umumiy talab 340 mlrd. so'm.

4. Bu anekdot giperinflyatsiyaga xos belgi - milliy pul bir-ligiga ishonch yo'qolgani, hamma o'z pulini ko'chmas mulk, uzoq mud-dat foydalaniladigan tovar, zargarlik buyumlari, obro'li chet el valyutasida saqlashga intilishini alohida ta'kidlaydi.

5. Har ikki holda ham narx 1,4 martaga o'sayapti: birinchisida talab inflyatsiyasi mavjud pul bozorga talab bo'lib chiqyapti; ikkin-chisida taklif yoki xarajatlar inflyatsiyasi.

6. Guruhga taalluqli bo'lmagani beshinchisi, inflyatsiyadan eng ko'p talofot ko'radigan qatlam, qolganlari inflyatsiya sharoitida "yutuvchi" qatlam.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2T; 3N; 4N; 5T; 6T; 7T; 8N; 9T; 10T.

Testlar:

1b); 2d); 3b); 4g); 5v); 6d); 7v); 8a).

10-mavzu. MOLIYA TIZIMI VA MOLIYAVIY SIYOSAT

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Moliya munosabatlari	11. Megamoliya
2. Moliyaning funktsiyasi	12. Sug'urta
3. Moliyaning vazifalari	13. Moliya bozori
4. Moliya tizimi	14. Aktsiya
5. Moliyaviy resurslar	15. Soliq
6. Moliya mexanizmi	16. Laffer egri chizig'i
7. Moliyaviy siyosat	17. Davlat byudjeti
8. Mikromoliya	18. «Siqib chiqarish» effekti
9. Makromoliya	19. Konsolidatsion – yig'ma
10. Moliya institutlari	byudjet

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) moliyaning mohiyatini o'zgartira olmaydi, lekin xo'jalik yurituvchi sub'ekt faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Ularga misol qilib rag'batlantirishch, ijtimoiy himoya, iqtisodiy axborot va boshqalarni ko'rsatish mumkin;

b) pul mablag'lari fondlarini tashkil etish, taqsimlash va ishlatish yuzasidan ro'y beradigan munosabatlarning nazariy ifo-dasi. Ular YaMM, milliy boylikni taqsimlash, ishlatish jarayo-nida vujudga keladi;

v) jamiyatdagi turli-tuman moliya munosabatlarining majmui va bu munosabatlarni tartibga soluvchi moliya mexanizmi va moliya institutlari yaxlitligidan iborat;

g) moliya mohiyatining xo'jalik faoliyatida aniq ko'rinishi, uning tashqi ifodasidir. U taqsimlash va nazoratdan iborat.

d) firma, korxona, tashkilot, muassasa, jamoat, uy xo'jaligi (xonadan) moliyasi;

e) davlatning iqtisodiy siyosati asosini tashkil etib, jamiyat-ning o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish uchun resurslarni to'g'ri tashkil etish va undan unumli foydalanish borasidagi strategik va taktik chora-tadbirlar belgilash va ularni amalga oshirish;

yo) muayyan maqsadga qaratilgan pul fondlari;

j) moliyaviy munosabatlar (aloqalar), moliyaviy resurslarni uyushtirish va ishlatishni ta'minlovchi barcha vositalar majmui.

z) xalqaro miqyosdagi davlatlararo moliyaviy munosabatlar bo'lib, ular xalqaro moliya institutlari vositasida amal qiladi.

- i) jamiyat, umumdavlat miqyosidagi moliya;
- y) moliyaviy munosabatlarning maxsus turi bo'lib, turli ku-tilmagan tarzda ro'y berishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarning o'rni-ni qoplash uchun yaratilgan mahsulotning ma'lum bir qismidan tashkil etilgan maxsus pul fondi va uni taqsimlash, ishlatish yuzasidan munosabatlar;
- k) moliya munosabatlarni amalga oshiruvchi, tartibga soluvchi, moliya infratuzilmasini tashkil etuvchi turli muassasa va davlat tashkilotlari.
- l) sub'ektlar o'rtasida moliyaviy aktivlarni ayirboshlash, oldi-sotdi qilish yuzasidan munosabatlar, ularni amalga oshiri-ladigan joy va tartibotlar;
- m) korxona, tashkilot, fuqarolar daromadining bir qismini qonuniy tartibda, belgilangan miqdor va muddatlarda byudjet fondini tashkil qilish maqsadida davlat ixtiyoriga olinadigan pul mablag'lari;
- n) hissadorlik(aktsionerlik) jamiyati sarmoyasiga qo'yilgan ulushga guvohlik qiluvchi, uning egasiga ulushiga muvofiq foyda-ning ma'lum bir qismini olish va shu jamiyatni boshqarishda qatnashish huquqini beradigan qimmatbaho qog'oz;
- o) davlatning o'z funktsiyalari va vazifalarini bajarishini moliyaviy ta'minlash maqsadida pul mablag'larini to'plash (daro-madlar) va sarflash (xarajatlar)ning balansi;
- p) soliq stavkasi (0 dan 100% gacha) bilan byudjetga tusha-digan soliq tushumi o'rtasidagi bog'lanishni, soliq stavkasining qaysi miqdorida soliq tushumi maksimum darajada bo'lishini ifodalovchi ko'rsatkich;
- r) bozorda davlat qimmatbaho qog'ozlarining ko'payishi tufay-li, davlatning ulushi ortib, boshqa sotuvchilarni siqib chiqarili-shi natijasida kapital quyilmalarni moliyalashtirishning umu-miy sharoitining yomonlashuvi;
- s) davlat byudjeti va nobyudjet fondlarning birgalikda atalishi.

Masala va mashqlar:

1. Fond birjasida o'ynovchi ayiq mijoz bilan unga olti oydan so'ng 5 ming so'mlik kurs bo'yicha 200 dona aktsiyani sotish uchun bitim tuzdi. Oradan olti oy o'tgach, aktsiya kursi 4 ming so'mga tush-di. «Ayiq» yutadimi yoki yutqazadimi, uning yutug'i yoki zararini hisoblang.

Birjada «Ayiq» kim-u, «Buqalar» kim? Broker, diler-chi ?

2. Fond birjasida o'ynovchi «Buqa» 500 dona aktsiyani 7 ming so'mdan sotib oldi. Ma'lum muddat o'tgach, aktsiya kursi 10 ming

so'mga ko'tarildi. U yutdimi yoki yutqazdimi? Yutuq yoki zararning miqdori qancha?

Nima sababdan fond birjasida ma'lum darajada chayqovchilik uchun yo'l beriladi?

3. «Talaba» aktsionerlik jamiyatining ustav kapitalining nominal bahosi 1000 so'mdan 100000 aktsiyadan iborat. Jamiyat 90000 aktsiya chiqardi va shu vaqtga qadar 5000 dona aktsiyani qaytarib sotib oldi.

a) aktsionerlik jamiyatining qancha aktsiyasi muomalada yuribdi?

b) agar aktsiyalarni 2 barobar qimmatiga sotish mumkin bo'lsa, jamiyat maksimal darajada qancha mablag' to'plashi mumkin?

v) obligatsiya bilan aktsiyaning farqi nimadalgini ko'rsating?

4. Mamlakatda rejalashtirilayotgan iste'mol xarajatlari (mlrd. so'm hisobida) $S = 110 + 0,75D_i$ ga teng. Davlat xarajatlari 500. Rejalashtirilgan investitsiya xarajatlari 360, soliqlar 260 ga teng. Eksport va import farqi nolga teng desak, $D_i = YaMM - T$ bo'lsa, a) muvozanatli YaMM; b) davlat xarajatlari multipli-katori; v) soliqlarni 1 mlrd. so'mga o'sishi YaMM hajmiga qanday ta'sir ko'rsatadi, hisoblang. Soliq multiplikatori nima? Izohlang.

5. Quyidagi jadvalda turli foiz stavkalarida investitsiyaga talab hajmi berilgan. Iste'molga me'yoriy moyillik 0,75.

Foiz stavkasi	Rejalashtirilgan sof investitsiyalar, mlrd. so'm
24	180
22	200
20	220
18	250
16	270

a) agar davlatning tovar xizmatlarini sotib olish hajmi 15 mlrd. so'mga o'ssa, sof milliy mahsulotning real muvozanatli hajmi qanday o'zgaradi?

b) agar ana shu davlat xarajatlarini 15 mlrd. so'mga o'sishi, soliqlarni ham 15 mlrd. so'mga o'sishi bilan yuz bersa, real sof milliy mahsulot va daromadning real hajmi qanday o'zgaradi, hisoblang.

Davlatning fiskal siyosati YaMM, SMM, milliy daromadga qanday ta'sir ko'rsatishini izohlang.

6. Mamlakatda qattiq tushkunlik yuz berayapti. Agar iste'molga me'yoriy moyillik 0,8 ga teng bo'lsa, yalpi talab egri chizig'i 25 mlrd. so'm hajmida o'ngga siljishi uchun, ya'ni G hajmini 25 mlrd. so'mga ko'paytirish uchun davlat xarajatlarini qanchaga ko'tarish kerak?

Shu miqdorda yalpi talab o'sishi uchun soliqlarni qanchaga pasaytirish kerak? Farqi nimada?

7. Oltinchisi ortiqcha.

Quyidagilarni diqqat bilan o'qing. Ulardan qaysi biri ortiqcha va nima sababdanligini ko'rsating?

Tushunchalar: iqtisodiyotning nochorligi sharoitida daromadlarning kamayishi, milliy daromad o'sish sur'atining pasayib ketishi, soliqlarning kamayishi, moliyalashtirishdan kreditlashga o'tish, byudjet xarajatlarining ko'payishi, beqaror moliyaviy siyosat yuritish.

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. Moliya tizimi murakkab unga turli jihatdan yondashish mum-kin. Nazariy jihatdan qarasak, turli darajadagi moliya munosa-batlari, moliya siyosati va uni amalga oshiradigan moliya mexa-nizmidan iborat.

2. Xayriya fondlari ikki jihati bilan ajralib turadi.

a) mablag'lar donorlarni majbur qilish yo'li bilan to'planadi;

b) fond nimani zarur deb topsa, shunga sarflanadi.

3. Monopolist firma monopol narxlar orqali to'lashi kerak bo'lgan barcha soliqlarini iste'molchi zimmasiga yuklay olmaydi. Sababi, birinchidan, iste'molchilar o'z ehtiyojlarini boshqa yo'l-lar bilan qondirishi: chunonchi o'rin bosar tovarlarni sotib olishi, iste'molini cheklashi; ikkinchidan, davlat tomonidan sank-tsiya qo'llanib, katta jarima to'lashi mumkin.

4. Byudjetning taqchilligi mamlakatning iqtisodiy rivojla-nishiga doimo salbiy ta'sir ko'rsatadi.

5. Iqtisodiy tushkunlik kuchaygan sharoitda byudjet taqchil-ligi yuz beradi. Ana shu taqchillikni yaxshisi pul chiqarish bilan qoplangan ma'qul, sababi aholidan qarz olinsa, foiz stavkasi o'sadi hamda xususiy investorlarni "siqib chiqarish" holati yuz beradi.

6. Tarixiy tajriba ko'rsatadiki, davlat qarzining vujudga ke-lishiga urushlar va iqtisodiy tushkunlik sabab bo'ladi.

7. Davlat soliqlarni pasaytirib, o'z xarajatlarini orttirsam, «tiyib turuvchi» fiskal siyosat qo'llanilayotgan bo'ladi.

8. Davlat jismoniy shaxslar daromadiga soliq sotsial ta'mi-notga ajratmalar, foydaga soliqni oshirdi. Lekin davlat xarajatlari avvalgi holda qoldi. Bunday fiskal siyosat rag'batlan-tiruvchi fiskal siyosat bo'ladi.

9. Marsni tadqiq etish uchun yangi kosmik dastur qabul qilin-di. Bu rag'batlantiruvchi, diskretsion fiskal siyosatga misol bo'ladi.

10. Daromadlar o'sib, odamlar o'z topgan daromadlaridan ko'p-roq soliq to'lashayapti. Demak, davlat «tiyib turuvchi», avtomat fiskal siyosat yuritayapti.

11. «To'la bandlik byudjeti» - bu mavjud soliq va daromadlar darajasida iqtisodiyot yil davomida to'la bandlik darajasida rivojlansa, byudjetda davlat xarajatlari va daromadlari qanday nisbatda bo'lishini ko'rsatadi.

12. Sug'urta xarajatlarni ko'paytiradi, xolos. Shuning uchun ko'pchilik majburiy sug'urta to'lovlarini zo'rg'a to'laydi.

Testlar:

1. Agar dividend 800 so'm, protsent stavkasi 8% bo'lsa, aktsiya kursi necha so'm bo'ladi?

a) 100; b) 6400; v) 10000; g) 20000; d) 800.

2. Davlat sust rag'batlantiruvchi fiskal siyosat yuritayotgan bo'ladi, qachonki:

- a) daromad (foyda)ga soliqni ko'paytirib, davlat xarajatlari o'zgartirmasa;
- b) davlat byudjetiga qarashli korxonalarda ish haqini pasaytirdi;
- v) davlat xarajatlari o'sdi, soliqlar avvalgicha qoldi;
- g) soliqlarni oshirib, davlat xarajatlarini pasaytirdi;
- d) davlat investitsiya xarajatlarini pasaytirdi, boshqa xarajatlar va soliqlar o'zgarmay qoldi.

3. Davlat faol rag'batlantiruvchi fiskal siyosat yuritayotgan bo'ladi, qachonki:

- a) soliqlarni kamaytirib, davlat xarajatlarini oshirsa;
- b) soliqlar o'zgarmay, davlat xarajatlarini ko'paytirsa;
- v) soliqlar o'zgarmay, davlat xarajatlarini kamaytirsa;
- g) soliqlar ortib, muvofiq ravishda xarajatlarni ko'paytirsa;
- d) soliqlarni oshirib, xarajatlarni pasaytirsa.

4. «Talaba» kompaniyasining aktsiyasini sotib olgan kishi:

- a) kompaniya mulkiga sherik;
 - b) kompaniyaga kreditor;
 - v) kompaniyaga xayrixoh;
 - g) kompaniya uchun xayriya berdi;
 - d) kompaniyaning ahvolini bilmoqchi.
5. Aktsionerlik jamiyati obligatsiyasini sotib olgan kishi...
- a) mulkka sherik;
 - b) aktsionerlik jamiyatiga kreditor;
 - v) aktsionerlik jamiyatiga xayrixoh;
 - g) aktsionerlik jamiyati uchun xayriya berdi;
 - d) aktsionerlik jamiyatining holatini bilmoqchi.
6. Quyidagi soliqlardan qaysilari «iste'mol» soliqlari hisoblanadi?
- a) meros va sovg'alar uchun soliq;
 - b) foyda solig'i va boj to'lovlari;
 - v) shaxsiy daromadga soliqlar;
 - g) mulk solig'i va pensiya fondiga sotsial to'lovlar;
 - d) qo'shilgan qiymat va aktsiz solig'i.
7. Soliq turlarining ortishi, soliq stavkalarining ko'tari-lishiga misol bo'la oladi, ...
- a) pul-kredit siyosatiga;
 - b) kredit-byudjet siyosatiga;
 - v) fiskal siyosatga;
 - g) monetar siyosatga;
 - d) daromadlar siyosatiga.
8. Davlat qarzining ko'payishi qanday oqibatlarga olib keli-shi mumkin?
- a) milliy iqtisodiyotning ishlab chiqarish imkoniyatlarini qisqartiradi;
 - b) turmush darajasini pasaytiradi;
 - v) yalpi milliy xarajatlarning ko'payishiga olib keladi;
 - g) jamiyat a'zolari o'rtasida milliy boylikni qayta taq-simlashga olib keladi;
 - d) hech nima o'zgarmaydi.
9. Davlat qarzi to'lovlari bo'yicha xizmat ko'rsatish deganda:
- a) davlat qarzi summasi;
 - b) qarzi bo'yicha foiz to'lovlari summasi;
 - v) qarz miqdorining YaMM hajmiga nisbati;
 - g) qarz to'lash bo'yicha foiz summasining YaMM hajmiga nisbati;

d) qarz bo'yicha foiz to'lovlarining qarz miqdoriga nisbati tushuniladi.

10. Davlat qarzining real muammolaridan biri, bu:

- a) ishlab chiqarish samaradorligini oshirish stimullari pasayadi;
- b) YaMMning bir qismi mamlakatdan chiqib ketadi;
- v) daromadlar o'rtasidagi tengsizlik kuchayadi;
- g) jamg'armaning ulushi ortadi;
- d) qarzdan samarali foydalanilmaydi.

12. Sug'urtaning bosh funktsiyasi:

- a) sug'urta fondining xarajatlarini nazorat qilish;
- b) majburiy sug'urtani amalga oshirish;
- v) ixtiyoriy sug'urtani amalga oshirish;
- g) yuz berishi mumkin bo'lgan ofatlardan ogohlantirish;
- d) tabiiy ofat, baxtsizlik, falokat kabilar tufayli kel-tirilgan moddiy zararni qoplash.

Month	Birja bozori (million soums)	Birjadan tash qori bozor (million soums)
02/I	4,39	0,1
02/II	4,04	1,52
02/III	1,37	1,59
02/IV	11,01	1,39
03/I	2,7	2,23
03/II	2,5	2,19
03/III	1	2,91
03/IV	2,2	5,07

Diagrammani tahlil qilib, qanday xulosa chiqarish mumkin?

Ikkilamchi bozor, qanday bozor?

2004 yil O'zbekiston byudjeti daromadlari tarkibi:

1. Bevosita (to'g'ri) soliqlar	27,2
2. Bilvosita (egri) soliqlar	58,4
3. Resurslarga to'lov va mulk solig'i	10
4. Infra tuzilma, obodonlashtirish soliqlari	1,8
5. Boshqa daromadlar	2,4

Respublikamiz byudjetining muhim tomoni, unda ijtimoiy soha xarajatlari ustuvor o'rin egallaganidir. Uni quyidagi jadval ma'lumotlaridan ham ko'rish mumkin.

Davlat byudjeti xarajatlarining tarkibi _ (YaIMga nisbatan % hisobida)

Ko'rsatkichlar	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Xarajatlar	34,5	32,2	29,5	27,0	26,1	24,6
Ijtimoiy soha	12,3	11,9	10,4	10,2	9,8	9,3
Ijtimoiy himoya	3,3	3,0	2,3	2,1	2,0	2,1
Iqtisodiyot uchun xarajatlar	4,0	3,7	3,0	2,3	2,3	3,0
Markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari	7,0	6,8	6,0	6,0	4,7	3,3
Davlat boshqaruvi va sud organlarining xarajatlari	0,8	0,8	0,6	0,6	0,5	0,5
Boshqa xarajatlar	7,1	6,0	7,2	6,8	6,5	6,4

Manba: Moliya vazirligi ma'lumotlari.

Jadvalni keyingi yil ma'lumotlari bilan to'ldiring. Tah-lil qiling, izohlang. Jadval ma'lumotlari ko'rsatib turibdiki, YaIMga nisbatan davlat byudjet xarajatlari pasayib borgan. Bu respublikamiz iqtisodiyotida bozor mexanizmining roli tobora ortib borayotganidan dalolat beradi. Sof ijtimoiy xarajatlar, jumladan, davlat boshqaruvi va sud organlari xarajatlari ulushi pasayib borgan. Shu fikrga qo'shilasizmi?

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1b); 2g); 3a); 4v); 5yo); 6j); 7e); 8d); 9i); 10k); 11z); 12y); 13l); 14n); 15m); 16p); 17o); 18r); 19s).

Masala va mashqlar:

1. «Ayiqlar» yutadi. Chunki u 200 dona aktsiyani 1 mln. so'mga sotgan, shu aktsiyalarni endi u 800000 so'mga sotib oladi. Yutug'i 200 ming so'm.

2. «Buqa» yutdi. Uning yutug'i 1,5 mln. so'm.

3. a) 95 000 dona;

b) $100000 - 85000 = 15000$ dona aktsiya jamiyat tasarrufida;

Agar $2000 \times 15000 = 30\,000\,000$ so'm.

4. a) muvozanat, real $YaMM = S+I+G+X_n = 3100$ mlrd. so'm; b) davlat xarajatlari multiplikatori $MR_G = 4$; v) $YaMM$ 3 mlrd.so'mga kamayadi.

5. a) sof milliy mahsulotning real muvozanatli hajmi 60 mlrd. so'mga o'sadi;

b) $60-45=15$ mlrd. so'm;

v) SMM va milliy daromadning real hajmi 15 mlrd. so'mga o'zgaradi.

6. Davlat xarajatlarini 5 mlrd. so'mga ko'paytirish yoki soliq-larni 6,125 mlrd. so'mga kamaytirish kerak. Multiplikator soliqlarni tushirishga ishlaydi, chunki iste'molni ko'paytiradi.

7. Ortiqchasi, moliyalashtirishdan kreditlashga o'tish. U byud-jet taqchilligini kamaytirish chora-tadbirlaridan biri, qol-ganlari esa byudjet taqchilligi sabablarini ifodalaydi.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2N; 3T; 4N; 5T; 6T; 7N (aksincha); 8N(aksincha); 9T; 10T; 11T; 12N.

Testlar:

1v); 2v); 3a; 4a); 5b); 6d); 7v); 8g); 9g); 10b); 11d).

11-mavzu. JAMIYATNING KREDIT TIZIMI VA PUL-KREDIT SIYOSATI

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Kredit	6. Pul multiplikatori
2. Kredit berish tamoyillari	7. Kredit emissiyasi (pul ekspansiyasi)
3. Kredit mexanizmi	8. Monetar siyosat
4. Moliyaviy sarosimalik	9. Hisob stavkasi
5. Majburiy rezervlar normasi	10. Ochiq bozordagi operatsiyalar
6. Majburiy rezervlar	

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) kredit berishning qonun-qoidolari va bank tomonidan mijozlarga qo'yiladigan shartlarning nazariy mazmuni;

b) mijozlarning omonatga qo'ygan pullarini so'ragan vaqt-larida olishga urinishlari, qarzдорlarda esa talab qilingan miqdorda pulning yo'qligi tufayli kelib chiqadigan vaziyat;

v) iqtisodiy mexanizmning tarkibiy qismi bo'lib, o'z ichiga kreditlash sharoitlari, usullari, kreditni boshqarishni oladi;

g) iqtisodiy kategoriya vaqtincha o'z egalari qo'lida bo'sh turgan mablag'larni boshqalar tomonidan ma'lum muddatga haq to'lash sharti bilan qarzga olish va qaytarib berish yuzasidan kelib chiqadigan munosabatlar;

d) markaziy bank (Mb) tasarrufidagi MB tomonidan belgilanadigan, lekin tijorat va maxsus banklarning mulki bo'lgan qismi. Bankning majburiy rezervlarini bankning muddatsiz omonatlari bo'yicha majburiyatlariga nisbati tarzida belgilanadi;

e) tijorat banklari rezerv (zaxira) normasiga ko'ra bankka mijozlar tomonidan qo'yilgan naqd pullarga nisbatan emissiya qilinadigan pul massasining ko'payishi mumkinligini ko'rsatuvchi koeffitsienti;

yo) markaziy bank tomonidan mamlakatda to'la bandlik va milliy ishlab chiqarishni noinflyatsion o'sish sur'atini ta'minlash uchun pul taklifini o'zgartirish;

j) tijorat banklarining depozitlarini qonun bo'yicha majburiy rezervlar normasiga muvofiq MB da saqlanadigan qismi;

z) banklar tomonidan ssuda berib, yangi chek schyotlarini ochish, naqd pulsiz cheklar yordamida yoki boshqa yo'llar bilan mamlakatning pul massasini ko'paytirish;

- i) MB tomonidan bozorda davlat qimmat baho qog'ozlarni so-tish va sotib olish;
- y) MB tomonidan tijorat banklariga beriladigan kredit stavkasi.

Masala va mashqlar:

1. Aytaylik, Alfa korxonasi kiyimlik materiallar ishlab chiqaradi. U 50 mln. so'm turadigan 5 dona to'quv stanogini sotib olishi kerak. Bunday stanoklarni Beta korxonasi ishlab chiqaradi. Bu stanoklarni sotib olish uchun Alfa korxonasining o'z mablag'i yo'q. Beta korxonasida esa ortiqcha mablag'lar bor. Quyidagi vaziyat-lar bo'lishi mumkin:

a) Beta korxonasi «Sanoat-qurilish banki»dagi o'z hisob schyo-tiga 50 mln. so'm qo'yadi. Bu summani Alfa korxonasi shu bankdan kredit shaklida oladi;

b) Beta korxonasi Alfa korxonasiga 3 dona stanokni to'lov muddatini cho'zish sharti bilan beradi. Har ikki variantga ko'ra, kredit shaklini ko'rsating. Yana qanday kredit shakllarini bila-siz? Ko'rsating.

2. Ipoteka banki «Sardor» fermer xo'jaligiga yillik ssuda protsenti stavkasi 20 foiz hisobidan fermerga bir yil muddatga 1 mln. so'm qarz berdi. Fermer xo'jaligi kredit uchun qancha haq to'lashi kerak. Ssuda protsenti nima va uni kim to'laydi?

3. Paxta bank yillik 48% bank protsenti to'lash sharti bilan o'z pullarini bir yillik «Hosil» omonatiga qo'yishni reklama qildi. Oddiy miqdori ko'rsatilmagan omonat foizi 16%.

Feruzaning 500 ming so'm puli bor. U pulini qaysi omonat shakli bo'yicha bankka qo'ygani ma'qul? Unga siz qanday maslahat bergan bo'lar edingiz?

Bank foizi nima? Nima sababdan bank yuqori foiz to'lashni ixtiyor qilayapti? Fikringizni izohlang.

4. Quyidagilarni o'qing, ularning har birining qanday kredit munosabatlarini ifodalashini ko'rsating.

- 1) yosh oila uy qurish uchun bankdan 5 yil muddatga qarz oldi;
- 2) davlat byudjet defitsitini qoplash uchun obligatsiyalar chiqardi;
- 3) avtomobil g'ildiraklarini ishlab chiqaruvchi korxona O'zDEUga 1000 dona avtomobil g'ildiraklarining pulini keyin-roq to'lash sharti bilan qarzga berdi;
- 4) «To'ytepa-tekstil» korxonasi ishlab chiqargan mahsuloti ustidan aloqa qilib yurgan korxonalardan qarz oldi;

5) talaba o'qish uchun shartnoma xarajatini qoplash maqsadida bankdan 500 ming so'm qarz oldi;

6) fermer traktor sotib olish uchun uyini garovga qo'yib, bankdan 10 mln. so'm kredit oldi;

7) tadbirkor mahalla kengashi kafoloti bilan o'z oborot mablag'larini to'ldirish uchun bankdan kredit oldi;

8) O'zbekiston Toshguzar – Boysun - Qumqo'rg'on temir yo'li qurilishi uchun xalqaro valyuta fondidan 500 mln. dollar qarz oldi.

5. Mamlakatda banklardagi depozitlar (mijozlarning bankka qo'ygan puli) 211,6 mld. so'm. Undan 13,4 mlrd. so'mi MB da majburiy rezerv sifatida saqlanishi zarur.

Majburiy rezerv normasi, pul multipikatori, muomolada naqd bo'lmagan pullarning maksimal darajadagi umumiy miqdori-ni hisoblang. Majburiy rezervlar muomoladagi pul massasiga qanday ta'sir ko'rsatishini izohlang?

6. Mamlakatda mijozlarning tijorat banklaridagi puli 215 mlrd. so'm. MB majburiy rezerv normasini 15% dan 20% ga ko'tardi.

Majburiy rezerv summasi miqdori pul multiplikatori va muomolada maksimal darajada qancha naqd bo'lmagan pullar yara-tilishi mumkin? Miqdorini hisoblang.

Pul multiplikatori nima? Muomoladagi pul miqdorini MB yana qanday usullar bilan tartibga soladi? Izohlang.

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. Kredit iqtisodiy kategoriya sifatida qator vazifalarni bajaradi. Eng muhimlaridan biri, bo'sh pul mablag'larini harakat-dagi, oborotdagi kapitalga aylantirish.

2. Iste'mol krediti, tijorat firmalarining ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan.

3. Ipoteka krediti ko'chmas mulk garovga qo'yib olinadigan kredit.

4. Tijorat banklari va Markaziy bank rezervlari – bu Mar-kaziy bank aktivlaridir.

5. Bank seyfida saqlanayotgan naqd pullar bank rezervlarining ma'lum bir qismini tashkil etadi.

6. Pul multiplikatorining harakati ikki shart: hamma pullar bank hisob varaqalarida qoladi va banklar ortiqcha rezervlarga ega emasligiga asoslanadi.

7. Bank foizi bankdan qarz olgan mijozlar to'laydigan protsent.

8. Tijorat banklari ssudalarni qaytarish chog'ida pul yaratadilar.
9. Kreditning qaysi turi bo'lmasin, qanday shaklda berilishi-dan qat'i nazar, kredit berishning asosiy talablariga amal qili-nishi kerak.
10. Lombardlar ko'chmas mulk evaziga kredit beradi.
11. 2003-2004 yillarda O'zbekiston hukumati tomonidan Osiyo banki ko'magida mamlakatning aholisi farovonligini oshirish ko'zlangan «O'zbekiston aholisining 2004-2006 yillar va 2010 yil-gacha bo'lgan davrda turmush darajasini oshirishni o'rta muddatli strategiyasi» ishlab chiqildi.

Testlar:

1. Firma 20 mln. so'm turadigan yangi uskuna sotib olish uchun qarz olmoqchi. U bir yil xizmat qiladi. Buning natijasida firma-ning qo'shimcha daromadi 1500000 so'mga etishi kutiladi.

Firma uskuna uchun investitsiya sarflashi mumkin, agar pro-tsent stavkasi ...

a) 6%; b) 8%; v) 10%; g) 12%; d) 15% bo'lsa.

2. Bank dastlab qo'yilgan summaga hamda unga hisoblangan foizga ham protsent hisoblaydi. Bunday foiz hisoblash summasi:

- a) oddiy protsent;
- b) murakkab protsent;
- v) kreditga protsent;
- g) qulay protsent;
- d) qo'shimcha protsent bo'ladi.

3. Agar MB rezerv (zaxira) normasini ko'tarsa, boshqa sharoit-lar teng bo'lganda...

- a) kreditlarga o'rtacha bank foizi pasayadi;
- b) mamlakatda pul massasi ko'payadi;
- v) bankning kredit resurslari ko'payadi;
- g) kreditlarga o'rtacha bank foizi pasayadi, mamlakatda pul massasi ko'payadi;
- d) bank rezervi normasining o'sishi yuqorida sanab o'tilgan-lardan hech qaysi biriga olib kelmaydi.

4. Pulning aylanish tezligi ...

- a) berilgan bank kreditlarini uning miqdoriga nisbati;
- b) real YaIM narx indeksi asosida hisoblanadi;

- v) pul birligining yil davomida o'rtacha to'lov vositasi sifatida necha marta ishlatilishi;
- g) bir tijorat bankiga to'g'ri keladigan o'rtacha naqd pulsiz hisob-kitoblar miqdori;
- d) pulning muomalada bo'lgan vaqti.

5. Ko'pchilik rivojlangan mamlakatlarda, O'zbekistonda ham bank tizimi ikki bo'g'inli bo'lib, ular:

- a) markaziy bank va tijorat, maxsus banklar;
- b) pulni jamg'aradigan va qarzga beradigan banklar;
- v) markaziy bank va ipoteka banklari;
- g) banklar va sug'urta jamiyatlari;
- d) markaziy bank va investitsion banklar.

6. Monetar siyosat yuritayotganda sanab o'tilganlardan qaysi birining pul taklifiga ta'siri boshqa uchtagisiga nisbatan farq qiladi?

- a) davlatning qisqa muddatli obligatsiyalarini sotish;
- b) rezerv (zaxira) stavkasi;
- v) hisob stavkasini ko'tarish;
- g) qo'shimcha pul emissiya qilish.

7. Markaziy bank bozordan, aholidan va boshqalardan davlat qimmatli qog'ozlarini sotib olsa, zaxira normasi va hisob stavka-sini kamaytirsam,

- a) «qimmat» yoki qattiq pul siyosati;
- b) «arzon» yoki yumshoq pul siyosati;
- v) «o'rtacha» pul siyosati;
- g) pul – kredit siyosati;
- d) zaxira normalarini o'zgartirish siyosatini yuritayapti, deb aytish mumkin.

8. Markaziy bank ochiq bozorda davlat qimmat baho qog'ozla-rini banklarga, aholiga sotsam, zaxira normasi, hisob stavkasini ko'tarsam:

- a) «qimmat» yoki «qattiq» pul siyosati;
- b) «arzon» yoki «yumshoq» pul siyosati;
- v) «o'rtacha» pul siyosati;
- g) pul – kredit siyosati;

d) zaxira normalarini o'zgartirish siyosati yuritayapti, deb aytish mumkin.

9. Muvozonatli foiz stavkasi ... tenglashtiradi:

- a) nominal va real foiz stavkalarini;
- b) iste'mol bilan jamg'arishni;
- v) qarz mablag'lariga talab hajmi bilan taklif hajmini;
- g) daromadlar bilan xarajatlarni;
- d) investitsiyalar bilan qarzlarni.

10. Pul massasini ko'paytirishga qaratilgan siyosat:

- a) qimmat (qattiq) pul siyosati;
- b) mamlakatda pul massasini kamaytirish yoki cheklashga qaratilgan siyosat;
- v) fiskal siyosat;
- g) valyuta - pul siyosati;
- d) arzon (yumshoq) pul siyosati deb yuritiladi.

1-tarqatma material

Foiz stavkalarining o'zgarishi

Davr	MB qayta moliyalash stavkasining yillik ko'rsatkichi	Qisqa mud-datli kreditlar bo'yicha olingan o'rtacha stavka, so'mda	Yuridik shaxslarning tezkor depozitlari bo'yicha olingan o'rtacha stavka, so'mda	Jismoniy shaxslarning tezkor depozitlari bo'yicha olingan o'rtacha stavka, so'mda
2000	32,3	25,7	12,9	32,2
2001	26,8	28,0	16,0	38,1
2002	34,5	32,2	19,2	40,2
2003	27,1	28,1	17,1	36,2
03/I	34,5	30,9	19,2	38,5
03/II	34,5	31,4	19,5	38,3
03/III	20,0	30,9	11,6	30,9
04/ I	20,0	19,8	13,6	33,9
04/ II	20,0	20,0	11,9	32,2
04/III	18,0	19,6	10,5	33,9

Manba: O'zR Markaziy banki

Raqamlar asosida O'zbekiston MB qanday pul siyosati yuritayotgani haqida o'z fikringizni bildiring.

O'zbekiston bank tizimining ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	2003	2004	2005
Banklar soni	33	31	29
Filiallar soni	805	799	788
Minibanklar soni	795	1122	1450
Kredit uyushmalari soni	14	20	24
Lombardlar soni	0	1	7
Kreditlar jami (mlrd. so'm)	3160,7	3595,5	3876,0
Iqtisodiyotning real sektoriga berilgan kreditlar (mlrd. so'm)	3156.0	3572.2	3853.3
Shundan uzoq muddatli kreditlar (mlrd. so'm)	2555.7	2901,9	3129,4

Jadvaldagi raqamlarga diqqat qiling. Ular asosida qanday xulosa chiqarish mumkin? Fikringizni izohlang.

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1g); 2a); 3v); 4b); 5d); 6j); 7e); 8z); 9yo); 10y); 11i).

Masala va mashqlar:

1. a) bank, b) tijorat.
2. Ssuda foizi 20%; summasi 200 000 so'm
3. Oddiy omonat shakli bo'yicha 80 000 so'm foiz oladi. Hosil omonati 240 000 so'm, 3 marta ko'p. Bankka qo'ygan puli shu muddat ichida kerak bo'ladimi, yo'qmi, shunga qarab tanlashi kerak.
4. 1), 5) iste'mol krediti;
 - 2) davlat krediti;
 - 3) tijorat krediti;
 - 4) xo'jaliklararo kredit;
 - 6) ipoteka krediti;
 - 7) bank krediti;
 - 8) xalqaro kredit.

5. Majburiy rezerv normasi 6,3; pul multiplikatori 15,8; Bank tizimi yaratgan $MS = 3343,2$ mlrd. so'm bo'lishi mumkin.

6. Rezerv normasi 15% bo'lganda, 32,25 mlrd. so'm. MBga berilgan $m = 6,7$; Pul miqdori 1440,5 mlrd. so'm. Rezerv normasi 20% bo'lganda, $m = 5$; pul miqdori 1075 mlrd. so'm:

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2N; 3T; 4N; 5T; 6T; 7N; 8N; 9T; 10N, 11T.

Testlar:

2b); 3d); 4v); 5a); 6g); 7b); 8a); 9v); 10d).

12-mavzu. IQTISODIYOTNI TARTIBGA SOLISHDA DAVLATNING ROLI

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Iqtisodiyotni tartiblash
2. Davlatning iqtisodiyotga aralashuvi
3. Milliy iqtisodiyot mustaqilligini ta'minlash
4. Iqtisodiyotni tartibga solishning klassik nazariyasi
5. Iqtisodiyotni tartibga solishning keynscha modeli
6. Iqtisodiyotni tartibga solishning monetar modeli
7. Kouz teoremasi (Couse teorem)
8. Ratsional kutish nazariyasi
9. Monetar qoida
10. Iqtisodiyotni tartiblashning bevosita usullari

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlash bozor bajara olmaydigan ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarni amalga oshirish;

b) Iqtisodiyot o'zini-o'zi bozor mexanizmi va bozor regulyator-lari asosida tartibga soladi, ular yordamida mamlakatdagi resus-lar to'la ishga solinadi;

v) iqtisodiyotni chet elga qaram bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, bu-ning uchun chora–tadbirlar belgilash, milliy manfaatlarni himoya qilish;

g) bozor o'z-o'zicha iqtisodiyotni samarali tartibga sola olmay-di, resurslardan to'la foydalanishni amalga oshira olmaydi. Shu-ning uchun davlatning iqtisodiyotga fiskal va pul-kredit siyosati orqali faol aralashuvi qo'yilgan maqsadga erishish mumkinligi to'g'risidagi kontseptsiya;

d) makroiqtisodiy nisbatlarni bir-biriga mos holda rivoj-lanib borishi, undagi turli bo'g'inlar faoliyatini bir-biriga bog'liq holda muvozanatlashuviga erishish;

e) monetarizm tarafdorlari tomonidan ilgari surilgan. Unga ko'ra, muomaladagi pul massasi yiliga real YaIM o'sishining potentsial sur'ati darajasiga teng miqdorda o'sishi kerak. Pul massasi barqaror 3-5% o'sishi zarur;

yo) ijobiy yoki salbiy effektlar (ta'sirida) kelib chiqadigan muammolarning ma'lum bir qismini davlat aralashmay echish mum-

kinligini e'tirof etuvchi kontseptsiya. Unga muvofik, tashqi effektlarning ma'lum qismi manfaatdor tomonlar o'rtasida ovoza qilinmaydigan «kishi bilmas» individual bitimlar orqali echish mumkin bo'lgan muammolardir;

j) keynschilikka muqobil, davlatning iqtisodiyotga arala-shuvi minimum darajada muomaladagi pul miqdorini tartibga solish doirasidagina bo'lishi zarurligini asoslovchi kontseptsiya. Unga ko'ra, narx darajasi muomaladagi pul miqdoriga bog'liq, shuning uchun monetar qoidaga rioya qilish kerak;

z) gipoteza, unga muvofiq firmalar va uy xo'jaliklari davlat pul-kredit va byudjet siyosati orqali iqtisodiyotga ma'lum bir darajada o'z ta'sirini o'tkazadi, deya kutishadi va o'z manfaat-laridan kelib chiqib, bu siyosatni samarasiz qilib qo'yadigan turli chora-tadbirlar qo'llashadi;

i) iqtisodiyotni davlatning to'g'ridan-to'g'ri aralashuviga asoslangan vosita va dasturlar orqali tartibga solish.

Masala va mashqlar:

1. Kuyidagi jadvalda to'rtta individual iste'molchining ma'lum bir mahsulotga talabining individual hajmi berilgan

	Baho (ming so'm), talab hajmi, dona	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
1	Abduhamid	0	0	0	1	2	3	4	5	6	7
2	Odiljonning	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3	Olimjonning	0	0	1	2	3	4	5	6	7	8
4	Erkinjonning	0	1	2	3	4	5	6	7	8	7

a) agar bu sof xususiy ne'mat bo'lsa, bozor talabi hajmini aniqlang.

b) agar u sof ijtimoiy ne'mat bo'lsa, unga jamoa talabi miqdorini aniqlang.

2. Sof ijtimoiy ne'matlar taklifi quyidagicha:

Baho	23	20	17	14	11	8	5	2	X
Taklif hajmi	9	8	7	6	5	4	3	2	X

Birinchi masalada berilganlardan foydalanib:

a) sof ijtimoiy ne'matlarning samarali hajmini aniqlang.

b) agar u xususiy sektorda ishlab chiqarilganda hajmi qancha bo'lar edi?

3. Kichik shaharchada 240 ming aholi yashaydi. Ular teng uch guruhdan (80 ming kishidan) iborat deylik. Ijtimoiy ne'mat: yoritish uchun chiroq o'rnatish qadr-qimmati har bir guruh uchun turlicha. Har bir guruh turli miqdorda chiroq o'rnatish taraf-dorlari: A guruh uchun induvidual talab $P = 1 - 0,01Q$ formulasida ifodalangan. Bu erda P - narx, Q - shaharchada chiroqlar miqdori;

Ikkinchi V guruh uchun $P = 2 - 0,02Q$; Uchinchi S guruh uchun esa, $P = 3 - 0,03Q$;

Yo'lga chiroqlar o'rnatishdagi me'yoriy xarajatlar doimiy bo'lib, 240 ming so'mni tashkil qiladi. Shaharchada yo'lga o'rnatiladigan chiroqlarning optimal miqdori nechta?

4. Quyidagi sanab o'tilgan soha va tarmoqlardan qaysi birlarida davlat sektoriga qarashli korxonalar ko'proq uchraydi?

- a) chakana savdoda;
- b) infrastrukturada;
- v) mehmonxona va ijtimoiy ovqatlanish;
- g) qishloq xo'jaligi;
- d) xom ashyo qazib olish, undirma sanoatda;
- e) kiyim-kechak ishlab chiqarishda;
- yo) poyabzal ishlab chiqarishda;
- j) ilmiy-tadqiqot ishlarida;
- z) non va non mahsulotlari ishlab chiqarishda;
- i) ichimlik mineral suv ishlab chiqarishda.

5. Quyida davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdan maqsadlari ko'rsatilgan. O'zaro bir-biriga ta'sir ko'rsatuvchi va bir-biriga zid maqsadlarni ajratib ko'rsating.

- a) iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish;
- b) narxning o'sishining to'xtatish uchun importni ko'paytirish;
- v) to'lov balansining taqchilligini tugatish;
- g) o'rta va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash;
- d) ishsizlikni qisqartirish;
- e) kapitalning markazlashuvini rag'batlantirish;
- yo) yangi texnologiyani joriy qilish va raqobatga dosh berolmaydigan tarmoqlarni tugatish.

6. Ijobiy yoki salbiy effektlar (ta'sirida) kelib chiqadigan muammolarning ma'lum bir qismini davlat aralashmay echish mumkin, qachonki:

- 1) mulk huquqi aniq belgilangan;

- 2) uncha ko'p bo'lmagan kishilar o'rtasida;
- 3) bitim qiymati nisbatan kichik bo'lsa; boshqa hollarda davlat miqyosida echiladi.

Bildirilgan fikrlar kimniki va u qanday ataladi? Ijobiy va salbiy effektlar deganda nima tushuniladi?

7. Quyidagilarni diqqat bilan o'qing. Ular ichida guruhga taalluqli bo'lmaganini aniqlang va uni ro'yxatdan chiqaring. Sababini izohlang.

- 1) Ilyosjon kontrakt asosida Toshkent Moliya institutida o'qiyapti.
- 2) Ra'no xususiy poliklinikaga murojaat qilib, pullik meditsina xizmatlaridan foydalandi.
- 3) Abbas sport klubiga a'zo bo'lib, tennis kortidan foydalanish huquqiga ega bo'ldi.
- 4) Dildora qizini ingliz tili va raqsga o'rgatadigan bog'chaga berdi.
- 5) Askar M. Yo'ldoshev chegarani qo'riqlamoqda.
- 6) Rahbaroy iqtisodiyotga tegishli ma'lumotlarni olish uchun axborot yig'ish bilan shug'ullanuvchi mas'uliyati cheklangan jamiyat-ga murojaat qildi.

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. Iqtisodiyotni tartibga solish ikki yo'l bilan: a) iqtisodiyot o'z-o'zini tartiblashi (bozor mexanizimi yordamida); b) davlat tomonidan tartibga solish tarzida amalga oshiriladi.

2. Markazdan rejalashtirishga asoslangan tizimda iqtisodiyot reja tuzish va uni bajarishni nazorat qilish orqali tartibga solingan.

3. Davlat raqobatni qo'llab-quvvatlashi, antimonopol qonun-lar qabul qilishi shart emas. Erkin iqtisodiyot raqobat uchun o'zi sharoit yaratadi.

4. Davlatning huquqiy, ma'muriy yo'li bilan taqiqlash, ruxsat berish, majbur qilish, nazorat qilish orqali iqtisodiyotni tartibga solishini noiqtisodiy yo'l bilan bevosita tartibga solish, deyish mumkin.

5. Davlatning iqtisodiyotni tartibga solishni iqtisodiy yo'l bilan amalga oshirishi ham ikkiga, iqtisodiyotga bevosita ta'sir ko'rsatish va bilvosita ta'sir ko'rsatishga bo'linadi.

6. Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning iqtisodiyotga aralashuvi me'yori shu darajada bo'lishi kerakki, u bozor mexanizimini ishlashiga xalaqit bermay, uni ishlashi uchun sharoit yaratishi, bozor mexanizmi ishini to'ldirib turishi zarur.

7. Bozor iqtisodiyotida iqtisodiy aloqalarning globalla-shuvi, aholi farovonligini ta'minlashdagi bozor mexanizmini kamchiligi

iqtisodiyotga davlat aralashuvini cheklashga undasa, ikkinchidan, bozor mexanizmini to'laqonli ishlashi uchun sharoit yaratilishi talabi davlatning rolini kuchaytirishni talab qiladi.

8. Kishilik jamiyatining barqaror rivojlanishida davlat-ning muhim funktsiyalaridan biri tashqi effektlarga ta'sir ko'r-satishdir.

9. Tashqi effektlar bu bozor bitimlarida tovar va xizmatlar bahosida aks etmagan qo'shimcha xarajat, chiqimlar, naf va yutuqlar-dir.

10. Ijobiy tashqi effekt deganda, tovar va xizmatlar narxida aks etmagan qo'shimcha xarajatlar tushuniladi.

Testlar:

1. Quyidagilardan qaysi biri davlatning iqtisodiyotga to'g'ri-dan-to'g'ri aralashuvini ifodalamaydi:

- a) amortizatsiya siyosatini yuritish;
- b) huquqiy normativlar ishlab chiqish;
- v) ma'muriy tartibga solish;
- g) iqtisodiy sektorda faoliyat yuritish;
- d) qonunlar qabul qilish.

2. Mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, bu ...

- a) iqtisodiyotni erkin bo'lishi uchun sharoit yaratish;
- b) milliy pul qadrining tushib ketishiga yo'l qo'ymaslik;
- v) ishlab chiqarishning uzluksizligini ta'minlab, iqtisodiyotni falaj holatiga yo'l qo'ymaslik;
- g) aholining hayot kechirish farovonligini oshirish;
- d) iqtisodiy samaradorlikka erishish.

3. «Monetar qoida»ga muvofiq:

- a) davlat yalpi talab bilan yalpi taklif o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashi kerak;
- b) davlat doimo real YaMMning potentsial o'sish sur'atiga mos ravishda pul taklifining o'sish sur'atini qo'llashi va u amal qilayotgan qonunchilikda o'z ifodasini topishi kerak;
- v) davlat byudjetining xarajat va daromadlarini muvofiqlashtirishni ta'minlash kerak;
- g) davlat naqd pullar bilan naqd bo'lmagan pullar o'rta-sidagi doimiy nisbatlarni ushlab turishi kerak;
- d) davlat inflyatsiyani nol darajada ushlab turishga mas'ul.

4. Yopiq iqtisodiyotda barqarorlashtirish siyosati ratsional kutish nazariyasiga ko'ra:

- a) biznes tsikl doirasida davlat byudjetini balanslash-tirish;
- b) «narx va daromadlar siyosati» o'tkazish ;
- v) «monetar qoida»ning so'zsiz bajarilishi;
- g) davlatning fiskal siyosati yordamida xususiy investitsiyalarni rag'batlantirish;
- d) chet el investitsiyalari uchun qulay sharoit yaratishni ifodalaydi.

5. Sof ijtimoiy tovar-xizmatlar shunday tovarlarki,

- a) ular faqat davlat tomonidan ishlab chiqariladi;
- b) ulardan bir iste'molchi foydalanishi bilan boshqalar foydalanishi uchun kamayib qolmaydi;
- v) iste'mol qilishni faqat bu tovarlarga pul to'laganlar bilan cheklab bo'lmaydi;
- g) b va v javob to'g'ri;
- d) a va b javob to'g'ri.

6. Aralash ijtimoiy ne'matlar bu – ...

- a) raqobatligi past, ya'ni qo'shimcha iste'molchi qo'shi-lishi bilan bu tovar boshqalar uchun kamayib qolmaydi;
- b) iste'moldan istisno qilish mumkin, shuning uchun baho belgilash oson;
- v) iste'moldan istisno qilish mumkin emas, ya'ni pul to'lamaydiganlarni to'laganlardan ajratish qiyin;
- g) b va v javob to'g'ri;
- d) a va b javob to'g'ri.

1-tarqatma material

Turli nazariyalar va ularning farqlari

	Keynischilik nazariyasi	Monetaristik nazariya	Ratsional kutish nazariyasi
G'oyaviy yo'nalishi	Iqtisodiyotni solik, soliqqa tor-tish va davlat xarajatlari bilan «aniq sozlash»ni amalga oshirish mumkin	Iqtisodiyotni tartibga solish uchun davlat pul taklifini 3-5% ko'paytirsam bo'ladi. Boshqa hech qanday aralashish kerak emas	Monetar siyosat ham, fiskal siyosat ham ish bermaydi, shuning uchun yaxshisi, hech qanday favqulodda chora-tadbir ko'rmalik kerak
Tahlil doirasi	Talab o'z taklifini vujudga keltiradi $S+I+G=GDP$	$MV=PQ$	Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar etarli darajada farsatli. Davlat yuritayotgan siyosat qanday oqibatga olib kelishini hisobga olib o'z manfaatlariga ko'ra, o'z siyosatlarini ishlab chiqib yuritadilar
Amalga oshirishdagi iqtisodiy tahlil	1. Ish haqi va baho pasayish tomoniga moslashuvchan emas 2. Jamg'arma daromadga bog'liq. 3. Investitsiya kutilayotgan foyda va foiz stavkasiga bog'liq	1. Real YaIM yiliga 3-5% atrofida o'sishi mumkin 2. Pul aylanish tezligi o'z asosiga ko'ra barqaror	1. Odamlar ratsional qarorlar qabul qilishadi 2. Kutish kelayotgan ko'zlaydi 3. Davlat qo'llagan siyosat oqibatlaridan o'zlarini mudofaa qilib, himoya choralarini qo'llashadi
Monetar siyosat	1. Iqtisodiyotga foiz stavkasi va investitsiyalar orqali ta'sir ko'rsatadi 2. Tushkunlikni to'xtatishdan ko'ra inflyatsiyani to'xtatadi	1. M ni yiliga 3-5% ga ko'paytirish 2. Pul taklifi-ning o'zgarishi bevosita narx va ishlab chikarish natijasiga ta'sir ko'rsatadi	3-5% qoidasi to'g'ri, u kutishni barqarorligiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak

	tatishga yaraydi		
Fiskal siyosat	1. YaIMni ko'paytirish uchun soliqlarni kamaytirish, davlat xarajatlarini ko'paytirish kerak 2. Inflyatsiya sur'atini pasaytirish uchun soliqlarni ko'paytirish, davlat xarajatlarini ko'paytirish kerak	1. Uzoq muddatli davrda real YaIM ga ta'sir ko'rsata olmaydi. 2. Qisqa muddatli davrda ma'lum bir samara berishi mumkin	Fiskal siyosatning samarasizligi odamlarning reaksiyasida ifodalanadi

Nima sababdan iqtisodchilarning fikri, bergan tavsiyalari farq qiladi?

2-tarqatma material

Iqtisodchilarning fikrlari farq qilib, bir muammoni echish uchun bergan tavsiyalarni turlicha bo'lishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar:

1. Muammoga vaqt jihatidan yondoshuvdagi farq;
2. Iqtisodiyotning nihoyatda murakkab tizimligi sababli iqtisodchilarning taxminlaridagi farq;
3. Ular turli iqtisodiy nazariyalarga tayanishadi;
4. Qo'yilgan maqsadga nisbatan turlicha qarash, har bir kishi uchun qadr -qimmat tushunchasi farq qiladi;
5. Boshqalar.

Boshqalarga qanday omillarni kiritish mumkin?

Shuning uchun ham «Komil, hozirjavob iqtisodchi - bu Prezidentga yoki Oliy majlisga «Iqtisodiyotda barqaror o'sishga, aholi real daromadlarining o'sishiga erishish uchun mana bunday siyosat yuritish mumkin. Agar birinchi siyosatni yurgizsak, a), b), v) lar yuz berishi; Ikkinchi siyosatni yurgizsak, g), d), e) yuz berishi mumkin. Nimaga erishmoqchi bo'lishga qarab, tanlashimiz zarur, deya oladigan iqtisodchidir» - degan fikrga qo'shilasizmi?

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1d); 2a); 3v); 4b); 5g); 6j); 7yo; 8z); 9e); 10i).

Masala va mashqlar:

1. a) agar bu mahsulot sof xususiy ne'mat bo'lganda bozor talabi hajmi quyidagicha bo'ladi:

Baholar	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Bozorning talab hajmi	1	3	6	10	14	18	22	26	30	32

b) agar u sof ijtimoiy ne'mat bo'lsa, unga jamoa (jamiyat) talabi hajmi quyidagicha bo'ladi:

Jamoa talaba hajmi	1	2	3	4	5	6	7	8
Baho (ming. so'm)	32	30	26	22	18	14	10	6

2. a) sof ijtimoiy ne'matlarning samarali hajmi 6 birlik, bahosi 14 ming so'mga teng, ya'ni jamoa talabi bilan 10 individual talab teng, me'yoriy xarajatlar bilan baho teng;

b) ana shu sof ijtimoiy ne'matni davlat emas, xususiy sektor ishlab chiqarganda 5 ta 18 ming so'mdan ishlab chiqargan bo'lar edi.

3. Ko'chaga o'rnatilishi zarur bo'lgan chiroqlarning optimal sonini barcha iste'molchilar talabi asosida hisoblaymiz. U holda: $MSB = MB_1 + MB_2 + MB_3 + \dots$; $MSB = MV$; $MSB = MS$; Bu erda MV – marginal benefit – me'yoriy naflik; MS - marginal cost – me'yoriy xarajatlar;

U holda: $MSB (P_D) = P_1 + P_2 + P_3 = (40\,000 - 400Q) + (80\,000 - 800Q) + (120\,000 - 1200Q) = 240\,000 - 2400Q$;

$MSB = MS$ bo'lgani uchun: $240\,000 - 2400Q = 120\,000$; $Q = 50$;

Demak, o'rnatilishi zarur bo'lgan chiroqlarning optimal soni 50 dona.

4. b) ; d) ; j).

5 a) va d); a) va j) o'zaro, bir-biriga ta'sir ko'rsatuvchi;

a) va b), b va v), g va e), d) va j) bir-biriga zid amal qiladigan

6. Bu fikr taniqli iqtisodchi R. Kouzniki, uni iqtisodiyotda Kouz teoremasi deb ataladi.

Ijobiy tashqi effekt tovar(xizmat) narxida aks etmagan yutuq (naf)ni ifodalaydi. Ijobiy tashqi effektda **qo'shimcha ko'riladigan naf tovarlarning narxida aks etmagani uchun bunday mahsulotlarni ishlab chiqarish ham, iste'mol ham etarli bo'lmaydi.**

Tashqi effekt salbiy bo'lsa, u yoki bu turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish yoki iste'mol qilish tufayli kelib chiqadigan zarar «uchinchi shaxs», ya'ni aynan shu mahsulotni ishlab chiqarish yoki iste'moliga aloqasi yo'q kishilar zimmasiga yuklanadi.

Salbiy tashqi effektda **qo'shimcha xarajatlar bahoda aks etmagani uchun bunday tovarlar ko'plab ishlab chiqariladi va iste'mol qilinadi.** Shuning uchun ular davlat tomonidan tar-tibga solinishi zarur.

7. Guruhga taalluqli bo'lmagani, beshinchisi, «Askar M. Yo'l-doshev chegarani qo'riqlamoqda». Uning xizmati **sof ijtimoiy ne'mat.** Ular hamma iqtisodiy sub'ektlarni birgalikda iste'mol qilishi bilan xarakterlanadi. Sof ijtimoiy tovar va xizmat-larni iste'moldan istisno qilib bo'lmaydi. Shuning uchun ular har bir kishi uchun alohida pulda baholanmaydi. Qolganlari **ara-lash ijtimoiy ne'matlardan** foydalanishayapti. Bunday ne'mat-lar raqobatlilik past, lekin yuqori darajada istisno qilish mumkin, ularga baho belgilash oson. Bunday xizmatlardan foyda-lanish uchun alohida sub'ektlarga to'lov joriy qilish mumkin. Shu sababli bunday ne'matlar uchun xarajatlarni davlat byudjetidan moliyalashtirish bilan birga bozor usullaridan foydalaniladi.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2T; 3N; 4T; 5T; 6T; 7N (aksincha); 8T; 9T; 10N.

Testlar:

1a); 2v); 3b); 4v); 5g); 6d).

13-mavzu. AHOLI DAROMADLARI VA DAVLATNING IJTIMOIY SIYOSATI

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Daromad	7. Lorents egri chizig'i
2. Daromadlarning funktsional taqsimlanishi	8. Jini koeffitsienti
3. Daromadni shaxsiy (vertikal) taqsimlanishi	9. Turmush darajasi
4. Nominal daromad	10. Kam ta'minlangan oilalar
5. Real daromad	11. Ijtimoiy to'lovlar
6. Aholining umumiy daromadi	12. Ijtimoiy siyosat
	13. Inson kamoloti indeksi

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) jamiyatning pul daromadini, qanday omil ulushi evaziga olingani va bajaradigan funktsiyalari asosida taqsimlanishi: ish haqi, renta, foiz, foyda;

b) ma'lum vaqt davomida aholi tomonidan olingan pul shaklidagi daromad;

v) jamiyatning pul daromadini alohida oilalar, shaxslar o'rtasida taqsimlanishi;

g) aholi daromadining notengligini ko'rsatuvchi grafik.

d) ma'lum bir vaqt davomida pul va natural shaklda olingan daromad;

e) ma'lum bir vaqt (yil) oralig'i(yil)da YaIMning omillar ulushiga ko'ra, taqsimlanishi natijasida olingan, shaxsiy iste'mol va turli ne'matlar (tovar va xizmatlar) sotib olishga mo'l-jallangan pul mablag'lari summasi;

yo) jamiyatning notenglik darajasini ifodalovchi ko'rsatkich.

j) kam ta'minlangan oilalarga pul yoki natura shaklida yordam berishga qaratilgan to'lovlar;

z) aholini hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy ne'matlar bilan ta'minlanganligi hamda zarur ne'matlar bilan ehtiyojlarni qondirilish darajasi;

i) ma'lum bir vaqt (yil) oralig'ida nominal daromadga sotib olish mumkin bo'lgan tovar va xizmatlar miqdori. Ularning miqdori esa soliqlar, baho, nominal daromadga bog'liq;

y) jon boshiga yashash minimumidan ortmaydigan kam daromad oluvchi oilalar;

l) davlatning insonni samarali ijtimoiy himoyasini shakllantirish va kamol topishiga imkon yaratishga qaratilgan siyosati (chora-tadbirlar ko'rishi);

k) aholi farovonligi, jamiyatda insonning barkamolligini ta'minlanishini ifodalovchi ko'rsatkich. Jon boshiga to'g'ri keldigan YaMM, kutilayotgan yashash yoshi, ta'lim darajasi (25 yosh va undan kattalar) asosida hisoblanadi.

Masala va mashqlar:

1. O'zbekistonda 2003 yili aholining pul daromadlari 6488,6 mlrd. so'mni tashkil etdi. Undan 36691 mlrd. so'mi ish haqi, 2078,8 mlrd. so'mi tadbirkorlik va boshqa daromadlar, qolgani sotsial transfertlarni tashkil etadi. Aholi daromadlarida ish haqi, tad-birkorlik va boshqa daromadlar, transfert to'lovlari ulushini hisoblang. Agar respublika aholisi 25,5mln kishi desak, oilalar soni, aholi jon boshiga o'rtacha daromadni hisoblang.

Daromadni funktsional va shaxsiy taqsimlanishi nima? Adolatli taqsimot deganda qanday taqsimot tushuniladi?

2. O'zbekistonda aholi pul daromadlari 2002 yili 5196,7 mlrd. co'm edi. 2003 yili 6488,6 mlrd. so'mga etdi. Iste'mol baholarining o'sish sur'ati 2002 yilga nisbatan 10,3%ni tashkil etsa, agar aholi 25,4 mln. kishidan 25,5 mln. kishiga ko'paydi desak, aholi jon boshiga pul daromadlari va real daromadlar qanday o'zgarganini hisoblang.

Aholining nominal va real daromadlari qanday daromad? Ularning o'zgarishiga qanday omillar ta'sir qiladi. Izohlang.

3. Aholining pul xarajatlari va jamg'armasi 6211,0 mlrd. so'mni tashkil etadi, shundan 5107,4 mlrd. so'mi tovar va xizmatlar sotib olish uchun sarflangan. Agar 2002 yili, bu ko'rsatkichlar muvofiq ravishda 5248,1 mlrd. so'm va 4387,6 mlrd. so'm bo'lib, aholi soni 25,4 mln. kishidan 25,5 mln. kishiga etdi desak, aholi jon boshiga iste'mol va jamg'arma qanday o'zgarganini hisoblang. Iste'mol darajasi va tarkibiga qanday omillar kiradi, ko'r-sating.

4. To'rt kishidan iborat Odiljonlar oilasining yillik pul daromadi 825 ming so'mni tashkil etdi. Qo'shnilar Olimjon-larning oilaviy daromadi esa 1025 ming so'm. Undan tashqari na-tura shakldagi daromad pulga chaqilsa, 250 ming so'mga teng bo'ladi. Oila 5 kishidan iborat. Har ikki oilada ham ikki kishi ishlaydi. Oila jon boshiga va

ishlovchilarning har biriga to'g'ri keladigan umumiy va pul daromadlarni hisoblang. Aholi daromadlarining tabaqalanishiga qanday omillar ta'sir qiladi? Ko'rsating.

5. Bozor iqtisodiyotida taqsimot quyidagicha amalga oshiriladi:

- 1) mehnat va uning natijalariga qarab;
- 2) mulk va kapitalga qarab;
- 3) ehtiyojlarga qarab;
- 4) ishbilarmonlik qobiliyatiga qarab;
- 5) nufuziga qarab;
- 6) talab va taklif qonuniga asosan, taqsimlanadi.

Taqsimotning bu usullariga mos ravishda tashkil topishi hamda kelib tushish shakli jihatidan farqlanuvchi, shaxsiy daromad turlarini sanab bera olasizmi?

6. Quyidagi ko'rsatkichlarga e'tibor qiling. Ular asosida qanday indeks hisoblanadi:

1. Sog'liqni saqlash ahvoli.
2. Ta'lim darajasi.
3. O'rtacha yashash yoshi.
4. Aholining bandligi.
5. Siyosiy hayotga yo'l berilishi.

Bu indeks nimani ko'rsatadi, u eng yuqori bo'lgan mamlakat-larni ko'rsata olasizmi?

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. Jini koeffitsienti qancha past bo'lsa, daromad taqsimoti mukammal raqobat sharoitida yuz berayapti deb, ta'kidlay olamiz.

2. Jini koeffitsienti Yaponiyada 0,270, Braziliyada 0,565. Demak, Braziliyada Yaponiyaga qaraganda daromadlar tengsizligi yuqori.

3. Olingan daromad qancha past bo'lsa, oziq-ovqat, kiyim-kechak sarfi daromadda shuncha yuqori, uzoq muddat foydalaniladigan tovarlar olish uchun qilgan xarajatlar hisssasi shuncha kam bo'ladi, daromad ko'p bo'lsa, aksincha. Xarajatlar tarkibi olingan daromadga bog'liqligini E. Engel o'rgangan.

4. Farovonlik darajasi, hayot kechirish sharoiti – ijtimoiy erishilgan daraja. Real daromad - turmush darajasining bosh ko'r-satkichi, lekin farovonlik, bundan tashqari hayot kechirish sharoiti-tini ham o'z ichiga oladi.

5. O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tish natijasida daromadlar tarkibi ham o'zgardi, yollanib ishlovchilarning ish haqi ulushi pasayib, tadbirkorlik daromadi orta bordi.

6. Kambag'allik darajasi minimal ish haqi asosida aniq-lanadi.

7. Aholi pul daromadlarining asosiy manbai: ish haqi va xo'jalik faoliyati yuritishdan daromadlar, mulkdan va tadbirkorlik daromadi, transfert to'lovlari tashkil etadi. Boshqa daromadlarning esa salmog'i past.

8. «Adolat» va «Tengsizlik» tushunchalari jamiyatning daromadlarini taqsimlash nuqtai-nazaridan aynan bir-biriga o'xshash tushunchalardir.

9. Bozor iqtisodiyotida daromadlar taqsimoti faqat bozor mexanizmi, uning erkin o'yiniga bog'liq emas. Davlat ham turli dastaklar orqali daromadlarni qayta taqsimlashga ta'sir ko'rsa-tib, tartibga soladi.

10. O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tishning birinchi bosqichida aholining barcha qatlamlarini ijtimoiy himoyasi amalga oshirilgan bo'lsa, hozirga kelib, asosan manzilli ijtimoiy himoya qo'llanilmokda.

Testlar:

1. Bozor iqtisodiyoti sharoitida yashayotgan mamlakatlarda davlatning daromadlar siyosati bu ...

- a) barcha kategoriyadagi bandlar (ishlovchilar) uchun ish haqi va maosh miqdorini davlat tomonidan belgilash;
- b) daromadlardagi katta farqni soliq tizimi va ijtimoiy to'lovlar orqali kamaytirish;
- v) milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlarida teng ish haqi darajasini saqlash;
- g) zarur tarmoqlarda teng ish haqi darajasini saqlash;
- d) yaratilgan milliy daromadning aholi o'rtasidagi taqsimotini tenglashtirish.

2. Mamlakatda Jini koeffitsienti 0,35dan 0,55ga o'sdi. Demak,

- a) jon boshiga o'rtacha real daromadlar kamaydi;
- b) daromadlarni tabaqalanishi pasaydi;
- v) daromadlarni tabaqalanishi kuchaydi;

- g) yashash minimumiga qaraganda daromadi past aholi ulushi kamaydi;
- d) aholi jon boshiga o'rtacha real daromadlar o'sdi.

3. Rivojlangan bozor iqtisodiyotiga milliy daromadda iste'mol hissasining o'sib borishi xos. Ko'rsatilganlardan qaysi biri uning sababi bo'la olmaydi:

- a) milliy daromadning kamroq qismini jamg'argan holda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash mumkin;
- b) inson omilini ahamiyati ortib, uning iste'moli orti-shini taqozo etadi;
- v) iqtisodiyot rivojlangan sari, aholining binobarin iste'molchilarning sonini ko'paytirish sustlashadi;
- g) aholining farovonligini oshirish tamoyili kuchayib boradi;
- d) aholining tabaqalanishini oldini olishga davlat o'z ta'sirini o'tkazadi.

4. Quyidagi usullardan qaysi biri aholini eng kam iste'mol byudjetini hisoblashda foydalanilmaydi:

- a) jon boshiga yaratilgan milliy daromadni avvalgi yil-lar bilan taqqoslash;
- b) iste'mol savati asosida hisoblash;
- v) regressiv model: turli xarajatlar va daromadlar, eng kam iste'mol qiymati bo'yicha aniqlash;
- g) ekspert baholash usuli;
- d) sotsiologik kuzatish o'tkazish.

5. Shvetsariya iqtisodchisi V. Pareto daromadlar taqsimlanishini tadqiqot qilib, daromad taqsimlanishidagi bog'liqlikni o'rganib shunday qarorga keladi:

- a) eng kam daromad oladiganlar mamlakatda ko'pchilikni tashkil etadi;
- b) eng yuqori daromad oladiganlar ko'pchilikni tashkil etadi;
- v) o'rtacha daromad oladiganlar kamchilikni, kambag'al va boy tabaqa birgalikda ko'pchilikni tashkil etadi;
- g) eng kam va eng ko'p daromad oladigan tabaqa uncha ko'p emas;
- d) daromaddagi farq soliq olingandan so'ng qisqaradi.

6. Pareto qonuniga ko'ra:

- a) jamiyat doimo o'rta sinfga tayanadi;

- b) jamiyat boy qatlamga tayanadi;
- v) jamiyat kambag'allikka qarshi kurashadi;
- g) jamiyat a'zolari uchun xayriya qilishni yoqtirganlarga tayanadi;
- d) pulni uyda saqlamay, bankka qo'yganlarga tayanadi.

7. Lorents egri chizig'i 5 yil davomida bissektrisadan ancha uzoqlashdi: Bu nimani bildiradi?

- a) sotsial tenglikka erishilganini;
- b) aholini tabaqalashuvini kuchayganini;
- v) aholini turmush darajasini pasayganini;
- g) aholi turmush darajasini oshganini;
- d) aholi daromadlari ko'payganini.

Tarqatma materiallardan namunalar:

O'zbekiston viloyatlarida oila daromadlarining tabaqalashuvi

Viloyatlar	O'rtacha darajaga nisbatan oila daromadi, % hisobida
	100,0
1. Qoraqalpog'iston	82,4
2. Andijon	108,1
3. Buxoro	103,1
4. Farg'ona	116,8
5. Navoiy	102,4
6. Namangan	71,8
7. Samarqand	95,7
8. Toshkent	107,7
9. Jizzax	108,5
10. Qashqardaryo	98,5
11. Surxondaryo	87,0
12. Sirdaryo	85,7
13. Xorazm	86,7
14. Toshkent shahri	122,7

Aholi turmush darajasi va insoniy potentsial taraqqiyoti ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Yillar			
	1991	1995	2000	2005
Aholi jon boshiga pul daromadlari yillik o'sishi (%)	-	101,9	155,5	122,3
Oylik nominal o'rtacha ish haqining o'sishi (%)	-	2,6 marta	158,3	132,6
Aholining uy-joy bilan ta'minlanishi (o'rtacha 1 kishiga kv. m.)	12,2	12,9	13,8	14,3
Ichimlik suv bilan ta'minlanish darajasi (%)	56,4	69,2	80,4	81,8
Tabiiy gaz bilan ta'minlanganlik darajasi (%)	46,2	60,2	76,1	79,8
Tug'ilgan chog'idan kutilayotgan o'rtacha umr uzoqligi (yosh)	69,3	70,2	70,8	71,6
Katta yoshdagi aholining savodxonlik darajasi (%)	97,7	98,96	99,16	99,2
Ta'lim muddati (yil)	10,9	11,4	11,4	11,5
Aholi jon boshiga real YaIM (AQSh \$)	25510	2440	2994	2998
Insoniy potentsial taraqqiyoti indeksi (IPTI)	0,676*	0,679	0,736	0,747

Jadval ma'lumotlarini tahlil qiling. O'z fikringizni bil-diring.

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1e); 2a); 3v); 4b) 5i); 6d); 7g); 8yo) 9z); 10y); 1j); 12l); 13k).

Masala va mashqlar:

1. Ish haqi 56,6%, tadbirkorlik faoliyati va boshqa daromad-lar 32%, sotsial transfertlar 11,4%, aholini jon boshiga o'rtacha yillik pul daromadi 252,8 ming so'm.

2. Aholi jon boshiga o'rtacha yillik jami daromad 2002 yili 204,9 ming so'm, 2003 yili 252,8 ming so'm, 123,3%. 2002 yilgi baholarda 254,9 ming so'm, 2003 yil 229,8 ming so'm, 111,8 % ga o'sgan.

3. Aholi jon boshiga tovar-xizmatlar 2002 yili 173 ming so'm, 2003 yili 199 ming so'm bo'lgan. 2003 yil 115% o'sgan; 2002 yili 35,2 ming, 2003 yili 43 ming so'm jamg'arilgan. 2003 yilgi jamg'ar-ma 2002 yilga nisbatan 12,2%ga o'sgan.

4. Odiljonlar oilasidagi har bir ishlovchiga umumiy daromad ham pul daromadi ham 412,5 ming so'm, oila jon boshiga 206,25 ming so'mni tashkil etsa, Olimjonlar oilasi umumiy daromad ishlovchilarga 637,5 ming so'm, jon boshiga 212,5 ming so'm, pul daromadi ishlovchilarga 512 ming so'm, jon boshiga 170,8 so'm to'g'ri keladi.

5. Shaxsiy daromad turlari:

- 1) kishining mehnati va mehnat natijalariga mos bo'lgan shaxsiy daromadlar;
- 2) moddiy resurslarga egalik qilish natijasi bo'lgan shaxsiy daromadlar;
- 3) muhtojlikni hisobga olgan holda ijtimoiy fondlardan tushadigan shaxsiy daromadlar;
- 4) qayta taqsimlash jarayoni natijasida tushadigan shaxsiy daromadlar;
- 5) moliya-kredit tashkilotlari va boshqa mustaqil tarkibiy bo'linmalardan tushadigan shaxsiy daromadlar;
- 6) merosga qoladigan, bepul beriladigan, hadya qilinadigan, omad kelishidan va boshqa turdagi shaxsiy daromadlar.

6. Ular asosida aholining turmush farovonligi darajasini ko'rsatuvchi «Turmush sifati indeksi» hisoblanadi. Turmush sifati indeksi eng yuqori mamlakatlar Yaponiya, Kanada, Norvegiya, Shveytsariya, AQSh bo'lib, respublikamiz hozircha dunyo mamlakatlari ichida 80 - o'rinda turadi. Mustaqillikka erishganimizni uncha ko'p bo'lmaganini nazarda tutsak, 210 dan ortiq mamlakatlar orasida bu natija yomon emas.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1N; 2T; 3T; 4T; 5T; 6N; 7T; 8N; 9T; 10T.

Testlar:

1b); 2v); 3d); 4a); 5g); 6a); 7b).

II bo'lim. IQTISODIYO'T NAZARIYASINING XALQARO ASPEKTLARI

14-mavzu. JAHON IQTISODIYOTI VA UNING EVOLYUTSIYASI

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Jahon xo'jaligi
2. Milliy iqtisodiyotning baynalmillashuvi
3. Eksport kvotasi
4. Xalqaro mehnat taqsimoti
5. Eksport bo'yicha ixtisoslashuv koeffitsienti
6. Xalqaro iqtisodiy integratsiya
7. Jahon xo'jaligining globallashuvi
8. Global muammolar
9. Transmilliy korporatsiyalar

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

a) mehnatning turli davlatlar guruhi o'rtasida taqsim-lanishi bo'lib, alohida mamlakatlarning u yoki bu turdagi tovar ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatishga ixtisoslashuvi;

b) xalqaro mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi aloqalarini yuqori darajadagi bir butun xo'jalik aloqalari sifatida bir-lashuvi;

v) umumjahon xarakteriga ega, insonning hayoti, jamiyat taraqqiyotiga xavf soluvchi, o'zaro bog'liq, dunyo hamjamiyatini birgalikda kechiktirmay hal etishini talab qiladigan muammolar;

g) jahon xo'jaligini yagona tovar va xizmatlar, kapital, ish kuchi va intellektual bozori, mamlakat milliy iqtisodiyotini ja-hon iqtisodiyotining bir qismi sifatida namoyon bo'lishi;

d) jahon xo'jaligi doirasida bir yoki bir necha sohada hukum-ronlik qiluvchi korporatsiyalar;

e) mamlakatning jahon eksportida qanday mahsulot ishlab chiqarish va sotishga ixtisoslashuvini ifodalovchi ko'rsatkich;

yo) mamlakatlar o'rtasida barqaror iqtisodiy aloqalarni vujudga kelib, jahon xo'jaligi aloqalarida qatnashuvi;

j) har bir mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalarda qatna-shuvini ifodalovchi ko'rsatkich. Yil davomida chetga chiqarilgan tovar va xizmatlarning YaIMga nisbati bo'yicha hisoblanadi;

z) ijtimoiy–iqtisodiy rivojlanish darajasidan qat’i nazar, iqtisodiy munosabatlar tizimi bilan bog’langan milliy xo’jaliklar majmui.

Masala va mashqlar:

1. Aytaylik, AQShda eksportning umumiy hajmi 933,9mlrd. dollar. YaIM hajmi 8728,0 mlrd. doll. Malaziyada esa eksport hajmi 71,9 mlrd. dollar, YaIM hajmi esa 728,5 mlrd. doll.

Har ikki mamlakat eksport kvotasini hisoblang, ularni solishtiring. Eksport kvotasini eksportning YaIMdagi ulushi sifatida qaray olamizmi? Fikringizni izohlang.

2. O’zbekistonda 2003 yili 14948,6 mlrd. so’mlik YaIM yara-tildi. Eksportning umumiy hajmi esa 3725 mln. dollarni tashkil etdi. Agar 2003 yili so’mning dollarga nisbatan kursi 1 dollar = 975 so’m bo’lsa, eksport kvotasini hisoblang.

Agar 1999 yili bu ko’rsatkich 18,7% bo’lgan bo’lsa, 2003 yil bilan taqqoslab, qanday xulosa chiqarish mumkin?

3. Dunyo bo’yicha eksport hajmi 5473 mlrd. dollar bo’lib, uning 273,5 mlrd. dollari energiya tashuvchi resurslarni tashkil etadi. Qozog’istonda umumiy eksport hajmi 5,2 mlrd. doll., shundan 2,08 mlrd. dollarini neft va neft mahsulotlari tashkil etadi. Qozo-g’istonning eksport bo’yicha ixtisoslashuv koeffitsientini hisoblang. Bu koeffitsient nimani ko’rsatadi va undan qanday foydalanilishini izohlang.

4. 1999 yili jahon miqyosida 29232,1 mlrd. doll. YaMM yaratilgan. Er shari aholisi 5mlrd. 975 mln. kishi. 35 ta rivojlangan mamlakata aholi jon boshiga 25730 dollardan YaIM yaratilgan, 59 ta qoloq mamlakatda esa 987,6 mlrd. dollarlik YaIM ishlab chiqarilgan. Bu mamlakatlarda 2417 mln. kishi istiqomat qiladi.

Rivojlanayotgan va qoloq mamlakatlarda aholi jon boshiga to’g’ri keladigan YaIM miqdorini aniqlang. Ulardan qanday xulosa chiqarish mumkin?

Globalizatsiya jarayoni taraqqiyotning tezlashishiga katta ta’sir ko’rsatishiga qaramay, nima sababdan antiglobalistlar safi o’sib, ularning noroziligi kuchayib borayapti?

5. Quyidagilarni diqqat bilan o’qing. Ular ichida guruhga taalluqli bo’lmaganini aniqlang va uni ro’yxatdan chiqaring. Saba-bini izohlang.

«IBM», «Koka-Kola», «Prokter end Gembl», «Royyal-Datch-Shell», «Nestle». «Simens».

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. Mamlakatlarning o'zaro bog'lanishi kontseptsiyasida xalqaro mehnat taqsimoti hozirgi zamon talablaridan kelib chiqib talqin etiladi.
2. Modernizatsiya nazariyasiga ko'ra rivojlanayotgan mamlakatlarda mehnat taqsimoti chetdan kapital jalb qilishga qaratilgan bo'lishi kerak.
3. Xalqaro iqtisodiy integratsiya rivojlanishi uchun xalqaro infratuzilmani rivojlantirish shart emas.
4. Miqyosi va faoliyat yuritish jihatidagina emas, balki kapital va kapitalni nazorat qilish jihatidan ham baynalmilal korporatsiyalar xalqaro korporatsiyalar deb ataladi.
5. Kapital va uni nazorat qilish jihatidan, ya'ni bosh kompaniyalarning bir mamlakatga tegishli bo'lgan shakli xalqaro korporatsiyalar deb ataladi.
6. TMKlar arzon resurslar bilan birga o'z mahsulotlarini sotadigan bozorlarga ega bo'lishi natijasida nihoyatda katta im-koniyatga ega bo'ladi.
7. Monopolistik ustunlik (afzallik) modeli, chet ellik investor mahalliy investorga qaraganda qulay sharoitda bo'ladi, degan g'oyaga asoslanadi.
8. Mahsulotning hayot tsikli modeli - yaratilgan yalpi mahsulotning bozorga kirib borishidan boshlab, bozor talabini o'sishi, to'yinishi va oxir-oqibat sotishni kamayishi yuz berishi, bu mahsulotni chet mamlakatlarda ishlab chiqarishni yo'lga qo'yilishi esa shu mahsulotlarni hayot tsiklini uzaytirishi haqidagi naza-riyadir.
9. Xo'jalik hayotining globallashuvi ijobiy hamda salbiy oqibatga olib keladi.

Testlar:

1. 1896-1900 yillarda to'rt mamlakat jahon sanoat ishlab chiqarishining $\frac{3}{4}$ qismi, sanoat eksportining $\frac{3}{5}$ qismini egal-lashdi. Bular:
 - a) AQSh, Buyuk Britaniya, Gollandiya, Frantsiya;
 - b) AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Frantsiya;
 - v) Buyuk Britaniya, Germaniya, Frantsiya, Italiya;
 - g) Buyuk Britaniya, AQSh, Italiya, Frantsiya;
 - d) Buyuk Britaniya, Italiya, AQSh, Germaniya.

2. Jahon xo'jaligini tarkib topishida dunyoni hudud jiha-tidan bo'lib olinishi, katta mustamlaka imperiyalar tashkil bo'lishi ham muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon qachon nihoyasiga etdi?

- a) 18 asr oxirlarida;
- b) 18 asr oxiri 19 asr boshlarida;
- v) 19 asr o'rtalaridan boshlanib, 19 asr oxirida;
- g) 19 asr oxiri 20 asr boshlarida;
- d) 20 asr boshidan boshlanib, 20 asr o'rtalarida.

3. Jahon xo'jaligi tarkibidagi rivojlanish jihatidan etakchi bo'lgan mamlakatlarga ...

- a) aholi jon boshiga yaratilgan YaIM yuqoriligi;
- b) dunyo mineral resurslarini iste'mol qilishdagi ulushi qoriligi;
- v) YaIMda axborot kommunikatsiya xizmatining ulushi yuqoriligi;
- g) sanoat mahsulotida yuqori darajadagi intellektual salohiyatni talab qiluvchi tovarlar ulushining ko'pligi;
- d) YaIMda agrar sektor ulushining yuqoriligi xos emas.

4. O'zbekistonda tashqi iqtisodiy aloqalar:

- a) evropa xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti darajasida;
- b) barcha mamlakatlar bilan ko'p tomonlama asosda;
- v) ko'p tomonlama, hamda ikki tomonlama asosda;
- g) barcha mamlakatlar bilan ikki tomonlama asosda;
- d) musulmon davlatlari doirasida olib boriladi.

5. O'zbekistonda tashqi iqtisodiy aloqalar qanday tamoyil-larga asoslanadi?

- a) umuminsoniy va milliy manfaatlar mushtarakligiga;
- b) milliy va davlat manfaatlarini birligiga;
- v) milliy va guruhli manfaatlar uyg'unligiga;
- g) umuminsoniy va qo'shni mamlakatlar manfaati;
- d) turli qatlamlar manfaatlarini bir qilib umumlash-tirishga.

6. O'zbekistonning jahon bozoriga kirib borishiga nima to's-qinlik qilishi mumkin?

- a) chet el investorlarini jalb etish;
- b) oraliq emas, pirovard mahsulotni ishlab chiqarishni ko'-paytirish;
- v) sanoatni mahalliyashtirish;

- g) noraqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish;
- d) mamlakat eksport salohiyatini kengaytirish.

7. Hozirgi paytda korporatsiyalarning asosiy maqsadi:

- a) foydani maksimallashtirish;
- b) ishlab chiqarishni maksimallashtirish;
- v) bozorni maksimallashtirish;
- g) ish bilan ta'minlashni maksimallashtirish;
- d) resurslarni ishga solishni maksimallashtirish.

8. Xalqaro savdo tashkilotiga a'zo bo'lgan mamlakatlar o'zaro savdo qilganda boj to'lovlari tovar qiymatining ...

- a) 10%; b)15%; v)8%; g)5%; d)12% idan oshmasligi kerak.

9. 15 iyun 2001 yili Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShOS) tuzildi. U yangi hududiy, ko'p qirrali hamkorlik tashkiloti bo'lib, unga hozirda 6 mamlakat:

- a) Xitoy, O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'izis-ton, Rossiya;
- b) Xitoy, Rossiya, O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston, Tojikiston;
- v) Xitoy, Rossiya, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston;
- g) Xitoy, Rossiya, O'zbekiston, Qirg'iziston, Qozog'iston, Tojikiston;
- d) Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston a'zo.

Tarqatma materiallardan namunalar:

1-tarqatma material

Global muammolarning xususiyatlari va turlari

Ko'pchilik tadqiqotchilarning fikricha, global muammolar turli-tuman-ligiga qaramay, ular jahon iqtisodiyotining boshqa muammolaridan ajratib turuvchi umumiy xususiyatlarga ega. Bular quyidagilar:

- umumjahon xarakteriga ega, ya'ni butun insoniyat (hech bo'lmaganda uning katta qismi) taqdiri va manfaatiga daxldor;
- insoniyatning hayoti, jamiyat taraqqiyotiga xavf soladi. Hatto kishi-lik jamiyati tsivilizatsiyasiga xavf tug'diradi;
- o'zaro bir-biri bilan bog'liq;
- dunyo hamjamiyatini birgalikda faoliyat yuritishini talab qiladi;
- tez, kechiktirib bo'lmaydigan qaror qabul qilishni zarur qilib qo'yadi.

Ana shu belgilar, xususiyatlarga ko'ra, jahon taraqqiyotining quyidagi muammolari global muammolarga kiritiladigan bo'ldi:

- qashshoqlik va qoloqlikdan qutilish;
- qurolsizlanish va jahonda yadro urushining oldini olish;
- oziq-ovqat, tabiiy resurslar (ko'pincha alohida energetika va alohida xom ashyo muammosi sifatida ko'riladi) muammosi;
- demografik muammo (U shunisi bilan ajralib turadiki, rivojlangan, rivojlanayotgan mamlakatlar oldiga bir-biridan tamomila farq qiladigan masalalarni qo'yadi. Butun dunyo uchun umumiy bo'lgani holda ayrim mamlakatlar uchun o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Masalan: rivojlanayotgan mamlakatlar uchun demografik muammo aholini tez o'sishi bo'lsa, rivojlangan mamlakatlar uchun aholi miqdori deyarli o'zgarmagani holda, uning tarkibining qarib borishi, qator postsotsialistik mamlakatlarda esa tug'ilishga qaraganda o'limning barqaror ravishda ortib borishi - aholining depopulyatsiyasi¹);
- ekologik muammo;
- insoniy potentsialni rivojlantirish muammolari (postindustrial taraqqiyot insonga bo'lgan diqqatni ortishini talab qilishi, ayniqsa ish kuchining sifati asosiy rol o'ynashi, u o'z navbatida ta'lim-tarbiya-ni yangi pog'onaga ko'tarishni zarur qilib qo'yadi).

¹ Lot.populus- aholi, biologik ma'noda uzoq vaqt davomida ma'lum bir hududda avlodlar orqali o'zini-o'zi takror yaratishi, ishlab chiqarishi tushuniladi. Depopulyatsiya ana shu jarayonning buzilishini bildiradi.

Siz, global muammolarning xususiyatlariga yana nimalarni qo'shgan bo'lardingiz? Sanab o'tilganlardan tashqari yana qanday muammolarni global muammolarga kiritish mumkin?

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1z); 2yo); 3j); 4a); 5e); 6b); 7g); 8v); 9d).

Masala va mashqlar:

1. AQSh eksport kvotasi 10,7, Malaziya 98,7.
2. 41% ; bu 1999 yildan 22,3 punktga ko'p.
3. Qozog'istonning energiya tashuvchi resurslar, xususan neft eksporti bo'yicha ixtisoslashuv koeffitsienti 8 ga teng.
4. Jahon miqyosida aholi jon boshiga 5925 dollar, qoloq mamlakatlarda 410 dollar yoki o'rtachadan 14,5 marta kam.
5. Guruhga taalluqli bo'lmagani «Royyal-Datch-Shell», u xalqaro korporatsiya, qolganlari transmilliy korporatsiyalar.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2T; 3N; 4T; 5N; 6T; 7N; 8T; 9T.

Testlar:

1b); 2g); 3d); 4v); 5a); 6g); 7v); 8a); 9g).

15-mavzu. XALQARO IQTISODIY MUNOSABATLAR VA UNING ASOSIY SHAKLLARI

Asosiy tayanch tushunchalar

1. Xalqaro savdo	7. Import
2. Mutlaq ustunlik (afzallik)	8. Tashqi savdo balansi
3. Qiyosiy afzallik	9. To'lov balansi
4. Ishlab chiqarish omillari nisbati (Xeksher-Olin) nazariyasi	10. Valyuta
5. Import qilingan inflyatsiya	11. Valyutaning konvertirlanishi
6. Eksport	12. Valyuta kursi
	13. Xarid quvvati pariteti

Quyidagi javoblardan to'g'risini tanlang:

- a) mamlakatdan chetga chiqarilgan tovarlar miqdori (qiymat o'lchovida);
- b) xalqaro savdo yo'nalishi ishlab chiqarish omillari qiyosiy baholariga nisbatan shakllanadi;
- v) chetdan mamlakatga olib kelingan tovarlar miqdori (qiymat o'lchovida);
- g) mamlakatga chet el valyutasining kirib kelishi, milliy valyutani past kursi va import qilinayotgan tovarlar bahosining o'sishi;
- d) bir birlik tovar ishlab chiqarish uchun boshqa mamlakatga qaraganda, kam mehnat, kam resurs sarflashda ifodalanadi;
- e) bir mamlakatda yaratilgan ma'lum bir tovarni ikkinchi mamlakatga qaraganda nisbatan past xarajatlar bilan ishlab chiqarish;
- yo) ma'lum vaqt (yil) mobaynida mamlakatning barcha turdagi aloqalarini eksporti va importini aks ettiriladi;
- j) mamlakatlar o'rtasidagi savdo aloqalari tovaroborot hajmi bilan ko'rsatiladi;
- z) mamlakatning milliy pul birligi, shu mamlakatning milliy boyligi bilan ta'minlangan;
- i) mamlakatning eksport va importi farqi;
- y) mamlakatning valyutasi (milliy pul birligi)ni chet el valyutasiga almashtirilishini tashkil etuvchi operatsiyalar;
- k) mamlakatda turli valyutalarning bir birligiga sotib olinishi mumkin bo'lgan tovar – xizmatlar miqdori;

1) milliy valyutaning chet el valyutasi birligida ifoda-lanishi.

Masala va mashqlar:

1. O'zbekiston va Qozog'istonning ishlab chiqarish imkoniyat-lari quyidagicha:

O'zbekiston va Qozog'istonning bir birlik xarajatlarga ishlab chiqarish imkoniyatlari

Tovar	O'zbekiston	Qozog'iston
Muzlatkich (ming dona)	100	100
Poyabzal (mln. juft)	80	50

O'zbekiston va Qozog'istonda muzlatgich hamda poyabzal iste'moli

Tovar	O'zbekiston	Qozog'iston
Muzlatgich (ming dona)	50	60
Poyabzal (mln. juft)	40	20

a) ishlab chiqarish xarajatlari nisbatan qanday va mamlakat-lar o'rtasida ixtisoslashuv asosida savdo olib borish mumkinmi?

b) mamlakatlar o'rtasida tovar ayriboshlash munosabatlari o'rnatilgach, iste'mol tarkibini hisoblang. Mamlakatlar to'la ixtisoslashuv o'rnatga, import (eksport) 30 mln. juft poyabzal bo'ladi. Jahon narxi: 600 ming juft poyabzal = 1 ming dona muz-latgich.

v) har ikki mamlakatning ishlab chiqarish va savdo imkoniyat-larini hisoblang.

2. A mamlakat avtomobil ishlab chiqaradi, ichki bozorda 5 ming dollardan sotiladi. Uning 1,0 ming dollari moddiy xara-jatlar, 4 ming dollari esa qo'shilgan qiymat.

O'z ishlab chiqaruvchilarining himoyasi uchun mamlakat boj tarifini kiritadi. Unga muvofiq avtomobil importiga 20% li advalor boji belgilanadi. (Advalor boji tovarning boj qiyma-tidan foiz sifatida undiriladi) Advalor (poshlina bojini aniqlash uchun tovarning bojxona qiymatini aniqlash zarur. Tovarning bojxona qiymati o'z ichiga uning bahosi, tovarni tashish uchun transport xarajatlari va sug'urta xarajatlarini oladi) boji, qo'yilayotgan butlovchi uskunalarga 10%. Avtomobil ishlab chiqarishni boj orqali himoyalash darajasini aniqlang.

3. Mamlakat ichki bozorida A tovarga talab $Q_d = 20 - 3R$ formulasida ifodalanadi. Taklif yopiq ichki bozorda $Q_s = 2R + 2$; (R – baho, ming so'mda; Q – miqdor, ming dona). Shu tovarning jahon bozorida narxi $R_m = 2$; Hukumat ana shu vaziyatda importga ruxsat beradi, lekin bozorda A tovar bo'yicha tartibga solish maqsadida quyidagi choralarni qo'llashni ko'zda tutadi:

- Tovarining har bir donasidan ming so'm miqdorida import boji olinadi;
- Import kvotasi – 4 ming dona;
- A tovarni mamlakatda sotishning maksimal narxi 3,5 ming so'm;

Aniqlang:

- a) yuqoridagi tadbirlarni hisobga olib, A tovar importiga ruxsat berilgach, A tovarning ichki bozordagi narxini;
- b) shu narx bo'yicha A tovarga talab miqdorini;
- v) shu narx bo'yicha mamlakatdagi ishlab chiqaruvchilarning taklifi miqdorini;
- g) importdan davlat byudjetiga tushumlar summasini.

4. Aytaylik, AQSh da 3 oylik depozitlar bo'yicha protsent stavkasi 4%, O'zbekistonda 6%. O'zbekistondagi firma eksportdan 200 ming dollar ishladi. Bu summadan qanday samarali foydalanish mumkin, agar:

- a) so'mga nisbatan dollar kursi o'zgarmaydi, valyuta kursi: 1 doll. = 1100 so'm;
- b) valyuta kursi: 1 doll. uch oydan so'ng 1200 so'm bo'ladi.
- v) valyuta kursi: 1 dollar = 1000 so'm bo'lsa;

5. Bir soat mobaynida Yaponiya va Kanada quyidagicha mahsulot ishlab chiqarishlari lozim (birlik, hisobida).

	Kompakt disk	Pishloq
Yaponiya	8	4
Kanada	8	12

- a) qaysi mamlakat kompakt disk, qaysi biri pishloq ishlab chiqarishda mutloq afzallikka ega?
- b) qaysi mamlakat kompakt disk, qaysi mamlakat pishloq ishlab chiqarishda qiyosiy ustunlikka ega?

v) Yaponiya qanday mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgani ma'qul? Kanada-chi?

6. Topqirlik mashqi. Katakchalarga mos ravishda iqtisodiy tushunchalarning harfini joylashtiring.

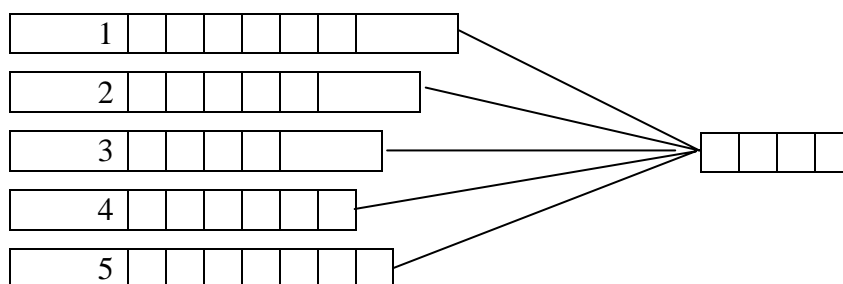
1) har bir mamlakat iqtisodiyotini jahon iqtisodiyotining bir qismiga aylanib, yagona tovar va xizmatlar, kapital, ish kuchi, intellektual bozor sifatida ifodalanishi;

2) chetdan qo'yilgan investitsiya evaziga olingan foydani chet elga olib ketilishi;

3) mehnat resurslarini chetdan, boshqa mamlakatlardan ko'chib kelishi;

4) eski pul birliklarini ma'lum nisbatda yangi pullar bilan almashtirish;

5) rivojlanayotgan mamlakatlarda mehnat taqsimoti chetdan kapital jalb qilishga qaratilgan bo'lishi va rivojlangan mamlakatlardan importga yo'l ochish kerakligini targ'ib qiluvchi nazariya.

Bildirilgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (T/N)

1. V. Leontev o'zining «xarajatlar – natija (ishlab chi-qarish)» modelida AQSh iqtisodiyotini tadqiq qilib, nisbatan or-tiqcha kapital omiliga ega bo'lgan bu mamlakat kapital sig'imi yuqori tovarlarni import qilishi, mehnat sig'imi yuqori tovar-larni eksport qilishini ko'rsatib, «Xeksher-Olin» nazariyasini shubhaga qo'ygani - Leontev paradoksi deyiladi.

2. Eksportning importga nisbati to'lov balansi, deyiladi.

3. Xeksher – Olin nazariyasiga ko'ra, mamlakat ortiqcha omillardan samarali foydalanib, ishlab chiqarilgan tovarlarni eks-port qiladi. O'zida taqchil bo'lgan omillar sarflangan tovarlarni import qiladi.

4. Mamlakatlar o'rtasida ishlab chiqarish xarajatlaridagi farq:

a) turli tovarlar yaratish uchun ishlab chiqarish omillarining turlicha nisbatda birlashuvi;

b) ishlab chiqarish omillari bilan ta'minlanish darajasining turlicha bo'lishi oqibatida kelib chiqadi.

5. M. Porter xalqaro savdoni mamlakatlar o'rtasidagi raqo-batchilik nuqtai nazaridan o'rganib chiqib, mamlakatning raqobat-dagi ustunligi mamlakat yuritayotgan iqtisodiy siyosatga bog'liq, degan xulosaga keldi.

6. Proteksionizm bu - milliy iqtisodiyotni himoya qilish maqsadida erkin savdoni cheklash, ya'ni tashqi savdo hajmini tarifli va notarifiy to'siqlar orqali tartibga solish.

7. Agar milliy valyuta kursi pasaysa, import qiluvchilar manfaatiga salbiy ta'sir qiladi.

8. Agar milliy valyuta kursi ko'tarilsa, uning eksport fao-liyatiga ijobiy ta'sir qiladi.

9. MDH mamlakatlaridan birining fuqarosi barcha mulkini sotib, pulini dollarga aylantirib, Kanadaga o'tkazdi, so'ngra oilasi bilan u erga doimo yashash uchun ko'chib ketdi. Bu kapital va ishchi kuchi emigratsiyasi bo'ladi.

10. O'zbekiston aholisi birjada chet el kompaniyalarining aktsiyalarini sotib olishdi. Bu mamlakat korxonalariga portfel investitsiya bo'ladi.

11. Biznismen o'z mamlakatidagi siyosiy beqarorlikdan, kapitalidan ajrab qolish xavfidan cho'chib, pullarini bank foizi, soliqlar, valyuta barqarorligi ta'minlangan mamlakatga ko'chirdi. Bu mamlakatdan kapitalning qochishiga misol.

Testlar:

1. Importga tarifiy cheklovlarga qaraganda, importga kvota jamiyat uchun katta yo'qotishlarga sabab bo'ladi, chunki;

a) import qilinayotgan tovar bahosi jaxon narxlariga nis-batan ko'tariladi;

b) mamlakatning o'zida ishlab chiqarilayotgan shunday tovar-ga bozorda monopol hukmronlik o'rnatilib, import man-zillarini samarasiz taqsimlanishiga olib keladi;

v) shu tovarga aholining to'lov qobiliyatini susaytiradi, import miqdori qisqaradi;

g) tovarlarni import qilishda kelishmovchiliklarni bar-taraf qiladi;

d) jamiyat uchun zarur tovarlarni sotib olish cheklanadi.

2. Quyidagilar notarifiy savdo cheklashlarini xarakterlay-di, ... dan tashqari.

a) Bolgariyadan keltiriladigan oziq – ovqat mahsulotla-riga (parranda go'shtiga) sanitar normalarini qattiq-lashtirish;

b) marokashdan keltirilayotgan bananga import kvotasi bel-gilash;

v) AQSh dan keltirilayotgan sigaretalarga import poshli-nalarini ko'tarish;

g) chetdan po'lat olayotgan korxonalarni, davlat nisbatan qimmat, lekin mamlakatni o'zida ishlab chiqarilayotgan po'latni ma'lum miqdorda olishga majbur qiladi;

d) alkagolli ichimliklarga davlat monopoliyasi o'rnatil-di.

3. Tashqi savdo oboroti bu –

a) eksport hajmi;

b) import hajmi;

v) eksport va importning aylanmasi;

g) reeksport hajmi;

d) reimport hajmi.

4. Agar so'mning real almashuv kursi ko'tarilsa, u holda:

a) import tovarlarini sotib oluvchilar kamayadi;

b) O'zbekiston sof eksporti ko'payadi;

v) joriy operatsiyalar taqchilligi kamayadi;

g) O'zbekiston fuqarolari uchun import arzonlashadi;

d) savdo oboroti o'zgarmaydi.

5. Agar ochiq iqtisodiyot xos mamlakatda daromad solig'i ko'ta-rilsa, u holda bu mamlakatda:

a) investitsiyalar ko'payadi;

b) eksport ortadi;

v) milliy valyutaning almashuv kursi ko'tariladi;

g) iste'mol o'sadi;

d) eksport kamayadi.

6. Aytaylik, televizor AQSh da 500 dollarga, O'zbekistonda 800 ming so'mga sotiladi. Valyutalarning videotexnikaga nisbatan real xarid quvvati nisbati qanday bo'ladi?

a) 1: 1600; b) 1: 2000; v) 1: 2400; g) 1: 800; d) 1: 1000.

7. Xarid quvvati (qobiliyati) pariteti:

a) tovarlarning chegaradan erkin o'tishi;

b) inflyatsiyaning yo'qligi;

v) valyutalarni nominal almashuv kursining qayd qilinishi;

g) valyutaning almashuv kursining moslashuvchanligi;

d) turli valyutalarga sotib olish mumkin bo'lgan tovar miqdori bildiradi.

8. Makroiqtisodiy nazariyada «sterilizatsiya» bu –

a) milliy pul birligining denominatsiyasi;

b) to'lov balansining taqchilligini yo'qotish;

v) MB rezervlarini ortiqcha yoki taqchilligini mamlakat pul massasiga ta'sirini ochiq bozordagi operatsiyalar orqali neytrallash;

g) to'lov balansining aktivligini ta'minlash;

d) hukumatni yangilash.

Tarqatma materiallardan namunalar:
1-tarqatma material
O'zbekistonning savdo balansi dinamikasi (mln. doll.)

Yillar	Eksport	Import	Savdo balansi
1995	3719,9	2892,7	827,2
1996	4590,2	4721,1	-130,9
1997	4387,5	4523,0	-135,5
1998	3528,2	3288,7	239,5
1999	3235,8	3110,7	125,1
2000	3264,7	2947,4	317,3
2001	3170,4	3136,9	33,5
2002	2988,4	2712,0	276,4
2003	3725,0	2964,2	760,8

Jadval ma'lumotlarini sinchiklab o'rganing. Keyingi yil ma'lumotlari bilan to'ldiring. O'z fikrlaringizni bayon qiling.

2-tarqatma material
O'zbekiston eksportining tovar tarkibi dinamikasi (%da)

Yillar	Paxta tolasi	Oziq-ovqat	Kimyo sanoati mahsulotlari.	Energetika va yoqilg'i mahsulotlari	Rangli va qora metallar	Mashina va uskunalar	Xizmatlar	Boshqa tovarlar	Jami (%)	Jami (mln. doll.)
1995	48,4	1,7	2,5	11,7	4,7	2,0	7,7	21,3	100,0	3719,9
1996	38,1	4,5	2,4	6,0	3,5	2,8	8,3	34,4	100,0	4590,2
1997	36,0	3,7	1,7	12,0	4,6	6,3	27,4	8,3	100,0	4387,5
1998	38,6	3,2	1,5	7,9	5,1	4,2	30,8	8,7	100,0	3528,2
1999	27,3	6,4	3,1	11,5	4,3	3,2	34,7	9,5	100,0	3235,8
2000	27,5	5,4	2,9	10,3	6,6	3,4	13,7	30,2	100,0	3264,7

2001	22,0	3,9	2,7	10,2	7,0	3,9	14,6	35,7	100,0	3170,4
2002	22,4	3,5	3,0	8,1	6,4	3,9	15,9	36,8	100,0	2988,4
2003	19,8	2,7	3,1	9,8	6,4	5,9	14,4	37,9	100,0	3725,0

Jadvalni keyingi yillar ma'lumotlari bilan to'ldiring. Raqamlardan qanday xulosalar chiqarish mumkin? Bayon qiling.

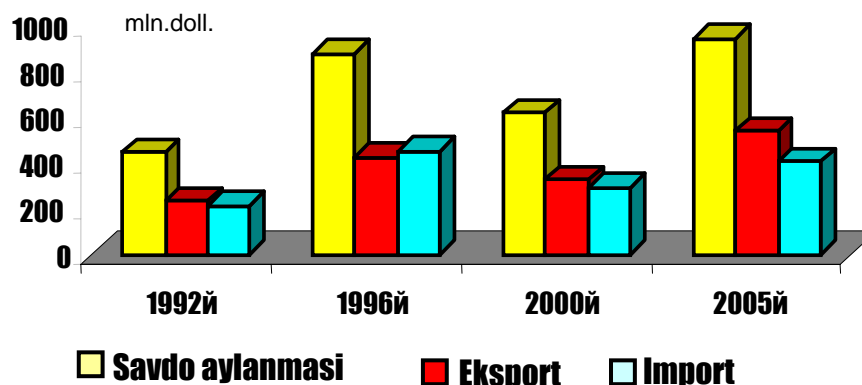
3-tarqatma material

O'zbekiston importining tovar tarkibi dinamikasi (%da)

Yillar	Oziq-ovqat	Kimyo sanoati mahsulotlari. Plastmassa	Energetika va yoqilg'i mahsulotlari	Rangli va qora to'qima	Mashina va tashuv vositalari	Xizmatlar	Boshqa tovarlar	Jami (%)	Jami (mln. doll.)
1995	18,2	9,3	1,9	5,7	47,9	5,0	12,0	100,0	2892,7
1996	29,5	12,5	1,1	6,7	35,8	0,2	14,2	100,0	4721,1
1997	19,3	12,5	0,6	7,5	45,9	7,5	6,7	100,0	4523,0
1998	15,6	12,4	0,5	9,2	47,2	5,0	10,1	100,0	3288,7
1999	13,1	11,7	2,1	7,9	44,8	8,7	11,7	100,0	3110,7
2000	12,3	13,6	3,8	8,6	35,4	8,5	17,8	100,0	2947,4
2001	10,8	12,7	1,9	10,9	41,2	10,3	12,2	100,0	3136,9
2002	12,5	15,1	1,3	8,0	41,4	10,6	11,1	100,0	2712,0
2003	9,9	12,8	2,7	7,9	44,4	10,2	12,1	100,0	2964,2

Jadval raqamlariga diqqat qiling, uni keyingi yillar ma'lumotlari bilan to'ldiring. Sizningcha, import tarkibining o'zgarishiga qanday omillar ta'sir qilgan, fikringizni izohlang.

1992-2005 yillar davomida tashkí savdo aylanmasi dinamikasi

Yuqoridagi diagrammadan qanday xulosa chiqarish mumkin? Fikringizni bildiring.

Javoblar:

Asosiy tayanch tushunchalar:

1j); 2d); 3e); 4b); 5g); 6a); 7v); 8i); 9yo); 10z); 11y); 12l; 13k).

Masala va mashqlar:

1. a) Qozog'istonda xarajatlar nisbati: $80/100 = 0,8$ ya'ni O'zbekistonda poyabzalning nisbiy bahosi 0,8 mln. juft poyabzal = 1 ming dona muzlatgichga.

O'zbekistonda $50/100$, ya'ni 0,8 teng emas, 0,5; Demak, mamlakatlar o'rtasida savdo olib borish har ikkisi uchun ham foydali.

b) savdo munosabatlarini o'rnatguncha O'zbekistonda iste'mol tarkibi 40 mln. juft poyabzal : 50 mln. dona muzlatkich = 0,8 mln. juft poyabzal /1 ming muzlatkich. Qozog'istonda 20 mln. juft poyabzal/ 60 ming muzlatkich = 0,333 juft poyabzal /1 ming muzlatkich.

Savdo munosobatlari o'rnatilgach:

- O'zbekistonda 0 muzlatgich, 80 mln. juft poyabzal;
- Qozog'istonda 100 mln. muzlatkich, 0 juft poyabzal;
- O'zbekistonda poyabzal kiyish iste'moli: $80 - 30 = 50$ (mln. juft);
- Qozog'istonda poyabzal kiyish iste'moli: $0 + 30 = 30$ mln;
- O'zbekistonda muzlatgich iste'moli $0 + 30 / 0,6 = 50$ mln. juft poyabzal;
- Qozog'istonda muzlatgich iste'moli $100 - 50 = 50$ (mln. juft poyabzal).

- 1) O'zbekistonda iste'mol tarkibi 50 mln. juft poyabzal / 50 ming muzlatgich = 1 mln. juft poyabzal, 1 ming muzlatgich;
- 2) Qozog'istonda iste'mol tarkibi – 30 mln oyoq kiyimi / 50 ming muzlatgich – 0,6 mln. juft poyabzal, 1 ming muzlatgich;

O'zbekiston va Qozog'istonda muzlatgich va poyabzal iste'moli

Tovar	Savdo munosobatlari o'rnatguncha		Savdo munosobatlari o'rnatilgach	
	O'zbekis-ton	Qozog'is-ton	O'zbekis-ton	Qozog'is-ton
Muzlatgich, ming dona	50	60	50	50
Poyabzal (mln.juft)	40	20	50	30

2. $20\% - 1/5 \cdot 10\% / 1 - 1/5 = 22,5\%$; Javob: 22,5%

3. a) A tovarining muvozonatli narxi 3,6 ming so'm, importga ruxsat berilgach, $R = 3$ ming so'm.

b) $Q_d = 11$ ming dona;

v) mamlakatdagi ishlab chiqarish $Q_s = 8$ ming dona;

g) import miqdori 3 ming dona kvota v_1 3,5 ming so'mdan oshmasligi talabi rol o'ynamaydi, chunki taklif 3 ming dona;

d) boj to'lovlari sharoitida byudjetga $3000 \times 1000 = 3000\ 000$ so'm tushadi.

4. a) Firmaning daromadi AQSh depozitlari bo'yicha $(200\ 000 \times 0,05) = 8000$ dollar yoki $80\ 000 \times 1100 = 8800\ 000$ so'm;

b) O'zbekiston so'mida $(200\ 000 \times 1100) = 220\ 000\ 000$ so'm;

$220\ \text{mln. so'm} \times 0,06 = 1\ 320\ \text{mln. so'm}$; v) har qanday kursda O'zbekistonda saqlagan ma'qul.

5. a) kompakt disk uchun bir xil. Pishloq ishlab chiqarishda Kanada mutloq ustunlikka ega, $12/4$;

b) kompakt disk ishlab chiqarishda $8/4$ $8/12$ Yaponiya qiyosiy ustunlikka ega. Kanada esa pishloq ishlab chiqarishda $4/8:12/8$ $1/2$ $3/2$;

v) Yaponiya kompakt disk, Kanada pishloq ishlab chiqargani ma'qul.

6. Topqirlik mashqi:

1) Globalizatsiya; 2) Repatriatsiya; 3) Immigratsiya; 4) Denominatsiya; 5) Modernizatsiya.

To'g'ri-noto'g'ri (T/N)

1T; 2N; 3T; 4T; 5N; 6T; 7T; 8N; 9T; 10N; 11T.

Testlar:

1b); 2v); 3v); 4g); 5b); 6a); 7d); 8b).

Asosiy tushunchalarning izohli lug'ati (glossariy)

Absolyut renta – mutlaq cheklangan resurs – erdan foydalan-ganlik uchun uning egasiga to'lanadigan haq.

Avtonom yoki rejalashtirilgan investitsiyalar – yillik potentsial daromadning har qanday darajasida ham ishlab chiqa-ruvchilar amalga oshirishni ko'zlagan investitsiyalar.

Avtonom iste'mol xarajatlari – iste'mol xarajatlarining hajmi va dinamikasi shaxs ixtiyoridagi daromad hajmiga bog'liq bo'lmagan, zaruriyat tufayli sarflanadigan qismi.

Avtonom yalpi xarajatlar – mamlakat miqyosida ma'lum bir vaqt – yil mobaynida hajmi va dinamikasi yaratilgan milliy daromadga bog'liq bo'lmagan, zaruriyatdan qilinadigan xarajatlar.

Agrar munosabatlar – erga egalik qilish va undan foydala-nish xususiyatlariga ko'ra tarkib topgan iqtisodiy munosabatlar.

Agregatlashtirish – turli ko'rsatkichlarni qo'shish, yirik-lashtirish asosida umumiy ko'rsatkichga keltirish. Turli narxlar-ni umumiy narx darajasiga keltirish, mamlakatda ishlab chiqaril-gan tovar va xizmatlarni YaIM (YaMM) tarzida ifodalash.

Ayirboshlash – ma'lum miqdordagi ne'matlarni bir sub'ekt-dan boshqa sub'ekt ixtiyoriga o'tish jarayoni.

Aktiv kapital – asosiy kapitalning ishlab chiqarish jarayonida faol qatnashadigan qismi; odatda, mashina, mexanizmlar, asbob-uskuna kabilar kiritiladi.

Aktsiya – hissadorlik(aktsionerlik) jamiyati sarmoyasiga qo'yilgan ulushga guvohlik qiluvchi, uning egasi ulushiga muvofiq foydaning ma'lum bir qismini olish va shu jamiyatni boshqarishda qatnashish huquqini beradigan qimmatbaho qog'oz.

Amortizatsiya – asosiy kapitalning mahsulot yaratish uchun za-rur miqdorinining bahosi, ya'ni mahsulotga ko'chgan, xarajatlarda ifodalangan qismi.

An'anaviy iqtisod – cheklangan resurslardan foydalanish tartibi, an'ana va urf-odatlar, udumlar asosida belgilanadigan iqtisod.

Aralash iqtisodiyot – mulkchilikning turli-tumanligi, ular-ning huquqiy tengligi, aralash tartibda boshqariladigan, iqtiso-diyotni tartibga solishda, ma'lum chegarada davlatning aralashu-vini taqozo qiladigan iqtisod.

Asosiy kapital – kapitalning ko'p yil xizmat qilib, bir necha ishlab chiqarish tsikli(doiraviy aylanish)da qatnashib, qiymatini ishlab

chiqarilayotgan tovar(xizmat)ga asta-sekinlik bilan o'tkaza-digan, ishlab chiqarish jarayonida o'z xossasini o'zgartirmaydigan qismi.

Axborot asimmetriyasi – bozorda qatnashuvchi sub'ektlar-ning axborot olishdagi teng imkoniyatini buzilishi, shu axborot-dan manfaatdor ayrim sub'ektlarning boshqalarga nisbatan ustun mavqega ega bo'lishlari.

Aholining umumiy daromadi – ma'lum bir vaqt davomida pul va natura shaklida olingan daromad.

Bazis yili – indekslar, foizlarni hisoblaganda boshqa yil-lar iqtisodiy ko'rsatkichlari bilan taqqoslash uchun asos qilib, ajratib olinadigan yil.

Barter - bir mahsulotni ma'lum bir miqdoriy nisbatda boshqa mahsulotga ayirboshlash.

Baho pariteti – qishloq xo'jaligi mahsulotlari bahosining o'zgarishini qishloq xo'jaligida ishlatiladigan sanoat tovarlari va xizmatlari bahosining o'zgarishi bilan taqqoslanishi. Odatda, u paritet indeksi orqali ifodalanadi.

Biznes – tadbirkorlik qobiliyatini ishga solish, faoliyatga aylantirishning tashkiliy shakli (yakka, xususiy, kichik, o'rta, yirik tadbirkorlik).

Biznesning tashkiliy shakli – mulkiy maqomi, tashkiliy - huquqiy asoslari, xo'jalik yuritish, boshqarish uslublariga ko'ra, faoliyat yuritishning namoyon bo'lishi (xususiy, sherikchilik, korporatsiya).

Bir-birini to'ldiruvchi tovarlar – tovarlar juftligida birining narxining o'sishi, ikkinchisiga talabning kamayishiga olib keladigan tovarlar.

Bitimlar uchun pulga talab – (jamg'armani pul shaklida saqlashning transaksion motivi) pulni muomala vositasi sifatida ishlatish uchun zarur pul miqdori. Nominal YaMM hajmiga to'g'ri proporsional.

Bozor – nazariy jihatdan sotuvchi va xaridorning tovarlarini pul vositasida ayirboshlash yuzasidan kelib chiqqan iqtisodiy munosabatlar, aloqalar, ana shu aloqalar ma'lum tartibot asosida amalga oshiriladigan joy.

Bozor (aralash) iqtisodiyoti – turli-tuman mulkchilik va iqtisodiy faoliyat erkinligiga, aralash tarzda tartibga solishga asoslangan, har bir insonni o'z faoliyat natijasini o'ylab, oqilona xo'jalik yuritishga undovchi demokratik iqtisodiyot.

Bozor iqtisodiyoti belgilari – bozor iqtisodiyotining boshqa sotsial-iqtisodiy tizimlardan farqlanishiga sabab bo'luvchi xususiyatlari.

Bozor iqtisodiyoti ob'ekti – munosabatlar va aloqalar nima-ga qaratilganligini, nimaga nisbatan yuz berishini ifodalaydi. Bozor iqtisodiyotining ob'ekti tovar(xizmat) va pul(pul massa-si)dir.

Bozor iqtisodiyoti sub'ektlari – munosabatlar, aloqalar kimlar o'rtasida yuz berishini ifodalaydi. Bozor iqtisodiyoti sub'ektlari uy xo'jaligi, firma (korxona), davlat va boshqalar.

Bozor infrastrukturasini – turli-tuman bozor sub'ektlari o'rtasida ayirboshlashni normal tarzda amalga oshirilishini ta'minlaydigan soha.

Bozor muvozanati – talab va taklifning miqdor va tarkibi jihatidan bir-biriga muvofiq kelishi.

Bozor segmenti – savdo-sotiqning shart-sharoitlariga ma'lum belgi, alomatlari, mezonlariga qarab bo'g'inlarga ajratish.

Bozor tuzilishi – har xil mezonlar asosida bozor tarkibini turkumlash.

Bozor hajmi – bozordagi tovaroborot hajmi bilan aniq-lanadi.

Bozorning to'yinish darajasi - bozorning talabni qondirish darajasini ko'rsatadi.

Bozorning boylik effekti – narxlarning o'sishi yoki kamayishi tufayli moliyaviy aktivlarning real qiymatlarini o'zgarishi oqibatida xarajatlarning umumiy xajmini o'zgarishi.

Valyuta – mamlakatning milliy pul birligi, shu mamlakat-ning milliy boyligi bilan ta'minlangan.

Valyuta kursi – milliy valyutaning chet el valyutasi birligida ifodalanishi.

Valyutaning konvertirlanishi – mamlakatning valyutasi (milliy pul birligining) chet el valyutasiga almashtirilishini tashkil etuvchi operatsiyalar.

Gerfindal indeksi – bozorda firmaning ulushini baholash imkonini beruvchi indeks.

Gipoteza – ishonchli nazariya bo'lishi uchun tajribada sinash va nazariy jihatdan asoslab berish lozim bo'lgan, muayyan hodisaning yuz berishi sabablarini izohlash uchun ilgari surilgan ilmiy taxmin.

Global muammolar – umumjahon xarakteriga ega, insonning hayoti, jamiyat taraqqiyotiga xavf soluvchi, o'zaro bog'liq, dunyo ham-jamiyatini birgalikda kechiktirmay hal etishini talab qiladigan muammolar.

Globalizatsiya – har bir mamlakat iqtisodiyotini jahon iqtisodiyotining bir qismiga aylanib, yagona tovar va xizmatlar, kapital, ish kuchi, intellektual bozor sifatida ifodalanishi.

Davlat byudjeti – davlatning o'z funktsiyalari va vazifalari-ni bajarishini moliyaviy ta'minlash maqsadida pul mablag'lari-ni to'plash (daromadlar) va sarflash (xarajatlar)ning balansi.

Davlatning iqtisodiyotga aralashuvi – milliy manfaatlar-dan kelib chiqqan holda iqtisodiyotning barqarorligini ta'min-lash, bozor bajara olmaydigan ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarni amalga oshirish.

Davlat sektori – mamlakat iqtisodiyotining davlat, hukumat tomonidan to'la nazorat qilinadigan qismi.

Daromad – ma'lum bir vaqt (yil) oralig'i(yil)da YaIMning omillar ulushiga ko'ra, taqsimlanishi natijasida olingan, shaxsiy iste'mol va turli ne'matlar (tovar va xizmatlar) sotib olishga mo'ljallangan pul mablag'lari summasi.

Daromadlarning funktsional taqsimlanishi – jamiyatning pul daromadini, qanday omil ulushi evaziga olingani va bajara-digan funktsiyalari asosida taqsimlanishi: ish haqi, renta, foiz, foyda.

Daromadning shaxsiy (vertikal) taqsimlanishi – jamiyat-ning pul daromadini alohida oilalar, shaxslar o'rtasida taqsim-lanishi.

Dastlabki bozor iqtisodiyoti – tovar ishlab chiqarish vu-judga kelishi bilan shakllana boshlagan, oddiy tovar ishlab chiqarish hukmron iqtisodiyot.

Deduktsiya – nazariyadan amaliyotga, umumiy xulosadan xususiy xulosa chiqarishga, ilgari surilgan gipotezani real iqtisodiy faktlar yordamida tekshirishga, tadqiq qilishga asoslangan metod.

Demping – boshqa mamlakatlarda tovarlarni tannarxidan (sarflangan o'rtacha xarajatlardan) past narxda sotish.

Depressiya – tsiklning ishlab chiqarish hajmi, bandlikni uzoq vaqt tushkunlikda bo'lishi fazasi.

Deformatsiyalashgan bozor iqtisodiyoti – davlatning mulk monopoliyasi, ma'muriy buyruqbozlikka asoslangan, markazdan rejalashtiriladigan iqtisod.

Dinamik iqtisodiy muvozanat – o'zgaruvchanlikka asoslan-gan, barqaror rivojlanishni ta'minlaydigan muvozanat.

Differentsial renta I – er uchastkalarining tabiiy unumdor-ligi va iste'molchilarga nisbatan joylanishidagi farq tufayli vujudga keladigan qo'shimcha daromad.

Differentsial renta II – erga qo'shimcha sarflangan kapital va uning natijasidagi farq evaziga vujudga keladigan qo'shimcha daromad.

Doimiy xarajatlar – ishlab chiqarish hajmiga bog'liq bo'l-magan xarajatlar.

Er rentasi – erdan foydalanganlik uchun uning egasiga to'lanadigan haq. U tarixan ishlab berish – barshchina, mahsulot bilan to'lash – obrok va pul bilan to'lash shaklida amal qilgan.

Jamg'arishga o'rtacha moyillik – yil davomida shaxs ixtiyoriy daromadni jamg'armaga yo'naltirilgan qismi. Jamg'armani daromadga nisbati tarzida hisoblanadi.

Jamg'arma va investitsiyalarning taqqoslash usuli – muvozanatli sof milliy mahsulotni jamg'arma bilan investitsiyalarni tenglashtirish orqali aniqlash usuli.

Jamg'arma funktsiyasi – jamg'arma hajmi bilan (boshqa sharoitlar teng bo'lgan holda) shaxs ixtiyoriy daromad o'r-tasidagi bog'lanishni ko'rsatadi.

Jamiyatning sof yo'qotishlari – (monopoliyalarning sotsial bahosi) – taklif miqdorini kamaytirish uchun monopoliyalar to-monidan mahsulot ishlab chiqarish hajmini samarali darajadan kamaytirish natijasida iste'molchi va sotuvchilar uchun ma'lum miqdorda mahsulotning yo'qotilishi, ishlab chiqarishning kamayi-shi.

Jamoa bitimi – ishchi-xizmatchilar jamoasi bilan firmalar o'rtasida tuzilgan shartnoma.

Jahon bozori – mehnat taqsimoti orqali bir-biriga bog'lan-gan turli mamlakatlar o'rtasida barqaror ayirboshlash aloqalari va ular ma'lum tartiblar asosida amalga oshiriladigan joy. O'ziga xos xususiyatlariga ko'ra milliy bozordan farq qiladi.

Jahon xo'jaligi – ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish daraja-sidan qat'i nazar, iqtisodiy munosabatlar tizimi bilan bog'lan-gan milliy xo'jaliklar majmui.

Jahon xo'jaligining globallashuvi – jahon xo'jaligini yagona tovar va xizmatlar, kapital, ish kuchi va intellektual bozor, mamlakat milliy iqtisodiyotini jahon iqtisodiyotining bir qis-mi sifatida namoyon bo'lishi.

Jini koeffitsienti – jamiyatning notenglik darajasini ifodalovchi ko'rsatkich.

Jonlanish – tsiklning ishlab chiqarish va bandlikni krizis-gacha darajasiga qadar etish davri.

Ideal iqtisodiy muvozanat – nazariy jihatdan erishish mumkin bo'lgan muvozanat.

Ierarxik boshqarishga asoslangan iqtisod – iqtisodiy faoliyatni muvofiqlashtirish, tartibga solishni yakka hokimligi-ga tayanadigan axborot olish, buyruq va topshiriqlar asosida olib boriladigan iqtisodiyot.

Ijara haqi – mulk(er) egasiga mulkdan foydalanish huquqini ma'lum bir muddatga berib turgani uchun egasiga to'lanadigan haq.

Ijtimoiy-iqtisodiy ukklad – mamlakatning iqtisodiy sek-torida ishlab chiqarish omillariga mulkchilikning biron-bir shakliga asoslangan, tartibga solish mexanizmiga muvofiq vu-judga kelgan iqtisodiy munosabatlar, xo'jalik yuritish shakli.

Ijtimoiy-iqtisodiy tizim – jamiyatdagi turli xo'jalik yurituvchi subektlar o'rtasida iqtisodiy munosabatlar, aloqalar, jarayonlarni bir butun holda, muayyan tarzda tarkib topishi va tartibga solinishini ifodalaydi.

Ijtimoiy siyosat – davlatning insonni samarali ijtimoiy himoyasini shakllantirish va kamol topishiga imkon yaratishga qaratilgan siyosati (chora-tadbirlar ko'rish).

Ijtimoiy to'lovlar – kam ta'minlangan oilalarga pul yoki natura shaklida yordam berishga qaratilgan to'lovlar.

Ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlar – jamiyatning hayot kechiri-shi, rivojlanishi uchun zarur iqtisodiy ne'matlar, ya'ni turli mahsulot va xizmatlar majmuiga bo'lgan zaruriyat.

Izokvanta – bir xil hajmda mahsulot ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan ishlab chiqarish omillarining turli variantlarda birlashuvini ifodalovchi nuqtalarning geometrik o'rnini ko'rsatuvchi egri chiziq.

Ilmiy abstraktsiya – iqtisodiy hodisalarning eng barqaror bog'lanishini olib, masalaning mohiyatiga putur etkazmaydigan ikkinchi darajali faktlarni ajratib olib, ularni yo'q deb faraz qilinishi yoki o'zgarmaydi deb olib, tadqiq etilishi.

Import – chetdan mamlakatga olib kelingan tovarlar miqdori (qiymat o'lchovida).

Import qilingan inflyatsiya – mamlakatga chet el valyutasi-ning kirib kelishi, milliy valyutani past kursi va import qilinayotgan tovarlar bahosining o'sishi.

Import effekti – mamlakatning sof eksporti hajmi bilan mamlakat ichida va chetdagi narx darajasi hamda ularning nisbatiga bog'liqligi.

Induktsiya – empirik bilimdan abstraktsiyaga o'tish, xususiyl xulosadan umumiy xulosa chiqarish metodi.

Inson kamoloti indeksi – aholi farovonligi, jamiyatda insonning barkamolligini ta'minlanishini ifodalovchi ko'rsat-kich. Jon boshiga to'g'ri keladigan YaMM, kutilayotgan yashash yoshi, ta'lim darajasi (25 yosh va undan kattalar) asosida hisoblanadi

Inson kapitali – odamlar yillar davomida to'plagan bilim, malaka, tajriba tarzida bo'lib, uni egasidan ajratib bo'lmaydi.

Institutsional ishsizlik – mehnat bozori samarali tashkil etilmagani natijasida kelib chiqadigan ishsizlik

Intensiv iqtisodiy o'sish – resurslarni tejab-tergab ish-latish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish evaziga iqtiso-diy o'sish.

Inflyatsiya – muomalada pul taklifining talabga nisbatan haddan tashqari ko'payib ketishi oqibatida, pulning xarid quv-vati pasayishi natijasida pulning obro'sizlanishi. U narx indeksining ko'tarilishida ifodalanadi.

Iste'mol – ishlab chiqarish natijalaridan foydalanish, ehtiyojni qondirish jarayoni.

Iste'molga o'rtacha moyillik – yil davomida shaxs ixtiyori-dagi daromadni iste'molga sarflangan qismi. Iste'molni daro-madga nisbati tarzida hisoblanadi.

Iste'mol funktsiyasi – iste'mol xarajatlari bilan shaxs ixtiyoridagi daromad o'rtasidagi bog'lanishni ifodalaydi.

Iste'molga me'yoriy moyillik – qo'shimcha birlik olingan shaxs ixtiyoridagi daromadni iste'molga sarflangan ulushi. Is-te'moldagi o'zgarish ΔS ni, daromaddagi o'zgarishga ΔDi nisbati tarzida hisoblanadi. Jamg'arishga me'yoriy moyillik – qo'shimcha birlik olingan shaxs ixtiyoridagi daromadning jamg'armaga sarflangan ulushi. Uni jamg'arishdagi o'zgarish ΔS ning daromaddagi o'zgarish ΔDi ga nisbati tarzida hisoblanadi.

Ichki xarajatlar – firma, korxonaning o'z ixtiyoridagi resurslar qiymatining puldagi ifodasi.

Ish kuchi migratsiyasi – turli sabablarga ko'ra ishchi kuchining bir erdan boshqa joyga ko'chishi.

Ish haqi – YaIMdagi mehnat omilining ulushi, bajarilgan ishga qarab to'lanadigan haq. Mehnat bozoridagi ish kuchiga talab va taklifning muvozanatiga bog'liq.

Ishlab chiqarish – insonning moddiy va ma'naviy ehtiyoj-larini qondirishga qaratilgan ne'matlar yaratish jarayoni.

Ishlab chiqarish imkoniyati chegarasi – mavjud iqtisodiy resurslardan to'la foydalanish evaziga eng ko'p mahsulot ishlab chiqarish.

Ishlab chiqarish imkoniyatlari egri chizig'i – mavjud resurslardan to'la foydalanish evaziga turli kombinatsiyalarda eng ko'p mahsulot ishlab chiqarishning grafikda ifodalanishi.

Ishlab chiqarish omillari nisbati (Xeksher-Olin) naza-riyasi – xalqaro savdo yo'nalishi ishlab chiqarish omillarining qiyosiy baholariga nisbatan shakllanishini asoslovchi nazariya.

Ishlab chiqarish funktsiyasi – ishlab chiqarish omillarining har qanday to'plami bilan shu omillar yordamida maksimal imko-niyat darajasida mahsulot ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi bog'-lanishni ifodalovchi funktsiya.

Ishlab chiqarish hajmi va yalpi xarajatlarni taqqoslash metodi – ishlab chiqarishning muvozanatli hajmining yalpi xara-jatlar, milliy mahsulotga teng bo'lgan real sof milliy mahsulot hajmini aniqlash orqali hisoblanadigan metod.

Ishsiz – mehnatga layoqatli bo'lib, ish topa olmay mehnat birjalarida ro'yxatda turgan kishilar.

Ishsizlik – ish kuchi taklifini unga bo'lgan talabdan ortib ketishi tufayli iqtisodiy faol aholining ma'lum bir qismini ish topa olmasligi.

Ishchi kuchi – insonning jismoniy va aqliy qobiliyati bo'lib, uni insondan ajratib bo'lmaydi. Shu qobiliyatni ijobiy ishla-tilishi mehnat deb ataladi.

Iqtisodiyotni tartibga solishning klassik nazariyasi – iqtisodiyot o'zini-o'zi bozor mexanizmi va bozor regulyatorlari asosida tartibga soladi, ular yordamida mamlakat o'z resuslarini to'la ishga soladi.

Iqtisodiyotni tartibga solishning monetar modeli – keynschilikka muqobil davlatning iqtisodiyotga aralashuvi mini-mum darajada, muomaladagi pul miqdorini tartibga solish doi-rasida bo'lishi zarur. Narx darajasi muomaladagi pul miqdoriga bog'liq, degan fikrni ilgari suruvchi va monetar qoidaga asos-lanuvchi kontseptsiya.

Iqtisodiyotni tartibga solishning keynscha modeli – bozor o'z-o'zicha iqtisodiyotni samarali tartibga sola olmaydi, resurs-lardan to'la foydalanishni amalga oshira olmaydi. Shuning uchun davlatning iqtisodiyotga faol aralashuvi (soliq-byudjet va pul-kredit siyosati) orqaligina qo'yilgan maqsadga erishish mum-kinligi to'g'risidagi kontseptsiya.

Iqtisodiyotni tartiblashning bevosita usullari – davlat-ning iqtisodiyotni tartibga solish uchun to'g'ridan-to'g'ri aralashu-viga asoslangan vosita va dasturlar orkali tartibga solish.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish – davlatning iqtisodiy fao-liyatdagi hukmronligini, monopol mavqeini sindirib, iqtiso-diyotni boshqarishda yagona davlat mexanizmi o'rniga aralash iqti-sodiyotga xos bo'lgan bozor mexanizmiga keng yo'l berish.

Iqtisodiyotning bosh muammosi – resurslar cheklanganligi sharoitida jamiyat a'zolarining ehtiyojlarini qondirish muam-mosi.

Iqtisodiyotni tartiblash – makroiqtisodiy nisbatlarni bir-biriga mos holda rivojlanib borishi, undagi turli bo'g'inlar faoliyatini bir-biriga bog'liq holda muvozanatlashuviga erishish.

Iqtisodiy yoki zimmadagi xarajatlar – tanlangan resurs-larni ma'qul ishlatish, o'zgalar ishlatishiga yo'l qo'ymay, ularni sotib olish uchun resurslar egasiga to'langan haq.

Iqtisodiy islohotlar – iqtisodiyotda o'tkazilgan, amalga oshirilgan tub o'zgartirishlar.

Iqtisodiy kategoriya – jamiyat iqtisodiy hayotining eng muhim tomonlarini ifodalovchi iqtisodiy voqelikning ilmiy ifodasi.

Iqtisodiy qonunlar – iqtisodiy hodisa, jarayonlar o'rtasi-dagi muhim bog'lanish, iqtisodiy zaruriyatni taqozo etuvchi, sabab-oqibat, sifat va miqdor bog'lanishlari bo'lib, individ va institutlarning xatti-harakati, tanlash sabablari va motivla-rini umumlashtirgan holda xarakterlab berilishi.

Iqtisodiy muvozanat – iqtisodiy jarayonlarning mutano-sibligi balanslashuvi.

Iqtisodiy resurslar – turli ehtiyojlarni qondiradigan ne'matlar ishlab chiqarish uchun zarur barcha vositalar va mehnatga layoqatli kishilar.

Iqtisodiy samaradorlik – iqtisodiy xarajatlar evaziga erishilgan natija.

Iqtisodiy tanlov – odamlarning faoliyati cheklanganlik muammosiga duch kelishi tufayli muqobil variantlar orasidan eng yuqori naf keltiradigan yoki eng kam xarajat talab qiladigan variantlarni tanlash va qaror qabul qilish.

Iqtisodiy faoliyat – insonning ehtiyojini qondirish, ya'ni tirikchilik, hayot kechirishini ta'minlashning vosita va usullari majmui.

Iqtisodiy o'sish – ma'lum bir vaqt (yil) mobaynida real yalpi ichki mahsulot (yoki YaMM), sof milliy mahsulotning hajmini ortib, tarkibining o'zgarib borishi.

Iqtisodiy o'sish sur'ati – joriy yildagi yalpi ichki mahsulot (YaMM)ning o'tgan yilga yoki bazis yildagi YaIM nisbatida ifodalanuvchi ko'rsatkich.

Iqtisodiy o'sishi modellari – ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish orqali iqtisodiy o'sishga erishish yo'llarini ko'rsatuvchi andozalar.

Iqtisodiy faol aholi – milliy xo'jalikda band bo'lgan barcha kishilar va ish qidirayotgan mehnatga layoqatli aholidan iborat.

Iqtisodiy faoliyat – insonning ehtiyojini qondirish, ya'ni hayot kechirish, tirikchiligini ta'minlashning vosita va usullari majmui.

Iqtisodiy fikrlash – xarajatlar va olinadigan natijani taqqoslash asosida ratsional qaror qabul qilish.

Iqtisodiy foyda – umumiy tushum bilan iqtisodiy xarajat-lar o'rtasidagi farq.

Iqtisodiy tsikl – Iqtisodiyotda yuksalishning tushkunlik bilan almashinib va uni takrorlab turishi.

Kam ta'minlangan oilalar – jon boshiga yashash minimumi-dan ortmaydigan kam daromad oluvchi oilalar.

Konsolidatsion-yig'ma byudjet – davlat byudjeti va nobyud-jet fondlarining birgalikda atalishi.

Kontseptsiya – qarashlar, fikr yuritish, dunyoni anglash usuli.

Kouz teoremasi (Couse teoem) – ijobiy yoki salbiy effektlar ta'sirida kelib chiqadigan muammolarni ma'lum bir qismini davlat aralashmay echish mumkinligini e'tirof etuvchi kontseptsiya. Unga muvofik, tashqi effektlarning ma'lum qismi manfaatdor tomonlar o'rtasida ovoza qilinmaydigan «kishi bilmas» individual bitimlar orqali echish mumkin bo'lgan muammolardir.

Kredit – iqtisodiy kategoriya, vaqtincha o'z egalari qo'lida bo'sh turgan mablag'larni boshqalar tomonidan ma'lum muddatga haq to'lash sharti bilan qarzga olish va qaytarib berish yuzasidan kelib chiqadigan munosabatlar.

Kredit berish tamoyillari – kredit berishning qonun-qoidolari va bank tomonidan mijozlarga qo'yiladigan shartlar-ning nazariy mazmuni.

Kredit mexanizmi – iqtisodiy mexanizmning tarkibiy qismi bo'lib, o'z ichiga kreditlash sharoitlari, usullari, kreditni bosh-qarishni oladi.

Kredit emissiyasi (pul ekspansiyasi) – banklar tomonidan ssuda berish, yangi chek schyotlarini ochish, naqd pulsiz cheklar yordamida yoki boshqa yo'llar bilan mamlakatning pul massasini ko'paytirish.

Krizis (tanglik, tushkunlik, burilish) – tsiklning qisqa-rishi yoki ishlab chiqarish hajmini, iqtisodiy o'sish sur'atining pasayish fazasi.

Ko'p ukkladli iqtisodiyot – turli mulk shakllari va har xil xo'jalik turlari yaxlitligidan tashkil topgan iqtisodiyot.

Qo'shilgan qiymat – bu har bir korxona, firma tomonidan yaratilgan mahsulotning bozor narxida ifodalangan hajmi bo'lib, undan sotib olib ishlatilgan xom ashyo, materiallar chegirib tashlanadi.

Laffer egri chizig'i – soliq stavkasi (0 dan 100% gacha) bilan byudjetga tushadigan soliq tushumi o'rtasidagi bog'lanishni ifodalaydi, soliq stavkasining qaysi miqdorida soliq tushumi maksimum darajada bo'lishini ko'rsatadi.

Lerner indeksi – monopoliya hukmronligi darajasini ko'rsatuvchi iqtisodiy ko'rsatkich.

Likvidlik darajasi – pul massasini naqd pulga aylantirish imkoniyati.

Lorents egri chizig'i – aholi daromadining notengligini ko'rsatuvchi grafik.

Majburiy rezervlar – tijorat banklarining depozitlarini qonun bo'yicha majburiy rezervlar normasiga muvofiq MB da saqlanadigan qismi.

Majburiy rezervlar normasi – Markaziy bank (Mb) tasarrufidagi MB tomonidan belgilanadigan, lekin tijorat va maxsus banklarning mulki bo'lgan qismi. Bankning majburiy rezervlarini bankning muddatsiz omonatlari bo'yicha majburiyat-lariga nisbati tarzida belgilanadi.

Makroiqtisodiyot – nazariy iqtisodiyotning iqtisodiyotga bir butun tizim sifatida yondashib, iqtisodiy siyosatning maqsadini shakllantiruvchi va uni realizatsiya qilish uchun zarur chora-tadbirlar belgilashni tadqiq qiluvchi bo'limi.

Makroiqtisodiy muvozanatning keynscha modeli – yalpi xarajatlar bilan narxlar o'zgarmas darajasidagi real YaIM o'rtasidagi o'zaro bog'lanishni ifodalovchi model.

Makromoliya – jamiyat, umumdavlat miqyosidagi moliya.

Manfaatlar – odamlar ehtiyojini munosabatlar orqali ifodalaniishi.

Megamoliya – xalqaro miqyosdagi davlatlararo moliyaviy munosabatlar bo'lib va ular xalqaro moliya institutlari vositasida amal qiladi.

Mehnat resurslari – mehnatga layoqatli yoshdagi kishilar va ishlayotgan o'smir va pensionerlarni tashkil etadi.

Mehnat – insonning (jismoniy va aqliy energiyasi) kuchi, energiyasini sarflab, jamiyat tomonidan tan olingan natijaga erishishga qaratilgan maqsadli faoliyatidir.

Mehnat jarayoni – kishilarning aqliy va jismoniy kuchi, energiyasini aniq maqsadni ko'zlab yaratuvchilik, bunyodkorlik yo'lida sarflash jarayoni.

Mehnat munosabatlari – mehnat omilidan foydalanish jarayonida yuzaga chiqadigan munosabatlar.

Me'yoriy mahsulot – qo'shimcha bir birlik har qanday o'zgaruvchi omil evaziga yaratilgan umumiy mahsulot (TR) hajmining o'zgarishi tushuniladi.

Me'yoriy nafilik – qo'shimcha iste'mol qilingan mahsulot-dan qo'shimcha olinadigan naf, ya'ni umumiy nafga qo'shilgan nafni bildiradi

Me'yoriy unumdorlik(daromad)ning pasayish qonuni – bir omilning o'zgarishi va qolganlarini o'zgarmagani holda ma'lum chegaradan so'ng har bir qo'shimcha sarflangan omil avvalgisiga nisbatan kamroq unum(daromad) olib kelishini ifodalaydi.

Me'yoriy xarajatlar – qo'shimcha birlik mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq umumiy xarajatlarning o'sishi; u quyida-gicha hisoblanadi:

$$MS = TS_n - TS_{(n-1)}$$

Mehnat birjasi – ishchi, xizmatchi va korxona, firma-tashkilotlar o'rtasida ish kuchini yollash bo'yicha kelishuvni amalga oshirishda muntazam vositachi vazifasini o'taydigan, mehnat bozorini tartibga solishda asosiy rol o'ynaydigan maxsus muassasa

Mikroiqtisodiyot – nazariy iqtisodiyotning birinchidan, iqtisodiy alohidalashgan birliklari (firma, korxona, uy xo'jaligi), ikkinchidan alohida olingan bozor, aniq mahsulot narxlari, sotuvchi va xaridorlarni samarali tanlov tamoyil-larini shakllanishini o'rganuvchi bo'lim.

Mikromoliya – firma, korxona, tashkilot, muassasa, jamoat, uy xo'jaligi (xonadan) moliyasi.

Milliy bozor – har bir mamlakatning milliy chegarasi doirasidagi bozori.

Milliy boylik (MXT metodikasi bo'yicha) – taraqqiyot asosi bo'lib, mamlakat ixtiyoridagi mehnat tufayli yaratilib jam-g'arilgan moddiy ne'matlar, oltin, chet el valyutalari, nomoddiy aktivlar va qadriyatlar, hisobga olingan va xo'jalik oborotiga jalb etilgan er va tabiiy resurslardan iborat.

Milliy boylik (nazariy jihatdan) – muayyan jamiyatning asrlar osha, o'z tarixi davomida to'plagan ne'matlarining jamidir.

Milliy boylik (MXT metodikasi bo'yicha) – taraqqiyot asosi bo'lib, mamlakat ixtiyoridagi mehnat tufayli yaratilib jamg'a-rilgan moddiy ne'matlar, oltin, chet el valyutalari, nomoddiy aktivlar va qadriyatlar, hisobga olingan va xo'jalik oborotiga jalb etilgan er va tabiiy resurslardan iborat.

Milliy daromad — yil davomida jamiyatning sof «ishlab topgan daromadi»dir. Sof ichki mahsulotdan chet el ishlab chiqarish omillari evaziga yaratilgan sof daromad va biznesga egri soliqlarni ayirib topiladi yoki SMMdan biznesga egri soliqlar chegirib topiladi.

Milliy iqtisod – mamlakat miqyosida mulkchilikning turli shakllariga asoslangan, mehnat taqsimoti orqali o'zaro bog'liq bo'g'inlar, tarmoqlardan tashkil topgan murakkab xo'jalik tizimi

Milliy iqtisodiyotni mustaqilligini ta'minlash – iqtisodiyotni chet elga qaram bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, buning uchun chora–tadbirlar belgilash, milliy manfaatlarni himoya qilish.

Milliy iqtisodiyotning baynalmilallashuvi – mamlakat-lar o'rtasida barqaror iqtisodiy aloqalarni vujudga kelib, jahon xo'jaligi aloqalarida qatnashuvi.

Milliy iqtisodiyotning tarkibi (tarmoq tuzilishi) – mamlakatda mavjud iqtisodiy resurslar va mehnat taqsimoti asosida shakllangan ishlab chiqarish va YaIMning tarkibi (tuzilishi).

Milliy hisob tizimi – iqtisodiyotdagi faoliyat natija-larini o'lchash metodlarining majmui bo'lib, ikkiyoqlama yozuvga asoslangan, daromad, xarajatlar oqimini ifodalovchi jadvallar to'plami. Mikromiqyosda buxgalteriya tizimi qanday rol o'ynasa, makromiqyosda MXT shunday ahamiyatga ega.

Moddiy buyumlashgan boylik – mamlakatning asosiy, aylanma kapital, moddiy zaxiralar, aholining mol-mulki, tabiiy boylik-lari, tarixiy obidalar, arxitektura, yodgorliklarida ifodalangan boylik.

Moliya bozori – sub'ektlar o'rtasida moliyaviy aktivlarni ayirboshlash, oldi-sotdi qilish yuzasidan munosabatlar, ularni amalga oshiriladigan joy va tartibotlar.

Moliya institutlari – moliya munosabatlarini amalga oshiruvchi, tartibga soluvchi, moliya infratuzilmasini tashkil etuvchi turli muassasa va davlat tashkilotlari.

Moliya mexanizmi – moliyaviy munosabatlar (aloqalar), moliyaviy resurslarni uyushtirish va ishlatishni ta'minlovchi barcha vositalar majmui.

Moliya munosabatlari – pul mablag'lari fondlarini tashkil etish, taqsimlash va ishlatish yuzasidan ro'y beradigan munosabatlarning nazariy ifodasidir. Ular YaMM, milliy boylikni taqsimlash, ishlatish jarayonida vujudga keladi.

Moliya tizimi – jamiyatdagi turli-tuman moliya munosabat-larining majmui va bu munosabatlarni tartibga soluvchi moliya mexanizmi va moliya institutlari yaxlitligidan iborat.

Moliyaviy resurslar – muayyan maqsadga qaratilgan pul fondlari.

Moliyaviy sarosimalik – mijozlarni omonatga qo'ygan pul-larini so'ragan vaqtlarida olishga urinishlari, qarzдорlarda esa talab qilingan miqdorda pulning yo'qligi tufayli kelib chiqadigan vaziyat.

Moliyaviy siyosat – davlatning iqtisodiy siyosatining asosi-ni tashkil etib, jamiyatning o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish uchun resurslarni to'g'ri tashkil etish va undan unumli foydalanish borasidagi strategik va taktik chora-tadbirlar belgilash va ularni amalga oshirish.

Moliyaning vazifalari – moliyaning mohiyatini o'zgartira olmaydi, lekin xo'jalik yurituvchi sub'ekt faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Ularga misol qilib: rag'batlantirish, ijtimoiy himoya, iqtisodiy axborot va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

Moliyaning funktsiyasi – moliyaning mohiyatining xo'jalik faoliyatidagi aniq ko'rinishi, uning tashqi ifodasidir. U taqsim-lash va nazoratdan iborat.

Monetar qoida – monetarizm tarafdorlari tomonidan ilgari surilgan. Unga ko'ra muomaladagi pul massasi yiliga real YaIM o'sishining potentsial sur'ati darajasiga teng miqdorda o'sishi kerak. Pul massasi barqaror 3-5% o'sishi zarur.

Monetar siyosat – MB tomonidan mamlakatda to'la bandlik va milliy ishlab chiqarishning noinflyatsion o'sish suratini ta'min-lovchi pul taklifini o'zgartirish.

Monopol renta – o'ta noyob mahsulot etishtiriladigan erlar-dan olinadigan renta.

Monopoliya – tarmoqda yagona, o'rnini bosadigan, almashtirib bo'lmaydigan mahsulot sotuvi (ishlab chiqarish).

Monopoliyaning maqsadi – narx ustidan nazorat o'rnatish yoki ishlab chiqarish hajmini o'zgartirish orqali maksimal darajada daromad, monopol foyda olish

Monopsoniya – yagona iste'molchiga asoslangan bozor.

Monostrukturali iqtisod – bir mulk shakli hukmron bo'lgan tizim.

Mulkni tasarruf etish – mulk bo'lgan boylikni taqdirini mustaqil hal etish, ya'ni mulkni kelajakda qanday maqsadda foydalanish, ishlatishni belgilash.

Muvozanat – tabiat va jamiyatning yashashi, hayot tarzini ifodalovchi umumiy qonun.

Mudofaaga asoslangan strategiya – raqiblari faoliyatini kuzatish asosida, ular erishgan natijadan foydalanib ish yuritish strategiyasi.

Mukammal rakobat – erkin raqobatga asoslangan, cheklanmagan miqdorda bozorga (tarmoqqa) kirish, erkin mustaqil ishlab chiqaruvchilar bozorda narx ustidan nazorat o'rnatish imkoni yo'q bozordagi ideal raqobat.

Mulk – qabul qilingan tartib asosida o'zlashtiriladigan chek-langan ne'matlar.

Mulk huquqi – kishilar o'rtasida ne'matlar va ulardan foy-dalanish natijasida vujudga keladigan munosabatlarni jamiyat tomonidan qabul qilingan qoidalari(qonunlar, an'analar, urf-odatlar, ma'muriy farmoyishlar).

Mulkdan foydalanish – mulkni ishlatib, ko'zlangan maqsadga, natijaga erishish: daromad topish yoki shaxsiy ehtiyojni qondirish

Mulk – iqtisodiy kategoriya - mulkka nisbatan, uni o'zlash-tirish, xo'jalik yuritish uchun ishlatish jarayonida kishilar o'rtasida yuz beradigan munosabatlar.

Mulkka egalik qilish – mulkdorlik huquqining mulk egasi qo'lida saqlanib turishi, yaratilgan mahsulotni o'zlashtirishning ijtimoiy shakli.

Mulk-huquqiy kategoriya – kishilarning narsaga (mulkka) nisbatan kelib chiqadigan munosabatlari qonun va huquqiy huj-jatlarda, davlat tomonidan belgilangan va har bir fuqaro uchun majburiy tartib-qoidalarini ifodalaydi.

Mutlaq ustunlik (afzallik) – bir birlik tovar ishlab chi-qarish uchun boshqa mamlakatga qaraganda, kam mehnat, kam resurs sarflashda ifodalanadi.

Narx – tovarlar va xizmatlarning nafliligini baholash vositasi bo'lib, unga to'lanadigan pul miqdorini ifodalaydi.

Narx bo'yicha lider – oligopolistik bozordagi etakchi firma, kaysiki uning narxni ko'tarishi yoki tushirishiga qarab, boshqalar unga ergashadi.

Narx mexanizmi – narx va narxlarni tashkil qilish, ya'ni tovar, xizmatlarga to'lanadigan pul mikdorini belgilash qoidalari, usullarini o'z ichiga oladi.

Narx tashkil topishining bozor mexanizmi – bozor va uning aniq shaklidan qat'i nazar, talab va taklifning nisbati va raqo-bat asosida, ya'ni bozordagi vaziyatga ko'ra narxning shakllanishi.

Narx turlari – bozor iqtisodiyoti sharoitida bir-birini taqozo etuvchi turli maqsadlarda qo'llanuvchi, turli funktsiya va vazifalarni bajaruvchi narxlar majmuiga turli jihatdan yondo-shib, guruhlariga bo'linishi.

Narx urushi – raqobatdosh firmalarning oligopolistik bo-zorda bosqichma-bosqich, sekinlik bilan narxni pasaytirishi.

Natural xo'jalik – mahsulot ishlab chiqaruvchining o'z ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan xo'jalik yuritishning yopiq shakli.

Nafililik – xaridorning o'z ehtiyojini qondirish, ne'matni iste'mol qilishdan oladigan qoniqishi.

Nominal daromad – ma'lum vaqt davomida aholi tomonidan olingan pul shaklidagi daromad.

Nominal ish haqi – pul shaklidagi ish xaqi.

Nominal YaIM – mavjud bozor narxlari bo'yicha hisoblangan YaIM.

Nomoddiy boylik – aholining salomatligi, madaniy-ma'na-viy, intellektual salohiyati, to'plagan bilimi, malaka, mahoratida ifodalangan boylik.

Normal foyda – tadbirkorlik qobiliyatini ishga solishning muqobil qiymati.

Normativ iqtisodiyot – iqtisodiy jarayonlarni baholab, iqtisodiyotda qanday tadbirlar belgilash kerakligini yoki qanday iqtisodiy siyosat yuritish kerakligini, iqtisodiy rivojlanish maqsadini ko'rsatishga asoslangan yo'nalish.

Nufus qonuni – aholining tabiiy o'sishi bilan ehtiyojlarni qondirish darajasi o'rtasidagi bog'lanish. Tomas Maltus tomoni-dan aholini qashshoq yashashiga sabab, aholining o'sishi geometrik progressiya, yashash uchun zarur ne'matlarni ishlab chiqarish arif-metik progressiya asosida o'sishi tufayli, deb izohlangan.

Oborot mablag'lari – aylanma kapital va muomaladagi kapitalning birgalikdagi ifodasi.

Oligopoliya – (yunoncha - ozchilik, sotaman) – ishlab chiqarish va bozorda uncha ko'p bo'lmagan, sanoqli firmalar hukmronligidir.

Ortiqcha ishlab chiqarish krizisi – turlicha naf keltira-digan ne'matlarni talabga qaraganda, ko'p ishlab chiqarib, ularni to'la realizatsiya qila olmaslik natijasida tang ahvolga tushish.

Ochiq bozordagi operatsiyalar – MB tomonidan bozorda davlat qimmat baho qog'ozlarini sotish va sotib olish.

Passiv kapital – asosiy kapitalning faoliyat yuritish uchun sharoit yaratuvchi, ancha uzoq xizmat qiluvchi, ishlab chiqarishda passiv qatnashuvchi qismi.

Pirovard mahsulot – sotish yoki qayta ishlov berish uchun emas, balki pirovard iste'mol qilish uchun bozor baholarida sotib olingan mahsulot (tovarlar va xizmatlar).

Pozitiv iqtisodiyot – faktlar, dalillar yordamida tadqiqot olib borib, ular tahlili asosida iqtisodiy faoliyat jarayonida o'zlarini qanday tutishlari, iste'mol tanlovini ilmiy asoslashga harakat qiladi.

Polistrukturali iqtisod – mulkchilikning turli-tumanligi va ularning huquqiy jihatdan tengligiga asoslangan iqtisod, postkommunizmning bozor iqtisodiyotiga transformatsiyasi davri.

Protsent (foiz) stavkasi effekti – narxlar darajasining o'zgarishi tufayli pulga talabni va o'z navbatida foiz stavkasi-ning o'zgarishiga olib kelishi va uning oqibatida yalpi xarajat-larning umumiy darajasining o'zgarishi.

Pul bozori – moliya bozorining tarkibiy qismi bo'lib, pulga talab va taklif asosida umumiy foiz darajasi, zarur va taklif etilayotgan pulning muvozanatli hajmini belgilovchi bozor.

Pul massasi – pul va naqd pulga aylantirish imkoniyati turlicha bo'lgan naqd bo'lmagan pul va kvazi pullar, qimmatli qog'ozlar.

Pul miqdori – muomalaga chiqarilgan pul hajmi.

Pul multiplikatori – tijorat banklari rezerv (zaxira) normasiga ko'ra, bankka mijozlar tomonidan qo'yilgan naqd pul-larga nisbatan emissiya qilinadigan pul massasini ko'payishi mumkinligini ko'rsatuvchi koeffitsient.

Pul muomalasi – pulning xo'jalik oborotida doimo harakatda bo'lib, o'z funktsiyalarini to'laonlik bajarishi.

Pul muomalasi qonuni – muayyan davrda muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdori bilan yaratilgan YaMM yoki barcha sotiladigan tovarlar va xizmatlar narxining jami summasiga to'g'ri, pul aylanishi tezligiga teskari proportsional bog'lanish.

Pul tizimi – mazkur mamlakatning pul muomalasini qonuniy asosda tashkil etish tartibi, usullari, ularga xizmat qilish muas-sasalari.

Pulga jamg'arma, moliyaviy aktivlar sifatida talab – odamlarni jamg'arma (moliyaviy aktivlarning pul shaklidagi haj-mi) sifatida saqlash uchun zarur pul miqdori, foiz stavkasiga tes-kari proportsional o'zgaradi.

Pulga talab – firma, korxona, uy xo'jaligining muomala, ya'ni, oldi-sotdi bitimlari va zaxirada saqlayotgan pul mablag'lari hajmi.

Pulning aylanish tezligi – yil davomida pul birligining tovar va xizmatlarni sotib olish uchun necha marta ishlatilishini ifodalovchi ko'rsatkich.

Raqobat – iqtisodiy faoliyat ishtirokchilarining o'z manfaat-laridan kelib chiqib, yuqori daromad olish imkoniga, nufuzli mavqega ega bo'lish uchun boshqalar bilan bellashuvi, kurashi.

Ratsional kutish nazariyasi – Gipoteza, unga muvofik fir-malar va uy xo'jaliklari davlat pul-kredit va byudjet siyosati orqali iqtisodiyotga ma'lum bir darajada o'z ta'sirini o'tkazadi, deya kutishadi va o'z manfaatlaridan kelib chiqib, bu siyosatni samarasiz qilib qo'yadigan turli chora-tadbirlar qo'llashadi.

Real daromad – ma'lum bir vaqt (yil) oralig'ida nominal daromadga sotib olish mumkin bo'lgan tovar va xizmatlar miqdori. Ularning miqdori esa soliqlar, baho, nominal daromadga bog'liq.

Real iqtisodiy muvozanat – iqtisodiyotdagi nomukammal raqobat sharoitida tashqi omillarning ta'siri, turli cheklanishlar mavjudligi, iqtisodiyotga ta'sir qiladigan shoklar tufayli o'rnatiladigan muvozanat.

Real ish haqi – pul shaklida olingan ish haqining sotib olish mumkin bo'lgan tovarlar va xizmatlar miqdorida ifodalanishi.

Real YaIM – narx o'zgarishini nazarda tutgan holda hisob-langani yalpi milliy mahsulot. Real mahsulot hisoblanganda narxlar indeksi qo'llaniladi. $\text{Real YaIM} = \text{Nominal yalpi ichki mahsulot} / \text{Narx indeksi}$

Samaradorlik – sarflangan resurslar bilan olingan nati-jani taqqoslanishini ifodalovchi ko'rsatkich. Odatda, u ishlab chiqarish xarajatlarini ishlab chiqarish natijasi (mahsulot)ga nisbati tarzida hisoblanadi.

Siqib chiqarish effekti – bozorda davlat qimmatbaho qog'oz-larini ko'payishi tufayli, davlatning ulushi ortib, boshqa sotuv-chilarni siqib chiqarilishi natijasida kapital quyilmalarni moliyalashtirishning umumiy sharoitining yomonlashuvi.

Soliq – korxona, tashkilot, fuqarolar daromadining bir qis-mini qonuniy tartibda, belgilangan miqdor va muddatlarda byud-jet fondini tashkil qilish maqsadida davlat ixtiyoriga olina-digan pul mablag'lari.

Sof milliy mahsulot – joriy yilda yangidan yaratilgan mahsulot, YaIMdan amortizatsiya ajratmalarini ayirib topiladi yoki YaIMdan amortizatsiya, chet el ishlab chiqarish omillari evaziga yaratilgan sof daromad ayiriladi.

Sof monopoliya – tarmoqda mahsulot ishlab chiqarish va bozorda yagona firma hukmronlik qilishi.

Sug'urta – moliyaviy munosabatlarning maxsus turi bo'lib, turli kutilmagan tarzda ro'y berishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarni o'rnini qoplash uchun yaratilgan mahsulotning ma'lum bir qismidan maxsus pul fondini tashkil etish, uni taqsimlash va ishlatish yuzasidan munosabatlar.

Sun'iy monopoliya – monopolistik manfaatni ko'zlab, korxonalarning birlashuvi.

Tadbirkor – tadbirkorlik qilish fazilatiga ega inson.

Tadbirkorlik – risk qilgan holda mablag'larni samarali sarflab, faoliyat yuritishning tashkiliy shakli.

Tadbirkorlik ob'ekti – maksimal darajada daromad olish maqsadida ishlab chiqarish omillari (er, kapital, mehnat)ni eng samarali nisbatini topib ishga tushirish.

Taklif – bozorda mavjud yoki bozorga olib kelinishi mumkin bo'lgan tovar va xizmatlar.

Taklif qonuni – narxlar bilan sotiladigan tovarlar miq-dorini to'g'ridan-to'g'ri, sabab-oqibatli, funktsional bog'lanishi.

Taklif egri chizig'i – ma'lum bir vaqt mobaynida turlicha narxlar bo'yicha sotuvchilarning sotishi mumkin bo'lgan tovar va xizmatlar miqdorining grafikda ifodalanishi.

Taklif elastikligi – narxning o'zgarishi ishlab chiqaruvchi (sotuvchi)larga qanday ta'sir qilishi, ya'ni ularning reaksiyasini ifodalovchi ko'rsatkich.

Taqsimot – xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasida resurs-larni, ishlab chiqarish omillarining egalari o'rtasida esa yaratilgan mahsulotning taqsimlanishini ifodalovchi jarayon.

Taqchil ishlab chiqarish krizisi – turli ne'matlarni talab-ga qaraganda kam ishlab chiqarish natijasida tang holatga tushish.

Talab – pul mablag'lari bilan ta'minlangan ehtiyojni bozorda namoyon bo'lishi yoki to'lov qobiliyatiga ega ehtiyoj.

Talab va taklif muvozanati – xaridor sotib olmoqchi bo'lgan tovar miqdori bilan sotiladigan tovar miqdorining tengligi.

Talab qonuni – tovar narxlari bilan talab miqdorining tes-kari nisbatda sabab-oqibatli, funktsional bog'lanishi.

Talab miqdorining o'zgarishi – talab miqdori (hajmi)ning o'zgarishi talab egri chizig'i bo'yicha narxning o'zgarishiga qarab siljishi.

Talab o'zgarishi – talab egri chizig'ining narxdan boshqa bir yoki bir necha determinantlar o'zgarishi natijasida siljishi.

Talab egri chizig'i – ma'lum bir vaqt mobaynida turli narxlar bo'yicha xaridorlarni sotib olishi mumkin bo'lgan tovar va xizmatlar miqdorining grafik orqali ifodalanishi.

Talab elastikligi – xaridorga narxning o'zgarishi qanday ta'sir qilishini, ya'ni narxning 1%ga o'zgarishi sotib olinadigan tovar miqdorini qanchaga o'zgarishini ifodalovchi iqtisodiy ko'rsatkich.

Tamoyil – faoliyat uchun asos qilib olinadigan qonun-qoida, nuqtai nazar, qarashlar.

Tanlovning muqobil qiymati – tanlov natijasida voz kechilgan imkoniyat ichidan tanlovchi uchun eng katta naf keltiruvchi yoki qadrlanuvchi imkoniyat.

Tarkibiy ishsizlik – ish kuchi tarkibi, malakasi, mahora-tini sekin o'zgarishi, ish kuchiga talab tarkibi bilan mos kelmas-ligi tufayli kelib chiqadigan ishsizlik.

Tarkibiy siyosat – milliy manfatlarni ta'minlovchi, iqtisodiy o'sishga yo'l beruvchi, aholi farovonligini muttasil oshib borishiga olib keluvchi yangicha ishlab chiqarish tarkibini yaratish.

Tarkibiy o'zgarishlar – milliy iqtisodiyotda tarmoqlar his-sasini o'zgartirish va ularni modernizatsiya qilish.

Tashqi savdo balansi – mamlakatning eksport va importi farqi.

Tashki xarajatlار – chetdan jalb etilgan iqtisodiy resurs-larga to'langan pul.

Tovar – insonning biror-bir ehtiyojini qondirib, ayir-boshlash (sotish) uchun ishlab chiqarilgan ne'mat.

Tovar xo'jaligi – tovar ishlab chiqarishga asoslangan, ishlab chiqarish bilan iste'mol bozor orqali bog'lanadigan xo'jalik yuri-tish shakli.

Tovar - xom ashyo birjasi – ma'lum doirada ulgurji savdo-so-tiq ishlarini bajaruvchi korxona. Hozirgi paytda narx kotirov-kasini aniqlash va uni oshkoraligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Transmilliy korporatsiyalar – jahon xo'jaligi doirasida bir yoki bir necha sohada hukmronlik qiluvchi korporatsiyalar.

Tub belgilar – har bir hodisa, jarayon, tizimning bosh-qalardan ajratib turuvchi, uning sifat jihatdan farqlanishiga sabab bo'lgan xususiyatlarga aytiladi.

Turmush darajasi – aholini hayot kechirishi uchun zarur bo'l-gan moddiy va ma'naviy ne'matlar bilan ta'minlanganligi va zarur ne'matlar

bilan ehtiyojlarni qondirilish darajasi. Bosh-qacha aytganda, insonlarning hayotiy ehtiyojlarini qondirish me'yo-ri tushuniladi.

To'lov balansi – ma'lum vaqt (yil) mobaynida mamlakatning barcha turdagi aloqalarini eksporti va importi hamda ularning nisbatini aks ettiruvchi iqtisodiy muvozanat.

Uzoq muddatli tsikl – uzoq vaqt davomida ishlab chiqarish hajmini absolyut miqdorining pasayishi, iqtisodiy o'sish sur'a-tini tezlashuvi va sekinlashuvini almashib turishini uzoq mud-datli tendentsiyasi tarzida yuz beruvchi tsikl.

Uzoq muddatli muammolar – fan-texnika taraqqiyoti natija-sida qishloq xo'jalik mahsulotlarining ko'payishi, aholi xara-jatlarida qishloq xo'jalik mahsulotlariga xarajatlarning absol-yut miqdorining nisbatan sekin o'zgarishi, agrar sektorda band bo'lganlarning daromadi boshqa sohalarga nisbatan pastligi va beqarorligi, baho paritetining sanoat foydasiga o'zgarishi va boshqalar sababli kelib chiqadigan nisbatan uzoq muddatga xos muammolar.

Uklad – kishining hayot kechirishi, xo'jalik yuritish prin-tsipida o'rnatilgan yoki joriy qilinadigan tartib.

Uy xo'jaligi – bir yoki bir necha kishidan iborat oila, iqti-sodiyotni resurslar bilan ta'minlovchi va yaratilgan mahsulotlar iste'molchisi bo'lgan iqtisodiy birlik.

Umumiy yoki makroiqtisodiy muvozanat – jamiyat ehtiyoj-lari, uni qondirish imkoniyatlari (resurslari) va ishlab chiqarish natijalarining mos kelishi.

Umumiy xarajatlar – ma'lum miqdorda mahsulot ishlab chiqarish uchun sarflangan doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar bosh-qacha aytganda barcha xarajatlar.

Undirma sanoatda renta – er qa'ridagi qazilma boyliklar-ning sifati va qazib olishdagi xarajatlar farqi tufayli vujudga keladigan renta.

Firma – bir yoki bir necha korxona va faoliyat turini amalga oshiruvchi xo'jalik yurituvchi sub'ekt.

Friktsion ishsizlik – ishsizlikning doimo mavjud turi bo'-lib ish qidirish va ish kutish bilan bog'liq ishsizlik.

Funksional tahlil – funksional bog'lanish, ya'ni bir miq-dorning O'zgarishiga qarab boshqa miqdorning o'zgarishi o'rtasida-gi bog'lanish asosida iqtisodiyotni tahlil etish.

Xalqaro iqtisodiy integratsiya – xalqaro mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi aloqalarini yuqori darajadagi bir butun xo'ja-lik aloqalari sifatida birlashuvi.

Xalqaro mehnat taqsimoti – mehnatning turli davlatlar guruhi o'rtasida taqsimlanishi bo'lib, alohida mamlakatlarning u yoki bu turdagi tovar ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatishga ixtisos-lashuvi.

Xalqaro savdo – mamlakatlar o'rtasidagi savdo aloqalari, tovaroborot hajmi bilan ifodalanadi.

Xarajatlar mexanizmi – ishlab chiqarish (sotish) uchun qilingan xarajatlarni qoplash va ma'lum miqdorda foyda olishni ta'minlaydigan tarzda narx belgilash.

Xarid quvvati pariteti – mamlakatda turli valyutalarni bir birligiga sotib olinishi mumkin bo'lgan tovar-xizmatlar miqdori.

Tsiklli ishsizlik – iqtisodiyotning tsiklli o'sishi bilan bog'-liq ishsizlik.

Shaxs(aholi) ixtiyoridagi daromad – shaxs (aholi)ning qo'li-ga tekkan daromad. Shaxsiy daromaddan individual (jismoniy shaxslarga) soliqlarni ayirib tashlaganimizdan so'ng qolgan daro-mad (daromad solig'i, mulk solig'i, merosga soliq kabilar).

Shaxsiy daromad – bu shaxsga tegishli daromad, ya'ni faoliyat yuritib topilgan daromad. Milliy daromaddan sotsial to'lovlar, foydadan soliq, taqsimlanmagan foydani ayirib, transfert to'-lovlarini qo'shib topamiz.

Eksport – mamlakatdan chetga chiqarilgan tovarlar miqdori (qiymat o'lchovida).

Eksport bo'yicha ixtisoslashuv koeffitsienti – mamlakat-ning jahon eksportida qanday mahsulot ishlab chiqarish va so-tishga ixtisoslashuvini ifodalovchi ko'rsatkich.

Eksport kvotasi – har bir mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalarda qatnashuvini ifodalovchi ko'rsatkich. Yil davomida chet-ga chiqarilgan tovar va xizmatlarning YaIMga nisbati bo'yicha hisoblanadi.

Ekstensiv iqtisodiy o'sish – qo'shimcha ishlab chiqarish resurslarini jalb etish evaziga erishilgan iqtisodiy o'sish.

Erkin(klassik) bozor iqtisodiyoti – yakka xususiy mulk-chilik, erkin raqobatchilik, bozorga xos munosabatlar hukmron iqtisod. Uning dastlabki bosqichi bilan keyingi bosqichlari farqlanadi.

Ehtiyojlarning yuksalib borishi iqtisodiy qonuni – ishlab chiqarish va madaniyat rivojlanishi bilan inson ehtiyojlarining yuksalib borishini, uning miqdoran o'sib, tarkiban yangilanib borishini ifodalovchi qonun.

Ehtiyoj – insonning yashashi, kamol topishi, jamiyatda ma'lum mavqega ega bo'lishi uchun hayotiy ne'matlarga bo'lgan ob'ektiv zaruriyat.

Yuksalish – tsiklning to'la bandlikka, YaIMni potentsial darajasiga yaqinlashish, hatto undan oshib ketishi, narxlarni o'sishi kuzatiladigan iqtisodiy faollik yuqori darajasidagi fazasi.

Yalpi investitsiyalar – sof investitsiya bilan modernizatsiya (yoki eskirgan asosiy kapitalni o'rnini to'ldirish) uchun yo'nal-tirilgan investitsiyalar.

Yalpi ichki mahsulot – (YaIM) deb, resurslar manbaidan qat'i nazar, mamlakat hududida yil davomida yaratilgan pirovard mahsulot.

Yalpi milliy mahsulot YaMM – mamlakatning resurslari (er, ish kuchi, kapital, tadbirkorlik) qaerda joylashtirilishidan qat'i nazar, ular evaziga yaratilgan pirovard mahsulot (olingan daromad)dan iborat.

Yagona tarif setkasi – mehnat haqi bo'yicha milliy iqtisodiyotda band bo'lganlarni mehnat razryadi va ular bo'yicha tarif koeffitsienti. Har bir razryadga muvofiq gorizontalar razryadlar ham bo'lishi ko'zda tutilgan.

Yalpi talab – mamlakatda narxlarning turli darajasida iste'molchilar sotib olishga tayyor tovar va xizmatlar hajmi.

Yalpi taklif – mamlakatda narxlarning turli darajasidagi ishlab chiqarishning real hajmi, ya'ni ishlab chiqaruvchilar taklif qilishi mumkin bo'lgan tovar va xizmatlarning umumiy miqdori.

Yalpi taklif egri chizig'ining gorizontalar yoki Keyns bo'lagi – mamlakatda bo'sh resurslar mavjud, narx o'zgarmagani holda milliy ishlab chiqarishni real hajmini ko'paytirish mumkin bo'lgan bo'lagi.

Yalpi taklif egri chizig'ining klassik yoki vertikal bo'lagi – mamlakat iqtisodiyotida resurslarning to'la bandligini, talab va narxlarning o'sishidan qat'i nazar, ishlab chiqarish real hajmini ko'paytirib bo'lmaydigan bo'lak.

Yalpi taklif egri chizig'ning oraliq bo'lagi – mamlakat iqtisodiyotida resurslardan to'la foydalana borilishi tufayli ishlab chiqarish hajmining o'sishi narxlar o'sishi bilan bir-galikda yuz beradigan, keyns va klassik bo'laklar orasida joy-lashgan bo'lak.

Yashirin kelishish – firmalarning ochiq bitim tuzmay, yashirin narx va mahsulot ishlab chiqarish hajmi bo'yicha til birikti-rish vaziyati.

O'zak tarmoqlar – milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlan-tirish uchun eng zarur bo'lgan resurslarni etkazib beruvchi tarmoqlar.

O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tish kontseptsiyasi – markaziy rejalashtiriladigan ma'muriy-buyruqbozlikka asoslangan totalitar iqtisodiy tizimdan bozor iqtisodiyotiga o'tish-ning qonun-qoidalari va uning O'zbekistondagi o'ziga xos xususiyatlariga oid ilmiy qarashlar majmui.

O'zgaruvchan xarajatlar – miqdori ishlab chiqarish hajmiga bog'liq xarajatlar.

O'zlashtirish – mulkchilik mazmunini ifodalab, egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish yaxlitligi

O'rta muddatli tsikl – iqtisodiyotdagi ancha chuqur tushkunlikka tushib, barcha fazalarni qamrab oladigan tsikl.

O'rtacha xarajatlar – mahsulot birligiga sarflangan xarajatlar.

O'rtacha mahsulot – ishlab chiqarilgan umumiy mahsulot (TR) ning O'zgaruvchi ishlab chiqarish omillariga nisbatini ifodalaydi. Masalan, $AR = TR / L$.

O'tish davri – ma'muriy buyruqbozlik tizimi o'rniga bozor iqtisodiyotiga xos mexanizمنى shakllantirish uchun zarur vaqt yoki postsotsializm.

Qiyosiy afzallik – bir mamlakatda yaratilgan ma'lum bir tovarning ikkinchi mamlakatga qaraganda nisbatan kam xarajatlar bilan ishlab chiqarish.

Qisqa muddatli muammolar – qishloq xo'jaligi mahsulotlariga daromadga, ham narxga nisbatan talab va taklifning noelastikligi, ishlab chiqarish hajmining o'zgarib turishi, ichki talabning tebranishi, chet el talabining beqarorligi sababli vujudga keladigan nisbatan qisqa muddatga xos muammolar.

Qisqa muddatli tsikl – iste'mol tovarlariga bo'lgan bozor talabi va takliflari muvozanatining buzilishi va tiklanishi.

Qisqaruvchi tarmoq – o'zining qator xususiyatlariga ko'ra, yalpi ichki mahsulot tarkibidagi ulushi qisqarib boruvchi qishloq xo'jaligi.

Hisob stavkasi – MB tomonidan tijorat banklariga beriladigan kredit stavkasi.

Hujumkorlikka asoslangan strategiya – yangiliklarni joriy qilishga, boshqalar qo'llamagan usullarni qo'llashga asoslangan strategiya.

IQTISODIYOT BO'YICHA NOBEL MUKOFOTI LAUREATLARI:

1969 yil

Yan Tinbergen (1903-1973-y.y. Gollandiya),
Ragnar Frish (1895-1973-y.y. Norvegiya) – iqtisodiyotni matematik metodlar asosida tahlil qilishni ishlab chiqqanlari uchun.

1970 yil

Pol Samuelson (1915-y. AQSh) – iqtisodiy fanlarda ilmiy tahlilni chuqurlashtirish usullarini ishlab chiqqani uchun.

1971 yil

Saymon Kuznets (1901-1985-y.y. AQSh) – iqtisodiy o'sish muammolarining amaliy tadqiqoti uchun.

1972 yil

Kennet Errou (1912-y. AQSh),
Jon Xiks (1904-1989-y.y. Buyuk Britaniya) – umumiqtisodiy muvozanat va barqarorlik nazariyalari bo'yicha olib borgan tadqiqotlari uchun.

1973 yil

Vasiliy Leontev (1906-1999-y.y. AQSh) – “xarajat – ishlab chiqarish” metodini ishlab chiqqani uchun.

1974 yil

Fridrix Avgust fon Xayek (1899-1992-y.y. Avstriya, AQSh),
Gunnar Myurdal (1899-1997 y.y. Shvetsiya) – bir-biriga ta'sir etuvchi iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional jarayonlar, pul va o'zgaruvchan kon'yunktura nazariyalari bo'yicha olib borgan tadqiqotlari uchun.

1975 yil

Leonid Kantorovich (1912-1986-y.y. Sobiq SSSR), Tyalling Kupmans (1910-1986-y.y. AQSh) – resurslardan optimal foydalanish nazariyasiga qo'shgan hissalar uchun.

1976 yil

Milton Fridmen (1912 y. AQSh) – iste'mol nazariyasi, pul muomalasining tarixi va nazariyasi tahlili uchun.

1977 yil

Jeyms Mid (1907-1995 y.y. Buyuk Britaniya), Bertil Ulin(Olin 1899-1979 y.y., Shvetsiya)) – kapitalning xalqaro harakati va jahon savdosini o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarga qo'shgan hissalar uchun.

1978 yil

Gerbert Saymon (1916-y.AQSh) – iqtisodiy tashkilotlarda qaror qabul qilish tizimi tahlili uchun.

1979 yil

Artur Lyuis (1915-y. AQSh), Teodor Shults (1902-y.AQSh) – rivojlanayotgan mamlakatlar-dagi iqtisodiy muammolar bo'yicha olib borgan tadqiqotlari uchun.

1980 yil

Lorens Kleyn (1920-y. AQSh) – iqtisodiy modellar, ular asosida iqtisodiy tsikllar va hukumatning iqtisodiy siyosatini tahlil qilish borasidagi ishlari uchun.

1981 yil

Jeyms Tobin (1918-2002-y.y. AQSh) – moliya bozorlari va ularning xarajatlar, bandlik, ishlab chiqarish, narxlar bo'yicha qaror qabul qilishga ta'sirining tahlili uchun.

1982 yil

Jorj Stigler (1911-1991-y.y. AQSh) – sanoatning tarkibi, davlatning iqtisodiyotni tartibga solishi va bozorning amal qilishi borasidagi tadqiqotlari uchun.

1983 yil

Jerar Debre (1921-y. AQSh) – umumiqtisodiy muvozanat nazariyasi muammolari bo'yicha ishlari uchun.

1984 yil

Richard Stoun (1913-1991-y.y. Buyuk Britaniya) – milliy hisob tizimini ishlab chiqqani uchun.

1985 yil

Franko Modilyani (1918-y. AQSh) – moliyaviy bozorlar va jamg'arish jarayoni tahlili uchun.

1986 yil

Jeyms Byukenen (1919 y. AQSh) – iqtisodiyot va siyosatda qaror qabul qilish nazariyasi uchun kelishuv va konstitutsion asoslarni rivojlantirgani uchun.

1987 yil

Robert Solou (1924-y. AQSh) – iqtisodiy o'sish nazariyasini rivojlantirishga qo'shgan hissasi uchun.

1988 yil

Moris Alle (1911-y. Frantsiya) – resurslardan samarali foydalanish va bozor nazariyasiga qo'shgan hissasi uchun.

1989 yil

Tryugve Xaavelmo (1911-y. Norvegiya) – ekonometrik tahlilni rivojlantirgani uchun.

1990 yil

Garri Markovits (1927-y. AQSh),
Merton Miller (1923-2000-y.y. AQSh),
Uilyam Sharp (1953-y. AQSh) – moliya bozorlarining fundamental muammolari tahlili uchun.

1991 yil

Ronald Kouz (1910-y. Buyuk Britaniya) – mulk huquqi va transaksion xarajatlardagi muammolar tadqiqoti uchun.

1992 yil

Geri Bekker (1930-y. AQSh) – insonlarning sa'y-harakati, tanlovi muammolari va ijtimoiy munosabatlarni mikroiqti-sodiy tahlil nuqtai nazaridan tadqiqoti uchun.

1993 yil

Duglas Nort (1921-y. AQSh),
Robert Fogel (1926-y. AQSh) – iqtisodiyot tarixida yangi yo'nalish yaratganlari uchun ("kliometriya").

1994 yil

Jon Nesh (1928-y. AQSh),
Jon Xarsani (1920-y. AQSh),

Reynxard Zelten (1930-y. Germaniya) – o'yinlar nazariyasi-dagi xizmatlari, ya'ni, raqobatchilik va uning strategiyasining nazariy tahlili uchun.

1995 yil

Robert Lukas (1937-y. AQSh) – iqtisodiy siyosat tushunchasini chuqurlashtirgan ratsional kutish gipotezalarini ishlab chiqqani va qo'llagani uchun.

1996 yil

Uilyam Vikri (1914-1996-y.y. AQSh),
Jeyms Mirrliz (1936-y. Buyuk Britaniya) – axborotlarni asimmetrik tarqalishi sharoitida iqtisodiy agentlarning tan-lovi (harakati) nazariyasini rivojlantirishga qo'shgan hissalari uchun.

1997 yil

Robert Merton (1944-y. AQSh),
Mayron Sholz (1941-y. AQSh) – qimmatbaho qog'ozlarning qimmatini aniqlashning yangi metodini ishlab chiqqani uchun.

1998 yil

Amatriya Sen (1934-y. hind fuqarosi, AQSh va Buyuk Britaniya universitetlarida dars beradi) – farovonlik nazariyasi fundamental muammolari tadqiqotiga qo'shgan hissasi uchun.

1999 yil

Robert Mandell (1932-y. AQSh) – optimal valyuta zonalarini hamda ayirboshlash kurslarining har xil jarayonlardagi pul va fiskal siyosatining tahlillari uchun.

2000 yil

Jeyms Xekman (1944-y. AQSh),
Deniel Makfaddin (1937-y. AQSh) – iqtisodiyotdagi saylash muammolari bilan o'zaro bog'liq bo'lgan xizmatlari uchun.

2001 yil

Jorj Akerlof (1940-y. AQSh), Jozef Stiglits (1943-y. AQSh), Maykl Spens (1943-y. AQSh) – axborotlarni asimmetrik tarqalishi bilan bog'liq bo'lgan bozorlar tahlili uchun.

2002 yil

Deniel Kakneman (1934 y. AQSh, Isroil) – iqtisodiy fan-dagi psixologik tadqiqotning integratsion natijasi, ayniqsa, insonning noaniqlik sharoitida fikrlash, ishonchsizlik bilan qaror qabul qilish borasidagi tadqiqotlari uchun.

Vernon Smit (1927 y. AQSh) – iqtisodiyotda empirik tahlil-ning quroli sifatida laboratoriya eksperimentlari o'tgazgani, ayniqsa, bozorning muqobil (alternativ) mexanizmlarini o'rga-nish borasidagi xizmatlari uchun.

2003 yil

Robert F. Engel (1942-y. AQSh) – matematik model hamda iqtisodiy vaqt qatorlarini tahlil qilish metodlarini ishlab chiqqani uchun.

Kliv V. Grenger (1934-y. AQSh, Buyuk Britaniya) – iqtisodiyotda vaqt qatorlarini umumiy tendentsiyalari bilan tahlil qilish uchun kointegratsiya metodini yaratganligi uchun.

2004 yil

Finn E. Kidlend (1943 y. Norvegiya), Edvard S. Preskott (1940 y. AQSh) – dinamik makroiqtisodiyotni rivojlantirishga qo'shgan hissalar, biznes tsikllarini harakatga keltiruvchi kuchlar va iqtisodiy siyosatda vaqt omili tadqiqotlari uchun:.

2005 yil

Robert Aumann (Isroil), Tomas Shelling (AQSh) – o'yinlar nazariyasi orqali hamkorlik va konflikt(ziddiyat) hodisalarini o'rganishga qo'shgan ulkan hissalar uchun.